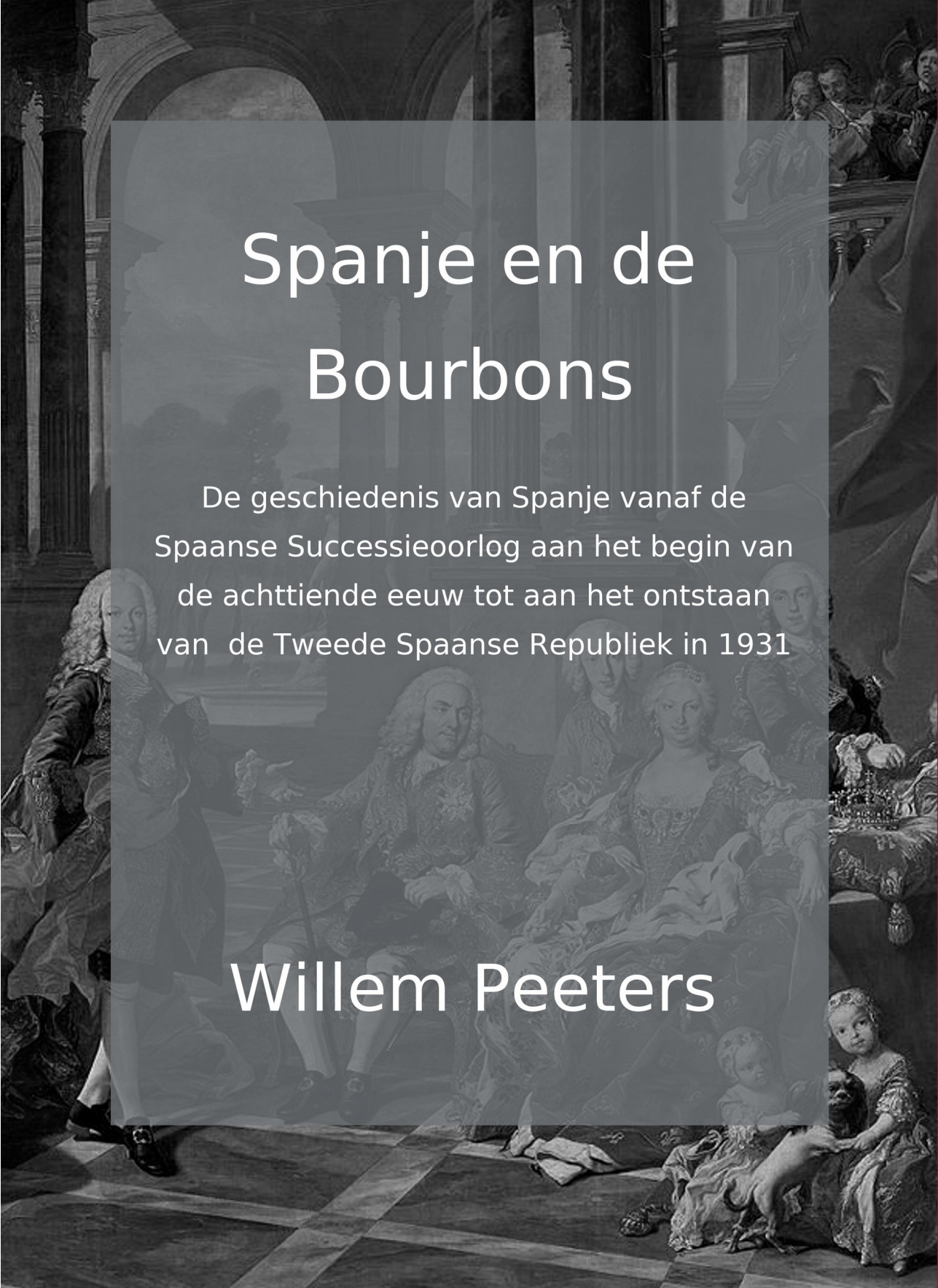

Spanje en de Bourbons

De geschiedenis van Spanje vanaf de
Spaanse Successieoorlog aan het begin van
de achttiende eeuw tot aan het ontstaan
van de Tweede Spaanse Republiek in 1931

Willem Peeters

Spanje en de Bourbons

De geschiedenis van Spanje vanaf de Spaanse Successieoorlog aan het begin van de achttiende eeuw tot aan het ontstaan van de Tweede Spaanse Republiek in 1931.

© Willem Peeters / april 2020.

Introductie

In zijn boek *Alleen de Wolken* beweert de historicus Phillip Blom, schrijvend over een episode uit de Saanse geschiedenis: '....de verlichting had het land links laten liggen.' Niets is minder waar. Al in de zeventiende eeuw zijn het de *arbitristas* die zich kritisch uitlaten over de absolutistische monarchie gevolgd door de *novatores*, de wegbereiders van de Spaanse Verlichting die van grote invloed is op het Spanje van de achttiende eeuw. Langzaam maar zeker evolueert de absolute monarchie in het verlicht despotisme, waarvan Karel IV tegen het eind van de eeuw een sprekend voorbeeld is. Tijdens zijn bewind krijgt de parel aan de kroon van de Spaanse Verlichting gestalte in de creatie van de *Nueva Poblaciones*, de bouw van splinternieuwe nederzettingen volgens modern stedenbouwkundig concept middenin de woestenij van Andalusië waar het *bandolerismo* nog welig tiert. Het is Napoleon Bonaparte die aan het begin van de negentiende eeuw met zijn enorme legers Spanje onder de voet loopt en zijn broer Jozef I op de troon zet. Dat pikt het Spaanse volk niet en revolteert. Het gevolg is tweeledig, de Onafhankelijkheidsoorlog breekt uit en de Spaanse natie ontstaat. Een natie die zich niet alleen van de Franse keizer weet te ontdoen, maar ook een van de meest opmerkelijke documenten voortbrengt uit de tijd van de Verlichting: de grondwet van Cádiz. Maar net als na de Franse Revolutie verschijnt er na de Spaanse een potentaat op het toneel. Ferdinand VII herstelt de absolute monarchie en doet een klimaat van terreur en repressie ontstaan. Het kan echter nog erger. Rond zijn broer Karel, die aast op de Spaanse troon, ontstaat de ultra-conservatieve carlistische beweging die zelfs herinvoering van de Inquisitie verlangt. Niet broer Karel, maar dochter Isabella II erft de Spaanse troon als Ferdinand overlijdt, maar de carlisten blijven de sfeer in het land vergiftigen. In de herfst van de negentiende eeuw heeft Spanje genoeg van het gehaspel van de monarchie, van het wispelturige en overspelige gedrag van de vorstin en revolteert opnieuw. De Eerste Spaanse Republiek ziet het licht die echter van korte duur is, waarna onder toedoen van de conservatieve staatsman Cánovas del Castillo de monarchie in volle glorie terugkeert onder Alfons XII. Vlak voor de eeuwwisseling gaat het al twee eeuwen afbrokkelende Spaanse imperium van Filips II kopje onder in de Spaans-Amerikanse oorlog, slechts de bezittingen in Noord-Afrika resten nog. Alfons XIII, breekt zijn tanden op die resten. Het Spaanse leger wordt aan het begin van de twintigste eeuw in de pan gehakt door de Riffijnen. De onrust die daardoor opblaait in Spanje beweegt generaal Primo de Rivera ertoe greep naar de macht te doen.

Een staatsgreep met volledige medeweten van de koning. Als de daaropvolgende periode van dictatuur ook geen oplossing blijkt te zijn voor de Spaanse problemen, sluiten republikeinen een pact en komen aan de macht na gemeenteraadsverkiezingen die gunstig voor hen uitpakken, waarna De Tweede Spaanse Republiek wordt uitgeroepen. De Bourbons verdwijnen van het toneel om pas na vijfenveertig jaar, na de Spaanse Burgeroorlog en de dictatuur van Franco, weer op te duiken.

Voorspel

Lang voordat Karel II - de laatste koning van Spanje uit het Habsburgse huis - overlijdt, heeft de Franse vorst Lodewijk XIV, de Zonnekoning, zijn zinnen gezet op het verwerven van de Spaanse troon. Lodewijk XIV meent rechten te kunnen doen gelden op deze troon vanwege zijn huwelijk met Marianne van Oostenrijk, een zuster van Karels vader Filips IV. Formeel hanteert de Zonnekoning het argument dat bij zijn huwelijk met de Spaanse prinses is bepaald dat zij alleen dan afstand doet van haar rechten op de Spaanse troon wanneer een exorbitante bruidsschat is betaald, een bedrag dat Spanje eenvoudigweg niet kan opbrengen. De Spanjaarden nemen deze bepaling niet al te serieus en Filips IV sluit bij testament zijn zuster en haar nakomelingen uit van troonopvolging.

Het testament van Karel II

Behalve de Fransen kunnen ook de Oostenrijkse Habsburgers een claim leggen op de erfenis van Karel II, want keizer Leopold I van het Heilige Roomse Rijk en kleinzoon van Filips III, was getrouwd met Margaretha van Spanje, een dochter van Filips IV. Al direct nadat blijkt dat Karel II lichamelijk en geestelijk niet in orde is en de kans op nakomelingschap gering, besluiten de Fransen en de Oostenrijkers in het geheim om bij de dood van een kinderloze Karel II het Spaanse imperium op te delen. De Oostenrijkers komen daarbij in bezit van de Spaanse gebieden op het Iberisch schiereiland, de Nederlanden en de Spaanse koloniën, terwijl de Italiaanse delen van het Spaanse rijk en de Baskische provincies aan Frankrijk toevallen. In 1696 bepaalt Karel II echter in zijn testament dat Jozef Ferdinand van Beieren, de kleinzoon van Leopold en Margaretha, het Spaanse rijk onverdeeld erft. Dit besluit, dat overigens geheel in lijn is met het testament van Filips IV, is ongetwijfeld genomen onder druk van Karels moeder en regentes Marianne van Oostenrijk en zijn tweede vrouw Maria Anna van Beieren.

Het Spaanse hof, in onwetendheid van alle geheime afspraken tussen de Europese mogendheden, komt in verlegenheid als in februari 1699 de beoogde troonopvolger op zesjarige leeftijd overlijdt. Er ontspint zich een hevig debat over de opvolging. Uiteindelijk bepaalt Karel II in een vlak voor zijn overlijden opgemaakt nieuw testament, dat al zijn bezittingen overgaan in handen van Filips van Bourbon, de hertog van Anjou en kleinzoon van de Zonnekoning. Op het eerste gezicht een vreemde ommezwaai, want Spanje verkeert al anderhalve eeuw in oorlog met Frankrijk en veel Spanjaarden moeten niets hebben van de Fransen die in de voorafgaande jaren veelvuldig aanvallen hebben gedaan op Spaanse bodem. Het is vooral kardinaal Portocarrero die ervoor pleit de bakens te verzetten, waarbij hij zich realiseert dat de integriteit van het Spaanse imperium het best in handen kan worden gelegd van iemand die bescherming geniet van de op dat moment in Europa machtigste vorst, Lodewijk XIV. Wellicht speelt ook een rol dat in Spanje onder intellectuelen en elite de idee begint te groeien dat de in hun ogen decadente Habsburgers verantwoordelijk zijn voor de neergang van het rijk door het voeren hun kostbare oorlogen. Spanje is wellicht beter af zonder het Habsburgse streven naar vestiging van een universele katholieke monarchie en hun hardnekkige bestrijding van ketterij. Hoe dan ook, een openlijke herbevestiging van de eerder opgemaakte plannen om het Spaanse Rijk op te delen, waarbij nu ook Engeland en de Republiek der Nederlanden betrokken zijn, wekt de woede van het Spaanse hof, dat koste wat kost het rijk intact wil laten. Karel II wordt met succes onder druk gezet om de Franse kroonpretendent tot opvolger te benoemen. Het is niet de enige belangrijke bepaling in zijn testament, want Karel II kiest voor de hertog van Anjou met uitdrukkelijke uitsluiting van de eenwording van de Spaanse monarchie en de Franse kroon. Ook wijst Karel II op het belang van een verbinding tussen de Bourbons en de Habsburgers terwille van de vrede en eenheid in Europa en van het christendom. Hij dingt er in zijn wilsbeschikking op aan dat dit zal gebeuren via een huwelijk van Filips van Bourbon (Filips van Vendôme) met de Oostenrijkse aartshertogin. Een vrome wens waaraan echter niet wordt voldaan. Karel II is het vijfde en laatste kind uit het tweede huwelijk van zijn vader Filips IV met diens nichtje Marianne van Oostenrijk, dochter van keizer Ferdinand III van het Heilige Roomse Rijk. De echtverbintenis van Filips IV met prinses Marianne is het sluitstuk van een lange reeks van huwelijken tussen bloedverwanten binnen het Habsburgse koningshuis en daaraan gerelateerde families met als gevolg dat de kans op het voorkomen van genetische aandoeningen bij Karel II ongeveer net zo groot is als bij een ouder-kind- of broer-zusterhuwelijk.

Huwelijken tussen familieleden in de derde graad waren destijds zeer gebruikelijk onder leden van het Habsburgse huis en zijn op zich zonder veel risico, maar als dat al te vaak voorkomt binnen een familie dan gaat het op enig moment mis *). Een teken aan de wand voor de Habsburgse koningen was ongetwijfeld het hoge sterftecijfer onder hun kinderen op jonge leeftijd - een cijfer dat hoger ligt dan dat van de straatarme bevolking - maar het belette hen niet om telkens weer onderlinge huwelijken te sluiten. Aan Karel II mankeerde van alles. Waarschijnlijk leed hij aan het syndroom van Klinefelter. Hij was mismaakt en ziekelijk, had een lage intelligentie, was mentaal instabiel en niet in staat om nakomelingschap te verwekken. Zijn afwijkingen werden in zijn tijd geweten aan het werk van de duivel, vandaar zijn bijnaam *El Hechizado* (de Behekste). Als na Karels overlijden op 1 november 1700 Felipe van Bourbon de Spaanse erfenis krijgt aangeboden, komt Lodewijk XIV in een lastige positie, want door het aanbod van de Spaanse troon te aanvaarden moet hij zijn eerder gemaakte overeenkomst met de Oostenrijkers, Engelsen en Nederlanders verbreken. Na overleg met zijn adviseurs besluit de Zonnekoning namens zijn kleinzoon de Spaanse troon te accepteren.

Op 16 november 1700 wordt Filips van Bourbon in Versailles met veel vertoon aan het Franse parlement voorgesteld als Filips V, koning van Spanje. In Londen en den Haag ziet men dit met lede ogen aan, want controle door Frankrijk over de Spaanse monarchie betekent een grotere greep van de Zonnekoning op de maritieme handelsroutes, maar de legitimiteit van het testament van Karel II wordt door Engeland en de Republiek der Nederlanden niet bestreden. Alleen keizer Leopold I van het Heilige Roomse Rijk weigert Karels wilsbeschikking te aanvaarden. Het Weense hof schaart zich onomwonden achter de eigen pretendent voor de Spaanse troon: aartshertog Karel van Oostenrijk.

Novatores en verlicht despotisme

Tegen het eind van de zeventiende eeuw begint het landsbestuur van Spanje - het ancien régime - zoals dat bestaat vanaf de regeringsperiode van de katholieke vorsten Isabella I en Ferdinand II in zijn voegen te kraken. Deze bestuursvorm, een absolute monarchie steunend op de drie peilers van kerk, leger en aristocratie, heeft Spanje zijn gouden eeuw bezorgd, maar ook opgezaaid met enorme schulden ten gevolge van de imperiale oorlogen en steeds verder verslechterende economische omstandigheden. Kritiek op deze falende vorm van bestuur komt in de zeventiende eeuw van de kant van de *novatores*, wegbereiders van de Verlichting in Spanje.

Zij borduren voort op het werk van de *arbitristas* die al aan het begin van de zeventiende eeuw moderne economische inzichten ontwikkelen. De novatores kunnen beschouwd worden als voorlopers en wegbereiders van de Verlichting in de achttiende eeuw. In diverse steden op het Iberisch schiereiland zoals Madrid, Sevilla, Valencia en Zaragoza introduceren de novatores nieuwe methoden van onderzoek. Bijzonder is hun creatie van voorschriften waaraan een ziekenhuis moet voldoen en waarin naast aandacht voor specialisaties begrip getoond wordt voor mentaal gestoorden door te proberen hen te genezen in plaats van te isoleren. Een van de meest vooraanstaande novatores is Benito Jerónimo Feijoo, geboren in 1676 die studeert in Salamanca en vanaf 1709 tot aan zijn dood in 1764 een leerstoel theologie in Oviedo bezet. Feijoo publiceert zijn belangrijkste werk *Teatro crítico universal* vanaf 1725. Het bestaat uit maar liefst 118 verhandelingen over een enorm aantal onderwerpen: filologie, fysica, wiskunde, biologie, medicijnen, astronomie, geografie, economie, rechten, religie, politiek, filosofie, literatuur etc. Dit polemische werk is een van de meest verspreide verhandelingen in het Spanje op de drempel van de Verlichting, er worden meer dan 600.000 exemplaren van verkocht - voor die tijd een gigantisch aantal - en vertalingen ervan verschijnen in alle belangrijke Europese talen. De verlichte geestelijken in Spanje, zoals Félix Torres Amat, Felipe Bertrán, José Climent en Antonio Távira Almazán onderhouden een unieke relatie met de rooms-katholieke kerk. Zij uiten kritiek op de rol die dit instituut heeft gespeeld gedurende de kostbare godsdienstoorlogen in de zestiende en zeventiende eeuw, maar breken niet met de kerk. Als filosofen van de Verlichting stellen zij de autoriteit en de traditionele theologie van de kerk ter discussie en willen zij haar rol beperken tot hoeder van geloofszaken van intieme en persoonlijke aard.

De Verlichtingsfilosofie bereidt in Spanje niet alleen de weg naar een voorzichtige ontvlechting van kerk en staat, maar geeft ook een aanzet tot de ontwikkeling van het *verlicht despotisme*, dat wil zeggen, een vorm van bestuur waarin de monarchen vertrouwen stellen in het gebruik van de rede, een open oog hebben voor wetenschappelijke vorderingen en zich dienstbaar maken aan het belang van hun onderdanen, zonder echter maar iets van hun macht prijs te geven. De vorst waakt als een vader over zijn kinderen. Filips V, de eerste Spaanse monarch uit het huis van Bourbon, geeft blijk van deze houding door uitvaardiging van de Nueva Planta, de nieuwe orde, die Spanje van een samengesteld koninkrijk omsmeedt in een eenheidsstaat en aan veel onbillijke rechten van lokale aristocraten een eind maakt.

Daarmee stelt Filips V het algemeen belang centraal, zij het dat hij niet de moed kan opbrengen om de daarmee strijdige geldverslindende oorlogvoering op te geven. Dat gebeurt pas na zijn dood als zijn opvolger Ferdinand VI het vredesverdrag van Aken tekent in 1748 waarmee een periode van vrede wordt ingeluid die ruimte geeft aan het op orde brengen van de rijkschatkist en voor economisch herstel.

Filips V

Filips van Bourbon, hertog van Anjou, wordt geboren op 13 december 1683 te Versailles als tweede kind van *dauphin* (kroonprins) Lodewijk van Frankrijk uit diens huwelijk met Maria Anna van Beieren. Op jonge leeftijd wekt Filips bij zijn grootvader Lodewijk XIV de indruk weinig getalenteerd te zijn wat de Zonnekoning ertoe brengt de prins met de beste leermeesters te omringen. Samen met zijn oudere broer kroonprins Lodewijk, hertog van Bourgondië, en zijn jongere broer Karel wordt hij grootgebracht onder volledige bescherming en in volstrekte afzondering. Naast sociale en morele educatie onder toezicht van een geestelijke krijgen zij een militaire training.

De Franse dominantie

Filips ontwikkelt zich - wellicht voor een groot deel juist door deze strenge opvoeding - tot een teruggetrokken persoon die zich bij zijn vertrek naar Spanje zwaarmoedig betoont, een eerste teken van zijn later veelvuldig optredende depressiviteit. Net als zijn roemrijke voorganger Karel I (keizer Karel V) wordt Filips V tot koning van Spanje uitgeroepen op de jeugdige leeftijd van zeventien jaar en net als Karel I spreekt Filips dan nog geen woord Spaans en heeft hij geen notie van wat er zich op het Iberisch schiereiland afspeelt. Toch is zijn intocht in Madrid op 14 april 1701 een ware triomf en zweren alle vertegenwoordigers uit Castilië en Aragón trouw aan de nieuwe koning. Een uitnodiging om een *auto de fe* bij te wonen slaan de Fransen af. Zij staan afkerig tegenover deze vorm van fundamentalisme. Een ander Spaans gebruik dat Filips totaal onbekend is, het stierenvechten, blijkt echter bij de nieuwe koning in de smaak te vallen. In zijn jonge jaren wordt Filips V zorgvuldig geïnstrueerd door zijn grootvader, de Zonnekoning, wat blijkt uit meer dan vierhonderd bewaard gebleven brieven. Al snel na de aankomst van het gevolg van Filips botsen de gewoonten en etiquette aan het Spaanse hof met de opvattingen van de Fransen. Dat leidt soms tot bizarre situaties. Koks die de opdracht krijgen Franse gerechten te bereiden, weigeren dat te doen en gaan in staking.

Er zit voor Filips weinig anders op dan de complete Spaanse huishouding te vervangen door Fransen, wat onder meer betekent dat dwergen en paljassen, die een vaste onderdeel vormen van de entourage der Habsburgers, definitief verdwijnen. Na enige tijd van irritatie over en weer tonen de Fransen zich toleranter en wennen de Spanjaarden aan de nieuwe situatie. Op bestuurlijk niveau wordt er door de Fransen hard ingegrepen. De in hun ogen volstrekt verouderde manier van regeren via de vele raden die de Spaanse koning adviseren wordt vervangen door een zogeheten *Despacho universal* ofwel Bureau voor Algemene zaken, dat overigens al bestaat, maar nu een veel groter gewicht krijgt. In de Despacho zitten leidende Spaanse adviseurs, maar de meest invloedrijke figuur hierin is de Franse ambassadeur. Natuurlijk is het Lodewijk XIV die een bruid kiest voor zijn kleinzoon: Marie Louise, dochter van de hertog van Savoye. Maatregelen worden getroffen voor de huishouding van de nieuwe Spaanse koningin die onder leiding komt te staan van de prinses van Ursins, Anna Maria van Tremouille, weduwe van de Italiaanse hertog Flavio Orsini. Deze *camarera mayor*, die de Spaanse taal beheerst, geniet het volste vertrouwen van de Zonnekoning en zal een belangrijke politieke rol spelen onder Filips V. Zij werkt nauw samen met de Franse financiële expert Jean Baptiste Orry wiens taak het is om orde te scheppen in de droevige staat waarin de Spaanse rijksfinanciën zich bevinden. Zijn doortastend optreden maakt hem weinig geliefd bij de Spanjaarden. Op 11 september 1701 huwt Filips V Maria Louise van Savoye. Het is een huwelijk met de handschoen dat tegelijkertijd in Versailles en Turijn wordt gesloten. Pas in november ontmoeten zij elkaar in Barcelona, waarbij Filips tot over zijn oren verliefd raakte op zijn dertien jaar jonge bruid. De koning vertrekt vervolgens naar Italië om de Spaanse bezittingen te bezoeken.

Tijdens zijn bezoek aan het hertogdom Milaan, in 1702 in gevecht met de keizerlijke troepen, maakt Filips V voor het eerst kennis met oorlogvoering en legt daarvoor een groot enthousiasme aan de dag. Zijn dappere houding en het feit dat hij later zijn troepen zelf aanvoert wordt gewaardeerd en levert hem de bijnaam *el Animoso* (de moedige) op. Begin 1703 keert hij terug naar Madrid.

De Spaanse Successieoorlog

De Zonnekoning neemt door aanvaarding van het testament van Karel II het risico van een nieuw conflict met Engeland en de Republiek der Nederlanden en stelt in feite het moeizaam overeengekomen vredesakkoord van Rijswijk in de waagschaal dat hij in 1697 sluit aan het eind van de Negenjarige Oorlog. Maar kennelijk weegt het belang van controle over de Atlantische handel voor hem het zwaarst.

Een van de eerste besluiten van Filips V is het gunnen van het monopolie van de slavenhandel op de Spaanse koloniën - de *Asiento de Negros* - aan een Franse onderneming. Dit en een interventie van de Fransen in de Spaanse Nederlanden gericht tegen de daar aanwezige Hollandse troepen, is de oorzaak van het ontstaan tot de Grote Alliantie van den Haag in 1701, een overeenkomst tussen Oostenrijk, Engeland en de Republiek der Nederlanden. In deze overeenkomst worden de rechten van aartshertog Karel van Oostenrijk op de Spaanse troon erkend, waarop de Spaanse Successieoorlog uitbreekt. De naam Spaanse Successieoorlog suggereert dat het de strijdende partijen vooral gaat om de vraag wie de rechtmatige opvolger is van Karel II, maar in feite is het een voortzetting van de aloude machtsstrijd tussen de grote mogendheden om de hegemonie in Europa en om de controle over de zeer winstgevende handel met Amerika.

De eerste schermutselingen vinden al direct in 1701 plaats als aartshertogelijke troepen onder aanvoering van Eugenius van Savoye - een gevierd en bekwaam veldheer - het hertogdom Milaan binnenvallen dat onderdeel uitmaakt van de Spaanse kroon en waarvan grote delen al enige tijd door Franse troepen zijn bezet. Het is een aanval zonder voorafgaande oorlogsverklaring. Die wordt pas afgegeven door de Alliantie aan Lodewijk XIV in mei 1702. Later in dat jaar tracht een Engels-Hollandse vloot onder bevel van admiraal George Rooke voet aan wal te krijgen in Cádiz, een aanval die mislukt. Een tweede treffen vindt plaats in Galicië. Een grote vloot uit de Indiën, met een kostbare lading zilver en handelswaar, waarnaar in Madrid en Parijs reikhalzend werd uitgezien, is onder begeleiding van Spaanse en Franse oorlogsbodems op weg naar Spanje. Niet naar een Andalusische haven, maar om de vijand te misleiden naar de Galicische havenplaats Vigo. Enkele weken later arriveert daar de vloot van admiraal Rooke. Het militaire overwicht van de Engels-Hollandse strijdmacht is groot. Veel Franse en Spaanse schepen verdwijnen in de golven en er wordt een aantal schepen met handelswaar buitgemaakt.

De strijd speelt zich vooral af nabij de Punta de Rande, een rotspunt in de baai van Vigo, waarnaar de legende is vernoemd die verhaalt over de geheimzinnige verdwijning van het grootste deel van de handelswaar en het zilver. Veel van deze rijkdommen zouden op de bodem van de zee arm terecht zijn gekomen of door onbekenden meegenomen. De waarheid is dat het grootste deel van de scheepslading en vooral het zilver al in karren is geladen voordat admiraal Rooke arriveert en onderweg is via de Spaanse hoogvlakte naar Segovia. Nooit eerder in de Spaanse historie ontvangt een koning zoveel zilver als toen.

De legende van Rande houdt lang stand en lokt tal van duikers naar Vigo. Jules Verne laat in zijn beroemde boek *Twintigduizend mijlen onder zee* kapitein Nemo op zoek gaan naar de schatten van Rande.

De Successieoorlog als internationaal conflict en als burgeroorlog

Als Filips V na zijn huwelijk Spanje verlaat om in Italië zijn bezittingen te verdedigen, bevindt het land zich in rust. Hij benoemt zijn vrouw tot regentes. Alle rijksdelen hebben dan trouw gezworen aan Filips V en koning Peter II van Portugal heeft een alliantie gesloten met de Bourbons. De koningin waant zich veilig vanwege het afslaan van de aanvallers in Cádiz en de komst van het zilver uit de Indië. In de zomer van 1703 verandert de situatie echter, want de Portugese vorst verbreekt de overeenkomst met Spanje. Hij besluit tot deze ommezwaai nadat de Oostenrijkers en Engelsen hem bij een zege van hun Alliantie grote delen van Galicië, Extremadura en Spaans-Amerika hebben toegezegd. Daarmee verwerven de vijanden van Filips V een enorm bruggenhoofd en kunnen zij via de zee aangevoerde troepen gemakkelijk inzetten in de strijd tegen Spanje. Intussen boeken de troepen van de Franse koning elders in Europa geen successen, voor keizer Leopold aanleiding om zijn tweede zoon Karel, aartshertog van Oostenrijk, uit te roepen tot koning Karel III van Spanje.

Vanaf dat moment wordt Filips V op eigen bodem belaagd door de troepen van de Oostenrijkers, Engelsen en Nederlanders die vanuit de Middellandse Zee Catalonië belagen en in het westen vanuit Portugal het Spaanse rijk trachtten binnen te dringen. Het lukt Filips deze aanvallen af te slaan, maar de verovering van Gibraltar in 1704 door de Britten betekent een zeer gevoelige slag voor de kleinzoon van de Zonnekoning.

Admiraal Rooke neemt in naam van zijn vorstin Anna van Engeland bezit van de strategisch zo belangrijke rotspunt tussen de Spaanse Middellandse en Atlantische zee-kusten, waarmee hij Engeland een basis verschaft die tot op de dag van vandaag in Britse handen is gebleven. Ook in Duitsland lijden de Bourbons een nederlaag in de slag bij Blenheim (Beieren), waarmee de geallieerden de opmars van de Fransen naar Wenen voorkomen en de weg vrijmaken voor verovering van de Spaanse bezittingen in de Nederlanden en in Noord-Italië. De geallieerden staan onder commando van John Churchill, hertog van Marlborough - een voorvader van Winston Churchill - en prins Eugenius van Savoye.

Vanaf 1705 ontwikkelt de Successieoorlog zich als een intern conflict in Spanje tussen aanhangers van Filips V en Karel III. Hoewel Filips V met enthousiasme is binnengehaald als koning van Spanje en zowel Castilië als de Aragonese rijken (Aragón, Catalonië en Valencia) hem trouw hebben gezworen, zijn er velen die niets moeten hebben van de Fransen - met name de Catalanen - en liever zien dat de Habsburgse traditie wordt voortgezet. Onder druk van de alliantie die Karel III steunt, steken deze antipathieën de kop op. Eind 1705 landen Habsburgse troepen aan de Catalaanse kust. Barcelona geeft zich over en Karel III wordt met gejuich ontvangen en erkend als de legitieme opvolger van Karel II. Daarop volgen Valencia, Aragón en Mallorca. De tweedeling tussen aanhangers van beide troonpretendenten loopt overigens noch langs scherpe geografische, noch langs duidelijke sociale grenzen.

Vanaf begin 1706 neemt de druk op Spanje vanuit Portugal toe en het is duidelijk dat de aanhang van Karel III uit is op verovering van de hoofdstad Madrid. In een burgeroorlog is dat nu eenmaal prioriteit nummer één, zoals dat ook het geval is in de Spaanse Burgeroorlog in de twintigste eeuw. De troepen van Karel III - die op dat moment in Barcelona verblijft - veroveren de stad in de zomer van 1706, maar kunnen haar niet behouden. Weliswaar krijgt Karel III adhesiebetuigingen van enkele Spaanse edelen en van koningin-weduwe Maria Anne van Neuberg (de tweede vrouw van Karel II), maar vanwege het enorme verzet van de bevolking die trouw blijft aan Filips V zit er voor het leger van de Habsburger weinig anders op dan de stad te verlaten. Geruchten doen de ronde dat prostituees die weten dat zij besmet zijn met een venerische ziekte, zich opzettelijk onder de geallieerde soldaten hebben begeven. Terwijl Karel III als hoofdkwartier kiest voor Zaragoza, herovert Filips V eind 1706 de hoofdstad zonder noemenswaardige tegenstand. In 1707 keren de kansen voor Filips V en verslaat hij het geallieerde leger in de belangrijkste slag tijdens de Successieoorlog, die van Almansa, op de hoogvlakte van Albacete.

Opmerkelijk in dit treffen is het grote aantal Engelsen, Portugezen en Fransen die strijden om de Spaanse troon. Castilianen, Aragonezen, Napolitanen en Nederlanders zijn in de minderheid. In beide legers spelen Engelse edelen een leidende rol en aan geallieerde zijde bevindt zich een Franse bevelhebber. Een teken dat het hier niet gaat om militairen die hun natie verdedigen, maar om een oorlog tussen twee koningen over hun vermeende bezit. De overwinning van Filips V stelt hem in de gelegenheid om grote delen van de rijken van Aragón en Valencia te heroveren. Dit is voor Filips V het moment om deze rijken al hun eeuwenoude *fueros* (privileges) af te nemen.

In tegenstelling tot de successen van Filips V lijden de Bourbonse troepen elders in Europa nederlaag op nederlaag. Tussen 1706 en 1709 gaan de Spaanse bezittingen in Italië (Milaan en Napels), Sardinië en de Spaanse Nederlanden voor altijd verloren voor de Spaanse kroon. In 1708 wordt Spanje Oran en Menorca ontnomen. De Zonnekoning heeft zijn hand overspeeld en zijn volk tot aan de rand van de afgrond gebracht vanwege de enorme kosten van de oorlog. Tot overmaat van ramp verlaat paus Clemens XI het kamp van de Fransen en schaart zich begin 1709 achter de Oostenrijkse troonpretendent Karel III. Filips V verbreekt daarop alle banden met Rome en wijst de nuntius de deur. Lodewijk XIV trekt een deel van zijn troepen terug uit Spanje en begint vredesonderhandelingen te voeren met de geallieerden die de eindzege voelen naderen. Filips V is hier woedend over en reageert direct. Hij laat de Spaanse Cortes trouw zweren aan zijn tweejarige zoontje Lodewijk als erfopvolger waarmee hij aangeeft de dynastieke continuïteit voort te willen zetten. Hierdoor gesterkt doet Lodewijk XIV een ultimatum verzoek om steun aan zijn onderdanen en aan de Franse clerus. Vervolgens voltrekt er zich voor de Fransen een mirakel. In de veldslag van Malplaquet (nabij de Frans-Belgische grens) in september 1709, waaraan 180.000 militairen deelnemen, houdt Frankrijk stand. De geallieerden, wederom onder aanvoering van de hertog van Marlborough, eisen de zege op, maar het is gezien de enorme verliezen aan beide zijden een pyrrusoverwinning die een impasse teweegbrengt tussen de belligerenten. Op het Iberisch schiereiland lijkt het slecht af te lopen voor Filips V. Vanwege het terugtrekken van de Franse troepen kunnen de Oostenrijkers opnieuw Catalonië binnendringen en Aragón veroveren. De weg naar Madrid ligt open en in 1710 trekken de troepen van Karel III voor de tweede keer Madrid binnen. Maar weer zijn het de Madrilenen die Karel duidelijk weten te maken dat de Habsburger er niets te zoeken heeft.

Al na enkele maanden verlaat Karel III de hoofdstad waarmee hij in feite zijn aanspraken op de Spaanse troon opgeeft. Daarop brengen de troepen van Filips V die van de geallieerden diverse nederlagen toe. Zaragoza en Gerona vallen in handen van Filips V die zich kan opmaken voor het definitieve beleg van Barcelona, het hart van het verzet tegen de Bourbons. Het duurt tot september 1714 voordat Barcelona zich overgeeft.

De vrede van Utrecht

Het jaar 1711 brengt een ommekeer teweeg in West-Europa. Weliswaar is Frankrijk aan het eind van zijn latijn, maar het is voor de geallieerden uiterst kostbaar om de Zonnekoning definitief te verslaan. Ook is het voor de Alliantie een vrijwel onmogelijke opgave om Filips V op de knieën te krijgen. Hoewel de Oostenrijkers op dat moment nog voet aan de grond hebben in Catalonië zijn ook zij, net als de andere Europese mogendheden, de oorlog beu. Op 17 april 1711 overlijdt Jozef I, keizer van het Heilige Roomse Rijk en omdat hij geen nakomelingen heeft gaat het keizerschap over naar zijn broer, aartshertog Karel, tevens voor de Alliantie kroonpretendent Karel III van Spanje. Voor de Britten en Hollanders is de dynastieke band tussen Frankrijk en Spanje altijd onaanvaardbaar geweest, maar evenmin achten zij het een aantrekkelijke gedachte dat er een dergelijke verbintenis ontstaat tussen Wenen en Madrid. De Britten openen vredesbesprekingen met Frankrijk die resulteren in de vrede van Utrecht in 1714. Intussen gaat de strijd door, met name in Catalonië, waar, zoals aangegeven, Filips V Barcelona tot overgave dwingt in het jaar dat de vrede van Utrecht wordt getekend.

De Spaanse Successieoorlog eindigt met de ondertekening van een serie verdragen tussen de Europese mogendheden met uitzondering van Oostenrijk en betekent een staakt-het-vuren tussen de belangrijkste Europese landen. Hoewel aan de Habsburgers alle Spaanse gebieden buiten het Iberisch schiereiland (Napels, Milaan, Sardinië, Luxemburg en de Nederlanden) wordt gegund, duur het nog tot 1725 voordat Wenen en Madrid de vrede tekenen. Wel komt het keizerrijk tot een overeenkomst in 1714 met Frankrijk: het verdrag van Radstadt. Met de vrede van Utrecht zijn de politieke verhoudingen op het continent grondig veranderd en is er sprake van een belangrijk historisch moment omdat Spanje ophoudt te bestaan als grote mogendheid.

Vanaf het begin van de zestiende eeuw is Spanje heer en meester geweest, een positie die met de vredes van Westfalen in 1648 en van de Pyreneeën in 1659 begint af te brokkelen en nu in 1714 definitief verloren gaat. Het heeft voor Spanje één voordeel, want het kan zich vanaf dat moment, bevrijd van de loden last van de verdediging van extraterritoriale bezittingen, geheel concentreren op de opbouw van het eigen rijk. Engeland komt als overwinnaar uit de Successieoorlog te voorschijn. Het heeft Gibraltar en Menorca stevig in handen en de Britse marine domineert de zee. Bovendien dwingen zij Spanje tot verlenen van belangrijke handelsrechten op Spaans-Amerika, waaronder die van de lucratieve slavenhandel.

De Britten slagen erin de doctrine van het continentale evenwicht te realiseren. Door een machtsevenwicht te bewerkstelligen tussen Frankrijk en Oostenrijk kan een nieuwe oorlog voorkomen worden, wat Engeland de gelegenheid biedt ongestoord zijn handelsbelangen te beschermen en uit te bouwen. De Spaanse Successieoorlog is een langdurig en gecompliceerd conflict dat Spanje weliswaar grote verliezen brengt, maar waaruit Filips V te voorschijn komt als een waardig verdediger van zijn rechten op de troon. Dit succes wordt wel geweten aan het verschil in motivatie tussen de troonpretendenten gedurende de laatste fase van de strijd. Filips V strijdt voor het bezit van Spanje en zijn koloniën en wanneer hij verloren zou hebben, is voor hem alles verloren. De aartshertog van Oostenrijk zou bij een overwinning over een fabelachtig rijk hebben beschikt, maar bij verlies behoudt hij altijd nog de keizerskroon over het Heilige Roomse Rijk. Belangrijker lijkt echter dat Filips V kan rekenen op de steun van de meerderheid van de Spaanse inwoners die zijn inzet waarderen en hem als legeraanvoerder wel hebben vergeleken met zijn illustere voorganger Karel V.

Nueva Planta

Het huwelijk van Isabella I van Castilië met Ferdinand II van Aragón in 1469 smeedt twee grote rijken op het Iberisch schiereiland aaneen. Later, in 1516, het jaar waarin Ferdinand II overlijdt, wordt daar ook het koninkrijk Navarra aan toegevoegd. Met de komst van de Habsburger Karel I (keizer Karel V), die in naam van zijn moeder Johanna van Castilië (de *Waaninnige*) regeert, is voor het eerst sinds het eind van de Moorse overheersing sprake van eenwording van de Iberische rijken met uitzondering van Portugal. De geboorte van het moderne Spanje, maar van economische en juridische integratie is nog lang geen sprake.

De kroon van Aragón - bestaande uit de koninkrijken Aragón, Valencia en de graafschappen van Catalonië - en Navarra laten zich weinig gezeggen door de Castilianen en elke vorst die de Castiliaanse troon bestijgt kan pas na een belofte om de oude rechten en privileges van deze gebieden - de *fueros* - te eerbiedigen, rekenen op erkenning als hun soeverein. Deze situatie wordt zowel door Karel I als zijn zoon Filips II en kleinzoon Filips III intact gelaten. Het is voor het eerst rond 1625 tijdens de regeerperiode van Filips IV dat Olivares, de *valido* (gunsteling) van de koning en destijds feitelijke machthebber, een poging waagt om eenheid te brengen binnen het Spaanse rijk.

Voornaamste reden is dat de gebieden buiten Castilië weinig of geen financiële bijdragen leveren om de kosten van de omvangrijke oorlogvoering der Habsburgers te dekken, terwijl zij wel profiteren van de bescherming die de Spaanse legers hen bieden. In feite draait de Castiliaans belastingbetaler voor alle kosten op. Olivares slaagt niet in zijn poging om de dwarsliggers over de streep te trekken. Zijn enige succes ligt in de oprichting van een gemeenschappelijk (met uitzondering van de Catalanen) gefinancierd leger: de *Union de las Armas*.

Filips V, de eerste vorst uit het huis van Bourbon na het uitsterven van de Spaanse tak van de Habsburgers, is door zijn grootvader Lodewijk XIV opgevoed in een centralistisch geregeerd Frankrijk dat de eenwording allang achter de rug heeft. Ook Filips V ontkomt niet aan de Spaanse traditie van het zweren op de fueros van de gebieden buiten Castilië. Pas in 1709, toen hij tijdens de Spaanse Successieoorlog Aragón, dat zich achter de Oostenrijkse troonpretendent aartshertog Karel heeft geschaard, herovert, ziet hij zijn kans schoon en ontnemt de Aragonezen al hun rechten. Filips vervangt de eeuwenoude fueros door de *Nueva Planta* (nieuwe orde). Vanaf 1716 heerst er in geheel Spanje een min of meer gelijke fiscale wetgeving en verdwijnen de nog altijd bestaande douanemuren tussen Castilië en Aragón wat een voor iedereen belangrijk economisch voordeel oplevert. Ook de regionale gerechtshoven verdwijnen en de Spaanse kroon benoemt voortaan nieuwe rechters. Voor de Spaanse regering betekent de Nueva Planta een enorme stijging van staatsinkomsten omdat van de belastingen die voordien geheven werden in Aragón nu een flink deel in de Madrileense schatkist terechtkomt. Door Aragonezen zijn de maatregelen die Filips V neemt wel omschreven in vijf termen: centralisatie, castilianisatie, anti-Aragón, straf en wraak. Begrijpelijk, maar slechts ten dele waar. Weliswaar neemt Filips V centralistische maatregelen waarbij de Castiliaanse wetgeving die van de andere rijken vervangt, maar zij zijn niet bedoeld als wraakoefening.

Filips V heeft het belang van alle Spanjaarden voor ogen en maakt van de gelegenheid gebruik om onwilligen te corrigeren. Hij doet dat op grond van zijn recht als soeverein over de Aragonese gebieden, die tijdens de Successieoorlog tegen hem in opstand zijn gekomen, tot de orde te roepen. Dat kan als een strafmaatregel worden beschouwd, maar dan een straf die heilzaam uitpakt voor Spanje en zeker verstandig is. Na meer dan twee eeuwen een samengesteld rijk te zijn geweest, verandert Spanje aan het eind van de Successieoorlog in een eenheidsstaat, een belangrijk historisch moment.

Spanje is dan niet het enige land dat deze stap neemt, ook Groot-Brittannië wordt een eenheid met het sluiten van de *Union Act* tussen Engeland en Schotland (1709). Met de Nueva Planta tracht Filips V tevens meer greep te krijgen op het bestuur van zijn rijk en wel door de benoeming van *Intendencias* (intendanten) die toezicht houden op regionale bestuurders en alleen verantwoording schuldig zijn aan de koning. Hun voornaamste taken liggen op het gebied van justitie, financiën, politie en de logistiek voor oorlogvoering. Het is graaf van Bergeyck, Jan van Brouhoven, een vooraanstaand edelman uit de Spaanse Nederlanden, die in 1711 als naaste medewerker van Filips V en onderminister van financiën, twaalf van deze functionarissen benoemt en zelf fungeert als superintendant. Gaandeweg echter beperkt het gezag van de intendanten zich tot de organisatie van de oorlogvoering en verliest hun macht aan betekenis. Tekenend is dat intendanten voor het overgrote deel uit Castilië afkomstig zijn. Vanaf het begin van zijn regeerperiode stelt Filips V pogingen in het werk om een modern leger op te bouwen dat in de ogen van de Bourbon bestaat uit goed opgeleide en goed gevoede soldaten. In die tijd is er geen permanent leger dat ook wanneer er vrede heerst ter beschikking staat van de koning. Daar is eenvoudigweg nog geen belangstelling voor, maar Filips V wil er in elk geval voor zorgen dat zijn soldaten door het rijk betaald worden en gehuisvest in kazernes. De gebruikelijke inkwartiering bij particulieren, met alle nadelige gevolgen van dien, is daarmee van de baan. Soldaten krijgen meer aanzien en door hun soldij te besteden buiten de kazerne, profiteren de burgers van hun bestaan in plaats van dat zij eronder lijden. Een belangrijke rol is weggelegd voor de Antwerpse ingenieur markies Georges Prosper Van Verboom, die niet alleen een begin maakt met de bouw van kazernes, maar ook de grondlegger is van de *Real Cuerpo de Ingenieros* (een koninklijk geniekorps). Rekrutering van militairen vindt tot dan toe plaats onder degenen die door de bestuurders als nutteloos worden beschouwd, mensen zonder werk, maar ook edelen die geen economische bijdrage leveren aan het land. Dat is niet onlogisch, want zij die in de agrarische of industriële sector werken kunnen daar moeilijk gemist worden. Toch introduceert het regime van Filips V een vorm van algemene dienstplicht, gebaseerd op de nieuwe gedachte dat iedere man tot plicht heeft het koninkrijk te verdedigen. Voorlopig is dat geen succes. Vrijwel iedereen probeert zich aan de dienstplicht te onttrekken, daarbij vaak geholpen door lokale bestuurders en werkgevers.

Italianisering van het Spaanse hof

Begin 1714 overlijdt Filips' vrouw, Maria Louise van Savoye, die vier mannelijke nakomelingen baart, waarvan er twee, Lodewijk en Ferdinand, hun vader zullen opvolgen als koning van Spanje. De andere twee prinsen sterven op jeugdige leeftijd. Een nieuwe echtgenote voor de koning is snel gevonden: prinses Elizabeth (ook wel Isabella genoemd) van Farnese, een nicht van de hertog van Parma en Piacenza, met wie de koning eind van datzelfde jaar in het huwelijk treedt. Elizabeth is een krachtvolle vrouw die haar man gedurende dertig jaar steunt en hem soms gedurende zijn veelvuldig optredende periodes van zware depressiviteit vervangt. Daarbij volgt zij echter steeds de weg die haar man gekozen heeft en drukt maar zeer ten dele haar eigen stempel op de Spaanse politiek. Waar zij wel invloed op doet gelden is de samenstelling van de hofhouding die op dat moment grotendeels uit Fransen bestaat. Eerste slachtoffer is de prinses van Ursins, *camarera mayor* en vertrouweling van Filips' grootvader koning Lodewijk XIV van Frankrijk. Bij aankomst van Elizabeth ontstaat er onmiddellijk een knallende ruzie tussen beide vrouwen over de vraag wie nu eigenlijk het hof bestiert, wat ertoe leidt dat de nieuwe koningin Ursins sommeert het land te verlaten. Elizabeth maakt een eind aan de invloed die de Fransen hebben op het hof en omringd zich met Parmezaanse hovelingen onder wie Giulio Alberoni die zich ontwikkelt als de politieke rechterhand van Filips V. Samen met de Spanjaard José Patiño, die de opbouw van een nieuwe Armada voor zijn rekening neemt, maakt Alberoni zich sterk om de bij de vrede van Utrecht, het sluitstuk van de Spaanse Successieoorlog, voor Spanje verloren gegane Italiaanse gebieden te heroveren. In mei 1717 vertrekt vanuit Barcelona een Spaanse vloot richting Sardinië. Het eiland wordt zonder veel moeite door de troepen van Filips V bezet, waarmee de eerste schending van het verdrag van Utrecht een feit is. De andere Europese mogendheden sluiten daarop de zogeheten *Cuádruple Alianza*, een pact van Groot-Brittannië, de Republiek der Nederlanden, Frankrijk en Oostenrijk met als oogmerk om Filips V tot inkeer te bewegen.

De Spanjaarden zetten echter door en veroveren in 1718 het tweede grote eiland in de Middellandse Zee: Sicilië, waar zij door de bevolking, die niets moet hebben van de Oostenrijkse bezetters, hartelijk worden ontvangen. Niet lang daarna raakt de Spaanse vloot slaags met een Engels flottielje nabij kaap Passera, het meest zuidelijke punt van Sicilië. Zonder dat Engeland een oorlogsverklaring heeft afgegeven valt de Engelse vloot aan en vernietigt de Spaanse schepen. Spanje protesteert in Londen, maar dat is tevergeefs, de Engelsen verklaren Filips V de oorlog.

Alberoni reageert door in 1719 een kleine vloot vanuit Cádiz richting Schotland te dirigeren om opstandelingen tegen het Engelse bewind van George I te steunen. Deze actie mislukt en lokte weer een tegenreactie uit van Engeland dat schepen uitzendt om de Noordwestkust van Spanje te attaqueren. Ook Frankrijk keert zich tegen Spanje. Aanleiding is het geïntrigeer van de Spaanse ambassadeur, de Italiaanse prins van Cellamare in Versailles, waar Filips van Orléans als regent het Franse rijk bestuurt. Hij keurt italianisering van het Spaanse hof sterk af en steunt Franse intriges aan het Spaanse hof gericht tegen Alberoni. Een door Cellamare geïnitieerde samenzwering tegen Filips van Orléans wordt ontdekt en dat betekent oorlog tussen het Spanje van Filips V en diens geliefde vaderland Frankrijk. In 1719 zendt Frankrijk troepen richting Catalonië en de Baskische provincies. Pijnlijk voor Filips V is, dat deze troepen onder bevel staan van de hertog van Berwick, een Engelse edelman, die tijdens de Spaanse Successieoorlog voor Filips V de beslissende slag bij Almansa won en met wie hij bevriend is. De weg die Spanje heeft gekozen, veroorzaakt overal heftige protesten waarbij Alberoni als kop-van-jut fungeert. Voor Filips V zit er weinig anders op dan hem te ontslaan. Het verdrag van den Haag in 1720 maakt een eind aan de oorlog tussen Spanje en de Cuadruple Alianza. De Spaanse koning moet zijn troepen terugtrekken uit Sardinië en Sicilië, maar krijgt compensatie met de - enigszins vage - toezegging dat zijn zonen de hertogdommen van Parma/Piacenza en Toscane zullen erven. Filips V maakt zich na zijn Italiaanse avontuur op om de band met Frankrijk te herstellen via het sluiten van een drietal huwelijken tussen prinsen en prinsessen van beide koningshuizen, waarvan er slechts één doorgaat, dat van de Spaanse kroonprins Lodewijk met Louisa Isabella van Orléans, dochter van de Franse regent, die inmiddels heeft plaatsgemaakt voor koning Lodewijk XV. Ook zoekt Spanje toenadering tot Groot-Brittannië met als resultaat een overeenkomst in 1721 die een eind maakt aan de oorlog na de Slag bij Passera.

Abdicatie en wederom op de troon

Gedurende de relatief rustige periode na de Successieoorlog verblijven Filips V en Elizabeth geregeld in de bossen rond Segovia om er te jagen, een passie van Filips. In 1717 laat het koningspaar het ooit fraaie, maar in 1686 afgebrande paleis van Valsaín - dat een geliefde verblijfplaats was van Filips II - herbouwen, maar geven twee jaar later de opdracht tot de constructie van het paleis van La Granja de San Ildefonso, nabij Segovia. Het is een monumentaal en duur paradepaardje van Filips V dat door het koningspaar in 1723 betrokken wordt.

De koning vertoeft er graag, maar leden van zijn hofhouding zijn er niet gelukkig en omschrijven het verblijf aldaar als het wonen in de woestijn. Rond die tijd wordt Filips V geplaagd door een periode van zware depressiviteit waaraan het overlijden van zijn biechtvader Daubenton zeker debet is. Ook mist hij zijn vertrouweling Alberoni. Al enige tijd heeft Filips V abdicatie overwogen, maar nu, op een dieptepunt, besluit hij het koningschap over te dragen aan prins Lodewijk, zoon uit zijn eerste huwelijk met Maria Louise van Savoye, die op zeventienjarige leeftijd in januari 1724 gekroond wordt tot Lodewijk I van Spanje. Aan diens regeringsperiode komt al na zeven maanden een einde als Lodewijk sterft aan de pokken. Zijn dood brengt de kroon in een lastig juridisch parket want terwijl Filips V te kennen geeft dat hij terug wil keren als koning, is Lodewijks halfbroer Ferdinand - oudste zoon uit Filips' tweede huwelijk met Elizabeth van Farnese - benoemd tot prins van Asturië en troonopvolger. Maar Ferdinand, favoriet van de *Spaanse Grandeza* (hoge adel) is dan pas elf jaar oud en in de ogen van de koningin niet meer dan een speeltje in hun handen. Als altijd verzet Elizabeth zich tegen al teveel invloed van de Grandeza en steunt zij Filips V in zijn poging om terug te keren op de Spaanse troon.

Niet lang na Filips' tweede troonsbestijging moet Elizabeth een hevige teleurstelling incasseren. In haar ijver om haar kinderen voorname partners te bezorgen - de koningin wordt in Europa beschouwd als vooraanstaand koppelaarster - is zij er in 1722 in geslaagd haar vierjarige dochter Mariana Victoria uit te huwelijken aan Lodewijk XV, koning van Frankrijk die de prinses drie jaar later terugstuurt naar haar moederland omdat zij nog geen kinderen kan krijgen en de Franse troonopvolging dus niet zeker kan stellen. Lodewijk huwt de Poolse prinses Maria Leszcynski waarmee de hoop van Elizabeth op de status van koningin voor haar dochter en het erven van de Franse troon de bodem wordt ingeslagen. Ook haar pogingen om prins Karel te koppelen aan een van de prinsessen van Orléans mislukken. De relatie met Frankrijk verkoelt en het komt Elizabeth goed uit dat Spanje vervolgens toenadering zoekt tot het Weense hof met zijn huwbare prinsessen.

Na het tekenen van de vredesverdragen van Utrecht in 1714 knopen Spanje en de Republiek der Nederlanden normale diplomatieke betrekkingen aan. Als gezant en later ambassadeur zendt de republiek, Johan Willem baron van Ripperda, naar Madrid. Ripperda, een telg uit de rooms-katholieke tak van een Fries-Gronings adellijk geslacht, heeft zich via allerlei manipulaties en omkoperijen opgewerkt tot lid van de Staten-Generaal. Hij grijpt de kans om in Spanje diplomatieke carrière te maken met beide handen aan.

Ripperda is fantasierijk en ontvouwt aan het Spaanse hof tal van innovatieve ideeën over militaire en economische onderwerpen. Met zijn voorstellen om de handel op de Filipijnen en de Indië te schoeien op Hollandse leest en de modernisering van de Spaanse technologie ter hand te nemen, weet hij de aandacht te trekken van de koning die hem eerst benoemt tot directeur van de Koninklijke textielfabriek in Guadalajara en vervolgens tot opvolger van Alberoni in de functie van superintendent. In 1725 stuurt Filips V de Hollander op een diplomatieke missie naar de Oostenrijkse hoofdstad die leidt tot het verdrag van Wenen. Keizer Karel VI - die het verdrag van Utrecht niet heeft getekend - en tot dan toe nog altijd pretendent is van de Spaanse troon als Karel III - erkent Filips V als legitieme koning van Spanje. Van zijn kant ziet Filips V af van zijn aanspraken op de Franse troon en accepteert hij de overwinningen die de keizer sinds 1714 op de Spanjaarden heeft geboekt. Ook verleent hij de Oostenrijkers belangrijke handelsrechten waardoor zij via Oostende commerciële activiteiten kunnen ontplooiën in Amerika. Wenen belooft Spanje te steunen in zijn eisen aan de Britten om Gibraltar en Menorca terug te geven aan Filips V. Tenslotte spreekt Ripperda in de Oostenrijkse hoofdstad over mogelijke huwelijken tussen de dochters van keizer Karel VI en de Spaanse prinses Ferdinand en Karel en over hun recht op het erven van de hertogdommen Parma/Piacenza en Toscane. Ripperda weet het Spaanse hof ervan te overtuigen dat alles in kannen en kruiken is, maar als blijkt dat de voorgenomen huwelijken niet te realiseren zijn, schuift Filips V de Hollander aan de kant. Ripperda treedt later in dienst van de sultan van Marokko, vecht met hem tegen de Spanjaarden om Ceuta en zou nog een gooi hebben gedaan naar de troon van Corsica. Berooid overlijdt hij in 1737 in Tétouan.

Zoals te verwachten, valt het verdrag van Wenen bij andere Europese mogendheden niet in de smaak. Weer smeden zij een Europese alliantie, dit keer bestaande uit Groot-Brittannië, Frankrijk, Pruisen, Denemarken, Zweden en de Republiek der Nederlanden met als doel ervoor te zorgen dat de afspraken van het verdrag van Utrecht worden nagekomen.

Gedurende 1726 en 1727 loopt het geschil tussen Spanje en Groot-Brittannië over Gibraltar hoog op. De Spanjaarden beschuldigen de Engelsen ervan de afspraken over het garanderen van godsdienstvrijheid voor de rooms-katholieke inwoners van Gibraltar niet te zijn nagekomen. Het Engelse parlement beschikt negatief over teruggave van Gibraltar en verklaart begin 1727 aan Spanje de oorlog. Filips V tracht vervolgens te land en ter zee Gibraltar te heroveren, maar is niet opgewassen tegen de Engelse verdediging.

Onder druk van Frankrijk en het Vaticaan tekenen de Spanjaarden het verdrag van El Pardo, waarmee zij hun pogingen Gibraltar terug te krijgen opgeven. Een concessie die te verklaren valt door de depressieve toestand waarin Filips V zich op dat moment bevindt, waardoor de praktisch ingestelde nieuwe eerste minister José Patiño zijn stempel kan drukken op het beleid. Hij wil voor alles de verhoudingen met Frankrijk - die door de koning in de waagschaal zijn gesteld - verbeteren met het oog op de nog altijd bij Filips V sluimerende wens de Franse troon te verkrijgen. Filips zou daar zelfs de Spaanse troon voor hebben willen opgeven. Koningin Elizabeth die haar zieke man vervangt drukt eveneens een stempel op de onderhandelingen en ook zij neigt ertoe Frankrijk tegemoet te komen alleen al omdat haar ambities haar zonen te laten huwen met de Oostenrijkse prinsessen in rook zijn opgegaan. Tevens wenst zij de relaties met de Engelsen te verbeteren en huwt prins Ferdinand - de latere koning Ferdinand VI - uit aan prinses Maria Barbara van Portugal, waardoor een verbinding wordt gelegd tussen Spanje en deze Britse bondgenoot. De echtverbintenis vindt plaats in januari 1729 te Badajoz. Ferdinand schrikt als hij zijn bruid ziet, want zij is bepaald geen schoonheid, maar het wordt een goed huwelijk dat duurt tot aan Barbara's overlijden in 1758. Eind 1729 tekenen Frankrijk, Engeland en Spanje de overeenkomst van Sevilla waarmee Filips V en zijn echtgenote zich verzekeren van het recht op erfopvolging van prins Karel van het hertogdom van Parma, het geboorteland van zijn moeder. In 1731 begeeft prins Karel zich, begeleid door een Spaans-Engelse vloot, naar Italië waar hij wordt verwelkomd als hertog van Parma.

Los Pactos de Familia

Gedurende de volgende decennia worden drie verdragen (1733, 1743 en 1761) gesloten tussen de monarchen uit het huis van Bourbon, de zogeheten *Pactos de Familia* (familieverdragen). Dat doen zij niet omdat de familiebanden zo hecht zijn - de Franse Bourbons kijken gewoon neer op de aan hen geparenteerde Spaanse vorsten - maar vanwege de door hun regeringen ingeschatte gemeenschappelijke belangen. Als het erop aankomt staan Frankrijk en Spanje in hun ogen samen sterker dan dat zij allianties sluiten met andere mogendheden. Het eerste Pacto de Familia, ofwel het verdrag van El Escorial, wordt beklonken tussen vertegenwoordigers van Filips V en Lodewijk XV en heeft te maken met de opvolgingskwestie in Polen, het enige land in Europa dat geen erfopvolging kent, maar waar het parlement de koning kiest. Met de dood van koning August II brandt de strijd los tussen diens zoon August III van Saxon en Stanislas Leszcynski, de schoonvader van Lodewijk XV. August krijgt steun van Oostenrijk en Rusland, terwijl zijn opponent Frankrijk als bondgenoot heeft.

De Fransen achten het verstandig om met het oog op de komende Poolse Successieoorlog de Oostenrijkers te omsingelen en zoeken daarvoor steun bij Spanje dat bij het opzetten van een zuidelijk front in Italië belang heeft. Nadat Stanislas Leszcynski gekozen is als koning van Polen openen de Russen en Oostenrijkers de vijandelijkheden waarop Frankrijk in het zuiden een tegenaanval lanceert. Zo raken de troepen van Filips V betrokken bij de Poolse Successieoorlog zonder ook maar een voet op Poolse bodem te zetten. Vanuit het noorden van Italië trekt het Spaans-Franse leger onder aanvoering van Karel, hertog van Parma, op richting het door de Oostenrijkers beheerste koninkrijk Napels dat gemakkelijk in handen valt van Filips' zoon die wordt uitgeroepen tot koning van dit Italiaanse rijk. Een belangrijke rol in deze strijd speelt de militaire leider Zenón de Somodevilla, een protégé van José de Patiño die als dank voor zijn verdiensten tot Markies van Ensenada werd benoemd en in dienst zal treden van Filips' opvolgers. In 1735 beginnen de Fransen en Oostenrijkers vredesonderhandelingen te voeren zonder daarbij Spanje te betrekken. Dat is tegen het zere been van de Spanjaarden die ook in ander opzicht ervaren dat de Fransen niet op elk moment het eerste Pacto de Famila serieus nemen. Daarbij gaat het om een conflict tussen Spanje en Portugal dat ontstaat in 1735 naar aanleiding van een diplomatiek incident, maar waarachter een belangenverschil schuilgaat over de Poolse opvolging tussen de Portugese koning Johan V, een zwager van de Oostenrijkse keizer en Filips V. Spanje en Portugal staan op punt van oorlogvoering tegen elkaar als Frankrijk en Engeland besluiten te interveniëren.

Schrikbeeld voor hen is een zich uitbreidende oorlog tussen de Iberische rijken die bedreiging is voor de stabiliteit in Europa. De Poolse Successieoorlog eindigt met het verdrag van Wenen in 1738 waarbij Frankrijk de Poolse troon aan de Oostenrijkse pretendent August III laat en prins Karel van Bourbon erkend wordt als koning van Napels en Sicilië in ruil voor opgave van zijn rechten op het hertogdom van Parma.

De oorlog om het oor van Jenkins en de Oostenrijkse successieoorlog

Het vredesverdrag van Wenen is vooral het werk geweest van de Franse kardinaal Fleury, de sterke man aan het hof van Lodewijk XV, waarmee het prestige van Frankrijk in Europa stijgt ten opzichte van Engeland, dat zich afzijdig heeft gehouden. Britse parlementsleden die daar ontevreden over zijn beginnen daarom een lobby tegen Spanje dat zij ervan beschuldigen de Engelse handelsbelangen in Amerika te frustreren door hun schepen te attaqueren. Uit die tijd dateert het Britse patriottische lied *Rule Britannia, Britannia rule the waves*.

Madrid beschouwt het echter als volstrekt normaal om Engelse smokkelaars tegen te houden die inbreuk maken op Spaanse rechten in de Indiën. De Engelse premier Walpole streeft naar een oplossing van dit handelsconflict wat in 1739 leidt tot een overeenkomst met de Spanjaarden in de conventie van El Pardo, waarop minder vredelievende Britse parlementsleden een voorwendsel zoeken om Spanje de oorlog te verklaren. Dat is het oor van Jenkins, kapitein van een Brits koopvaardijschip. Jenkins is naar eigen zeggen in 1731 zwaar beledigd door een Spaanse commandant die hem een oor zou hebben afgeslagen waarop Jenkins onder luid gelach van de Spanjaarden zweert het oor aan het parlement te zullen tonen en dat doet hij acht jaar later inderdaad. Uiteindelijk is het pacifisme van Walpole niet bestand tegen de vele aantijgingen tegen Spanje en verklaart koning George II de oorlog aan Filips V. Deze maritieme oorlog speelt zich vooral af in de Caribische wateren en ondanks het overwicht van de Engelse marine houden de Spanjaarden stand. Na een grote nederlaag die de Royal Navy lijdt bij het beleg van Cartagena (in het huidige Columbia) in 1741 ontstaat er een patstelling, maar vanwege het uitbreken van de Oostenrijkse Successieoorlog in 1742, waarbij Engeland en Spanje tegengestelde belangen hebben, wordt de vrede om Jenkins' oor pas getekend in 1748.

Het overlijden van de Oostenrijkse aartshertog en keizer van het Heilige Roomse Rijk Karel VI in 1740 verandert de Europese verhoudingen en betreft vrijwel alle landen van het continent bij de Oostenrijkse Successieoorlog. Rechtmatige opvolger van Karel VI is zijn dochter Maria Theresia van Habsburg. Dat een vrouw Karel VI kan opvolgen - in afwijking van de Salische wetten die opvolging in mannelijke lijn voorschrijven - als heerser over de Oostenrijks-Habsburgse bezittingen is vastgelegd in de *Pragmatieke Sanctie*, opgemaakt door Karel VI in 1713. In dit document is tevens bepaald dat de Habsburgse bezittingen onverdeeld worden overerfd. Maar aan tal van Europese hoven denkt men daar anders over gedacht en acht men Maria Theresia te zwak om haar vader op te volgen.

Spanje raakt in eerste instantie betrokken bij de Oostenrijkse Successieoorlog vanwege de steun die Madrid wil geven aan August III van Polen en keurvorst van Saksen, die aast op de keizerlijke troon en geparenteerd is aan het Spaanse koningshuis via het huwelijk van zijn dochter met koning Karel van Napels. Frankrijk weet Spanje langs diplomatieke weg er in 1741 echter toe te bewegen om de steun aan August in te trekken ten gunste van de andere pretendent, Karel Albert, keurvorst van Beieren. Later sluit Pruisen, dat inmiddels het door de Habsburgers geregeerde Silezië is binnengevallen, zich aan bij deze coalitie via het verdrag van Breslau.

Eind 1743 worden de banden tussen Frankrijk en Spanje nog eens stevig aangehaald met een tweede Pacto de Familia, het verdrag van Fontainebleau, waarin Filips V in ruil voor militaire hulp steun krijgt toegezegd om al zijn ambities voor wat betreft Italiaanse gebieden en Gibraltar te verwezenlijken. Niet lang daarna sluiten Engeland, Oostenrijk, Sardinië, Saxen en de Republiek der Nederlanden zich aaneen in het pact van Worms. In 1745 weten de Spaanse troepen Parma/Piacenza en Milaan te veroveren, gebieden die slecht verdedigd worden door de Oostenrijkers aangezien die hun troepen nodig hebben in Centraal-Europa in hun strijd tegen Pruisen. Nadat Oostenrijk en Pruisen de vrede hebben getekend (waarbij Silezië in Pruisische handen blijft) vallen de Habsburgers in Italië aan, daarbij gesteund door de Engelse vloot die de Spaanse aanvoerlijnen in de Middellandse Zee blokkeert. Opnieuw laten de Fransen het afweten ten gevolge waarvan Spanje diverse nederlagen lijdt en min of meer gedwongen is vrede te zoeken. De dood van Filips V draagt daartoe bij, want diens opvolger Ferdinand VI is veel meer dan zijn vader geneigd tot vredesonderhandelingen. Geholpen door de markies van Ensenada verzekeren de Spanjaarden zich via het verdrag van Aken, dat een einde maakt aan de Oostenrijkse Successieoorlog, van het koningschap van Karel van Bourbon over Napels en Sicilië en van het hertogdom Parma/Piacenza dat toevalt aan prins Filips. Laatstgenoemde is de grondlegger van de dynastie Bourbon-Parma en voorvader van Carel Hugo, de echtgenoot van prinses Irene van Oranje.

Filips V is manisch-depressief waardoor hij zich in manische perioden soms roekeloos gedraagt tijdens veldslagen. Eigenlijk onverantwoord, maar het maakt hem in de ogen van de bevolking tot een held. Zijn ziekte is ook de oorzaak van bizar gedrag in zijn latere leven waarbij hij er een dagindeling op nahoudt die zijn medewerkers en zijn vrouw vaak tot wanhoop brengt. Hij dineert om vijf uur 's morgens, gaat om zeven uur naar bed en ontbijt rond het middaguur. Pas om twee uur 's nachts ontbiedt hij zijn ministers voor overleg. Tijdens inzinkingen blijkt hij helder van geest te zijn en een goed dossierkennis te hebben, maar kan hij zich onhebbelijk gedragen en ook verwaarloost hij zichzelf. Toch blijft zijn vrouw Elizabeth aan zijn zijde en steunt zij hem door dik en dun. Filips V overlijdt in de ochtend van 9 juli 1746 en heeft langer geregeerd dan welke Spaanse koning ooit: 45 jaar en 21 dagen.

Ferdinand VI

Ferdinand VI is het vierde kind van Filips V uit diens huwelijk met Maria Louise van Savoye. Zijn jeugdjaren brengt hij in afzondering door met als enige gezelschap zijn oudste broer Lodewijk. Gedurende die periode is het Ferdinands stiefmoeder, Isabella van Farnese, die hem de toegang tot de Raad van State belet, waardoor Ferdinand als hij Filips V opvolgt niet beschikt over politieke ervaring. Hij heeft een hypochondrisch karakter en mist de imperiale ambities van zijn vader en stiefmoeder. In 1729 huwt hij prinses Barbara van Bragança, dochter van koning Johan V van Portugal. De echtelieden delen hun interesse voor kunst en cultuur en raken zeer aan elkaar verknocht. Barbara speelt klavecimbel en krijgt les van de Italiaan Scarlatti die tal van composities aan haar opdraagt. Direct na zijn aanvaarding van het koningschap maakt Ferdinand een einde aan de verregaande invloed van de Italianen aan het Spaanse hof waarmee Isabella van Farnese zich heeft omringd. Isabella wordt verbannen en trekt zich terug in het koninklijk paleis van San Ildefonso.

Er zijn overeenkomsten tussen Ferdinand en een zijn voorgangers, de Habsburger Filips III, die in 1598 de onnipotente Filips II opvolgt. Beiden erven een Spanje dat zucht onder het juk van de imperiale oorlogen en zowel Filips III als Ferdinand VI leunen zwaar op hun eerste raadgevers die aankoersen op vredesonderhandelingen met andere Europese mogendheden. Niet dat zij pacifisten zijn, maar vanwege hun realiteitszin, vandaar de bijnaam voor Ferdinand VI, *El Prudente*. Verschil tussen Filips III en Fernando VI is er wel: eerstgenoemde stelt zijn vertrouwen in de hertog van Lerma die zijn eigen belangen nastreeft en waarmee Spanje een periode van decadentie tegemoet gaat, terwijl Ferdinand VI beschikt over een raadsman, Zenón de Somodevilla markies van Ensenada, minister van Oorlog, Marine en Financiën, die het landsbelang voor ogen heeft. Samen met de minister van buitenlandse zaken José de Carvajal bepaalt hij het beleid in de periode van 1746 tot 1754. Beide politici dienen al onder Filips V en krijgen nu ruimte om hun herstel- en neutraliteitspolitiek gestalte te geven.

In een memorandum dat Ensenada schrijft in 1751 worden de lijnen geschetst die het beleid van Ferdinand VI bepalen. Belangrijkste doelstellingen zijn het borgen van de vrede en herstel van Spanje als serieuze speler op het wereldtoneel, handhaving van de status quo in Italië, herstel van de controle over de Amerikaanse koloniën die ernstig te lijden hebben van de illegale handel van Engelsen en Nederlanders, handhaving van de vriendschapsbanden met Portugal en pogingen om Gibraltar en Menorca terug te krijgen van de Britten.

Om dit te realiseren is het in de ogen van Ensenada noodzakelijk voor Spanje om zowel in militair als financieel opzicht orde op zaken te stellen. Militair om te voorkomen dat Spanje speelbal wordt van agressie van Engelse of Franse zijde - beide landen azen immers allang op meer greep op de handel met de Spaanse koloniën - en financieel om de kroon regelmatige belastinginkomsten te garanderen en de lasten voor de bevolking eerlijker te verdelen.

Rond 1750 beschikt Spanje over een leger dat qua omvang eenzesde is van dat van Frankrijk. Nog slechter is het gesteld met de marine: tegenover elk Spaans schip heeft Engeland er bijna negen. De plannen van Ensenada voorzien erin deze scheve verhoudingen terug te brengen tot dat van een derde tot de helft in vergelijking met de andere mogendheden. De reorganisatie van het belastingstelsel bestaat uit vervanging van provinciale inkomstenbelasting en belastingen op verbruiksmiddelen door vermogensbelasting, de zogeheten *Catastro*.

Ensenada stelt deze plannen voor niet zozeer uit compassie met de armen, maar omdat hij inziet dat het zwaarder belasten van armen dan van rijken rampzalig is voor de ontwikkeling van een gezonde economie waarin het werken in de landbouw en industrie voor arbeiders aantrekkelijk moet zijn. Natuurlijk verwacht hij verzet van de adel en tracht hun weerstand weg te nemen door uitvoering van een proefneming in Guadalajara, die succesvol blijkt, maar hij ziet zich genoodzaakt zeer omzichtig te opereren. Hij wil de adel nu ook weer niet tegen zich innemen en daarmee zijn positie op het spel zetten. Ondanks alle tegenstand komt de *Catastro* langzaam maar zeker op gang en boekt Ensenada succes met de uitbanning van het bestaande systeem van intermediaire belastinginners waardoor veel geld door corruptie aan de schatkist onthouden wordt. Hij vervangt dit stelsel door een vorm van directe inning door de staat. Een tweede succes is de creatie van de *Giro Real*, een bank in staatshanden die buitenlandse publieke en private transacties ondersteunt waarmee hij de gehate externe intermediairs buitenspel zette en die de schatkist geen windeieren legt.

De bank verschaft zekerheid en vergroot haar succes door opening van filialen in Amsterdam, Rome en Parijs. Behalve het behartigen van financiële belangen spelen deze filialen een rol in industriële spionage en bij het aantrekken van medici, ingenieurs en wetenschappers voor het uitvoeren van projecten in Spanje. De prestaties van Ensenada, die het land rijkdom brengt, spreken in heel Europa tot de verbeelding. Madrid bloeit op en de koninklijke paleizen vormen broedplaatsen van kunst en cultuur.

Eenzelfde rol voor de ontwikkeling van architectuur wordt geboden door de *Arsenales*, maritiem-industriële etablissementen, waar ingenieurs en ambachtslieden uit binnen- en buitenland samenwerken. Ontwerpen kunnen zij laten uitvoeren dankzij talloze losse arbeiders, waaronder zigeuners die het onder Ensenada niet makkelijk hebben. De markies laat zich van zijn slechtste kant zien door pogingen te wagen een eind te maken aan dit in zijn ogen schurkachtige ras. Gedurende het bewind van Ensenada wordt ook aandacht geschonken aan het verbeteren van de infrastructuur zoals de verbinding van de havenstad Santander met het binnenland van Castilië. Zeer ambitieus is het plan van Ensenada om door het graven van een stelsel van kanalen het transport over water van agrarische producten vanuit Castilië naar de zeehavens mogelijk te maken. De nog als toeristische attractie bestaande kanalen van Castilië en Aragón getuigen hiervan.

Buitenlandse politiek

Spanje heeft zowel in het Atlantische als het Middellandse Zeegebied grote belangen te verdedigen en begint na de vrede van Aken in 1748 een diplomatiek offensief om zijn positie in beide richtingen veilig te stellen. In de Atlantische zone ziet Spanje zich voor de taak gesteld om de spanningen te verminderen die in de afgelopen decennia gerezen zijn met de aan elkaar gelieerde maritieme grootmachten Engeland en Portugal. Daarbij gaat het vooral om regulering van de slavenhandel en om het vaststellen van de grenzen van de Portugese kolonie Brazilië. In 1494 hebben Spanje en Portugal het verdrag van Tordesillas gesloten waarmee zij de tot dan toe onontdekte wereld verdelen in een Spaanse en Portugese zone. In Zuid-Amerika pakt dat voor de Spanjaarden wat ongelukkig uit, want volgens het verdrag hebben de Portugezen het recht zich te vestigen in het noordoostelijk deel van dit continent. Hier ontstaat het latere Brazilië en gedurende 350 jaar zijn er voortdurend geschillen over handelsrechten en het schenden van grenzen. Van 1580 tot 1640 maakt Portugal onderdeel uit van de Spaanse kroon, aanleiding voor Portugese conquistadores om zich in Zuid-Amerika weinig aan te trekken van grensafspraken.

Als na zestig jaar Portugal zich losmaakt uit de Spaanse overheersing verhevigen de conflicten over de ooit vastgestelde scheidslijn van Tordesillas. Niet alleen over de grens van Brazilië laait de onenigheid op, maar ook ontstaat er een hevige strijd over het beheer van de monding van de Rio de la Plata, de belangrijke toegangspoort tot het achterland. Met de door de Portugezen in 1678 gestichte nederzetting van Sacramento in het huidige Uruguay hebben zij een sterk bruggenhoofd in handen en dat is de Spaanse minister van buitenlandse zaken, Carvajal, een doorn in het oog.

Met het aantreden van Ferdinand VI lijken de kansen voor een oplossing van de slepende conflicten groter te worden. Ferdinand is immers gehuwd met een Portugese prinses en zijn zuster Marianne Victoria met de kroonprins van Portugal, de latere koning Jozef I. Na langdurig diplomatiek overleg wordt in januari 1750 te Madrid het *Tratado de Límites* gesloten waarmee Spanje de door de Portugezen geclaimde grenzen van Brazilië erkent in ruil voor Sacramento met de omringende gebieden. Portugal krijgt hierdoor het gebied in handen waarin zich de zogeheten *Siete misiones jesuíticas* bevinden, nederzettingen gesticht door jezuïeten voor de lokale inwoners, de Guaraní. Wellicht opgestookt door de jezuïeten komen de Guaraní in 1754 opstand tegen de Portugezen en lokken de *guerras guaranícos* uit. Twee jaar later slaat een gecombineerd Spaans-Portugees leger de opstand op bloedige wijze neer.

Hoewel op wereldschaal onbetekenend, draagt deze oorlog wel bij aan de fricties die in de achttiende eeuw ontstaan tussen de jezuïeten en de vorsten van de katholieke Europese landen. Fricties die uiteindelijk leiden tot uitbanning van de jezuïeten door paus Clemens XIV in 1773.

Over de slavenhandel met Amerika zijn in het verdrag van Utrecht in 1714 - het einde van de Spaanse Successieoorlog - afspraken gemaakt tussen Engeland en Spanje die inhouden dat Spanje aan Engeland toestaat om gedurende dertig jaar tegen vergoeding een bepaald aantal slaven van Afrika naar de Spaanse koloniën te verhandelen. Hierover rijzen veel conflicten die na moeizame onderhandelingen met het verdrag van Madrid in 1750 althans op papier worden bijgelegd. Engeland ziet af van de in 1714 gemaakte overeenkomst, waarvoor het door de Spaanse regering financieel gecompenseerd wordt. Ook moet Spanje verdere pogingen opgeven om Gibraltar en Menorca terug te krijgen van de Britten. Deze overeenkomst heeft weinig impact. Ver van het moederland blijven Engelsen slaven en contrabande verhandelen in de Spaanse koloniën, wat excessieve reacties uitlokt van lokale bestuurders die steeds vaker eigenmachtig hun problemen proberen op te lossen.

Deze drang naar verzelfstandiging, een eerste aanzet tot dekolonisatie, uit zich scherp in de kwestie rond de *Compañía de Guipuzcoana de Carácas*, een handelsmonopolie dat in 1729 gesticht is om de handel op de Indiën te intensiveren en de smokkelactiviteiten van de Engelsen, Nederlanders en Fransen in te tomen. Deze door Basken geleide onderneming heeft succes, maar de revenuen komen alleen ten goede aan de inwoners van het Iberisch schiereiland en niet aan de afstammelingen van de Spaanse kolonisten, de creolen, rijke inwoners van Venezuela die zich sociaal achtergesteld voelen.

Gedurende twintig jaar heeft dit aanleiding gegeven tot protesten en opstanden. Uiteindelijk is het Enseneda die met een briljante oplossing komt. De onderneming blijft intact, maar de creolen worden in de gelegenheid gesteld om aandeelhouder te worden. Zo worden tegenstrevers compagnons die allebei profiteren van de activiteiten van de Compañía de Guipuzcoana.

Het verdrag van Aken van 1748 kent aan Spanje het koninkrijk van Napels en het hertogdom van Parma toe. De beide broers van Ferdinand, Karel en Filips, regeren over deze gebieden. Ferdinand VI is er veel aan gelegen de status quo in het westelijk Middellandse Zeegebied te handhaven en begint onderhandelingen met Wenen. Keizerin van het Heilige Roomse Rijk, Maria Theresia en haar man, keizer Frans, bezitten de hertogdommen van Milaan en Toscane en vormen alszodanig een potentiële bedreiging voor de Spaanse bezittingen in Italië.

In 1752 tekenen de onderhandelaars het verdrag van Aranjuez, waarmee de vrede voor de volgende halve eeuw wordt gewaarborgd. Architect van dit verdrag is de minister van Buitenlandse Zaken, Carvajal. Het ontstaan van de as Wenen-Madrid is zeer tegen de zin van Frankrijk en Engeland, maar hun pogingen deze verbintenis te doorbreken lijden schipbreuk. Spanje voelt zich heer en meester in het westelijk Middellandse Zeegebied en dat heeft gevolgen voor de betrekkingen van Spanje met Noord-Europese landen die handelsovereenkomsten hebben gesloten met Afrikaanse partners. Het zijn overeenkomsten die door Madrid als een vorm van zeeroverij worden beschouwd. Spanje benadrukt zijn positie door havensteden als Oran en Cartagena te versterken.

De laatste jaren van Ferdinand VI

Het sluiten van een concordaat door Ferdinand VI met paus Benedictus XIV in 1753 betekent een mijlpaal in de verhouding van Spanje met het Vaticaan. Inzet van deze onderhandelingen zijn het patronaatsrecht en de financiële verhouding tussen de Spaanse kroon en de kerk. Beide partijen hebben behoefte aan een overeenkomst omdat zij in de regeerperiode van Filips V voortdurend op slechte voet staan met elkaar. De aversie van Filips V tegen Rome begint al tijdens de Spaanse Successieoorlog aan het begin van de achttiende eeuw als paus Clemens XI de zijde kiest van Filips' tegenstander. Tot de dood van Filips V blijft de relatie zeer gespannen. Weliswaar is in 1737 een poging gewaagd om een concordaat te sluiten - waarbij Spanje het Vaticaan zelfs militair onder druk zet - maar deze overeenkomst is een dode letter en staat bekend als het nutteloze concordaat.

De komst van de vredelievende Ferdinand VI met zijn kundige minister van Buitenlandse zaken Carvajal en van de bekwame jurist paus Benedictus XIV, biedt uitzicht op het herstel van de verhoudingen. De Spaanse kerk is in die tijd onvoorstelbaar rijk. Zij bezit ongeveer 15% van de grond in Castilië en 10% van de veestapel. In termen van productie en winst liggen deze cijfers nog hoger omdat de kwaliteit van de kerkelijke bezittingen boven het gemiddelde uitstijgt. Daarnaast incasseert de kerk hoge opbrengsten van het in hun bezit zijnde onroerend goed. Het concordaat van 1753 bepaalt dat nalatenschappen van overleden bisschoppen aan de kroon toevallen en de opbrengsten van vacante diocesen eveneens naar de rijksschatkist vloeien. Nog belangrijker is de toekenning van het patronaatsrecht.

Dat voorziet erin dat de Spaanse kroon in geval er een vacature ontstaat in de kerkelijke hiërarchie een voordracht mag doen die de facto bindend is. Daarmee kunnen koningsgezinde geestelijken worden benoemd waardoor de wereldlijke macht een stevige greep krijgt op de kerk. Het concordaat bepaalt ook dat in missiegebieden (lees de Amerikaanse koloniën) de Spaanse kroon belastingen mag heffen en zeggenschap heeft over de grenzen van de diocesen. Om de onderhandelingen van succes te verzekeren, besteden de Spanjaarden grote sommen geld aan het omkopen van hun onderhandelingspartners.

In 1754 overlijdt minister Carvajal die wordt opgevolgd door Richard Wall, van Ierse afkomst, die in het Spaanse leger onder Filips V heeft gediend en voor Ensenada diplomatieke missies uitvoert. Vlak daarop wordt de positie van Ensenada onhoudbaar. Dat is het gevolg van diens eigengereide optreden in het Caribisch gebied waar hij een ware anti-Engeland campagne ontketent. Tegenstanders van Ensenada aan het hof, de Engelse ambassadeur Benjamin Keene en Richard Wall uiten ernstige beschuldigingen aan het adres van Ensenada en de druk op Ferdinand VI om de markies te ontslaan wordt groot. Ferdinand, die de relatie met Engeland niet in de waagschaal wil stellen, zet Ensenada aan de kant en verbant hem naar Granada.

Barbara van Bragança overlijdt in 1758. Haar dood brengt Ferdinand, die net als zijn vader veel hinder heeft van depressiviteit, in een staat van krankzinnigheid waar hij niet meer uitkomt. Ferdinand VI overlijdt het jaar daarna en wordt opgevolgd door de koning van Napels, zijn halfbroer Karel III. De korte regeerperiode van Ferdinand VI bezorgt Spanje een lange tijd van vrede en is van grote betekenis. Belangrijke vooruitgang is geboekt in de landbouw, industrie en handel, ondersteund door de in 1746 opgerichte *Sociedad Económica de Amigos del País*.

Ook op cultureel gebied heeft Ferdinand veel tot stand gebracht. Als verlicht bestuurder stichtte hij de *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando* en na zijn dood worden de aanleg van de *Jardín Botánico* en het *Observatorio Astronómico* ter hand genomen, waartoe tijdens zijn regeerperiode al plannen zijn ontwikkeld. Zijn halfbroer Karel III erft een rijk waarin een stevige basis is gelegd voor de tweede helft van de achttiende eeuw.

Karel III

Karel III is het oudste kind uit het tweede huwelijk van koning Filips V met Isabella van Farnese en omdat er bij zijn geboorte in 1716 nog drie mannelijke nazaten van Filips V uit diens eerste huwelijk in leven zijn (Lodewijk, Filips en Ferdinand), ziet het er niet naar uit dat Karel enige kans heeft ooit op de Spaanse troon te komen. Ondanks het feit dat zijn ambitieuze moeder er alles aan doet om haar oudste zoon en ook haar andere kinderen voor te bereiden op het bekleden van de hoogste posten, voltrekt Karels opvoeding zich in de schaduw van zijn voor het koningschap bestemde halfbroers. Zijn kansen op de troon stijgen als in 1719 prins Filips overlijdt en in 1724 zijn oudste halfbroer Louis bezwijkt aan de pokken. Tegen de verwachtingen begint Filips V na de dood van Louis aan een tweede regeerperiode die eindigt bij zijn overlijden in 1746, waarop diens derde zoon Ferdinand VI hem opvolgt en dan is het de beurt aan Karel III.

Een voorzichtig restaurateur

Karel III kan bij zijn troonaanvaarding bogen op een aanzienlijke bestuurlijke ervaring. Gedurende de periode waarin hij regeert over Napels heeft hij met hulp van de sterke burgerij de macht van de plaatselijke adel ingetoomd. Ook sluit hij een concordaat met het Vaticaan en worden onder zijn bewind in Napels juridische hervormingen ingesteld, de economie geliberaliseerd en de export bevorderd. Zijn culturele belangstelling uit hij onder meer door in 1748 opdracht te geven een begin te maken met het uitgraven van de ruïnes van Pompeii.

De nieuwe koning van Spanje, die Napels achterlaat in handen van zijn achtjarige zoon, ontwikkelt zich tot het prototype van de verlichte despoot en is wel bezongen als de grote koning Karel III. Wel verandert er iets fundamenteels aan het despotisme gedurende de regeerperiode van Karel III en wordt het persoonlijke karakter ervan vervangen door een onpersoonlijke variant in de vorm van een krachtige bureaucratie. Van absolute monarchie naar absolute staat, waarin de koning meer de continuïteit waarborgt dan dat hij daadwerkelijk het land bestuurt.

Ook verkrijgt Karel III de bijnaam van beste burgemeester van Madrid. Met die stad heeft Karel III een moeizame relatie. Hij treft de hoofdstad bij zijn komst aan in wanorde en heeft veel gedaan aan de restauratie, maar liever verblijft hij in koninklijke residenties in de omgeving als die van Aranjuez, La Granja, El Pardo of El Escorial dan in het koninklijk paleis te Madrid. Karel III is zeker geen revolutionair, maar eerder een voorzichtige hervormer die in cultureel opzicht van geringere betekenis is dan veel van zijn voorgangers, zoals de Habsburgers Filips II en Filips IV en handelt in de traditie van de eerste Bourbon, Filips V, die het belang van de bevolking boven dynastieke belangen stelde. Karel III handhaaft de wetten van de Nueva Planta van Filips V en treft zelfs maatregelen tegen het gebruik van het Catalaans in het onderwijs. Net als zijn vader wil Karel III koning zijn van alle Spanjaarden en duldt hij geen bevoorrechtiging van bepaalde bevolkingsgroepen.

De eerste periode van Karels bewind duurt van 1759 tot 1766 en draagt de sporen van de hervormingsstrategie van de met Karel III uit Italië meegekomen markies van Esquilache, minister van Financiën en Oorlog naast Richard Wall. Wall wordt in 1763 vervangen door de uit Genua afkomstige Grimaldi, waarmee de belangrijkste ministersposten in Italiaanse handen zijn. Deze ministersploeg probeert de wat in het slop geraakte fiscale hervorming - de Catastro - nieuw leven in te blazen. Een stap op weg van pure liefdadigheid naar een welzijnsstaat is de totstandkoming van een steunfonds voor militairen in 1761 dat sociale zekerheid biedt aan soldaten, hun weduwen en wezen. Twee jaar later wordt uit Italië de daar al in zwang zijnde loterij overgenomen waarvan de revenuen ten goede komen aan sociale hulpverlening. Naast deze sociale maatregelen zet de regering een omvangrijk programma in ter verbetering van de infrastructuur, te beginnen bij Madrid waar moderne stadsverlichting en een rioolstelsel wordt aangelegd. Tot verbijstering van de ministersploeg brengt deze poging om iets te doen aan de hygiëne van de stad protest met zich mee van een aantal artsen die het inademen van veel frisse lucht niet bevorderlijk achten voor de longen van de Madrileense burgers!

Wat veel wrevel oproept is de paternalistische poging van de regering om kledingvoorschriften uit te vaardigen. Hoeden met brede randen, lange, wijde mantels, sjaals en andere opschik worden in de ban gedaan. Een vorm van modernisatie die verdedigd wordt met het argument dat de traditionele kleding het misdadigers te gemakkelijk maakt zich te vermommen of wapens te dragen. Ook op militair gebied doet de regering van zich spreken.

De oprichting van de *Real Colegio de Artillería* in Segovia is een poging om het militaire onderwijs op wetenschappelijke leest te schoeien.

De opstand van 1766 en de verbanning van de Jezuïeten

Antiprotectionistische maatregelen worden genomen in de agrarische sector met als hoogtepunt de afschaffing van de vaste graanprijzen die de bevolking vrijwaart van al te grote fluctuaties van de kosten van het brood, levensbehoefte bij uitstek. Deze maatregel is gebaseerd op een voorstel van de Nederlandse graanhandelaar en adviseur van de koning Gray Winckel aan Esquilache met de bedoeling om graanproducenten meer armslag te geven en exportmarkten te zoeken. De ideeën van Winckel kunnen rekenen op een warm onthaal van Pedro Rodríguez graaf van Campomanes, fiscalist en econoom, in 1760 benoemd tot minister van financiën. Deze maatregel pakt desastreus uit voor de bevolking, want vanaf 1761 stijgen de broodprijzen helaas aanzienlijk, waarop hongersnoden ontstaan. Geprobeerd wordt de nood te lenigen door graan te importeren vanaf Sicilië, wat aanleiding geeft tot protesten aan het adres van de secretaris van het ministerie van financiën, een Italiaan, die verweten wordt zijn landgenoten te laten profiteren van de hongerende Spanjaarden. De onvrede groeit in heel Spanje en komt tot ontlading met de opstand in het voorjaar van 1766. Aanleiding tot de opstand van 1766 is een conflict in Madrid over de nieuwe kledingvoorschriften dat zich snel uitbreidt. Betogingen voor het paleis van Esquilache worden uiteengeslagen, waarbij slachtoffers vallen. Daags na het begin van de opstand begeeft een woedende menigte zich naar het paleis van de koning en wordt het aftreden van Esquilache geëist. Vanaf het balkon van het Palacio Real spreekt Karel III de menigte toe en belooft Esquilache te zullen ontslaan, waarna hij diep beledigd vertrekt naar zijn residentie in Aranjuez. Kadetten van de pas opgerichte Real Colegio de Artillería krijgen de opdracht de weg van Madrid naar Aranjuez te af te zetten met kanonnen. Pas eind 1766 keert Karel III terug in de hoofdstad. Gedurende lange tijd is de oorzaak van de opstand tegen Esquilache toegeschreven aan politieke motieven. Edelen en jezuïeten die zich verzetten tegen de hervormingen zouden de Madrileense bevolking hebben opgejut tegen de Italiaanse regeringskliek.

Deze zienswijze is niet houdbaar, er is sprake van een spontane volksopstand waarbij het volk door honger gedreven wordt en geen anderen nodig heeft om eisen voor verbetering van levensomstandigheden kracht bij te zetten. Dat anderen inspringen en van de opstand gebruik maken om hun politieke verzet te versterken laat zich raden. De opstand beperkt zich overigens niet tot Madrid: overal in het land komt de bevolking in beweging.

Vanuit Aranjuez decreeteert Karel III het ontslag van Esquilache en doet hij een beroep op de president van de Raad van Castilië, Pedro Pablo graaf van Aranda, om het roer over te nemen. Aranda stemt toe en omringt zich met bekwame bestuurders zoals Campomanes en de uit Peru afkomstige Pablo Olavide.

De eerste maatregelen die Aranda neemt zijn erop gericht de waardigheid van de absolute monarchie te herstellen, wat gepaard gaat met zware repressie en versterkte controles op verdachte personen als zwervers, prostituees en religieuzen. Gemeentehuizen komen onder controle te staan van speciaal aangestelde functionarissen. Madrid wordt opgedeeld in een achttal departementen onder toezicht van burgemeesters met vergaande bevoegdheden op politieel gebied. Alles-overkoepelend is de *Superintendente Superior de la Policía*, waardoor de bestuurlijke organisatie van de hoofdstad een welhaast militair karakter krijgt.

Natuurlijk stelt de regering pogingen in het werk om te achterhalen wie verantwoordelijk gesteld kunnen worden voor de opstand. Dat mondt uit in de uitwijzing van de jezuïeten die als zondebok worden aangewezen. Daarmee ontdoen de verlichte bestuurders en verdedigers van het zogeheten *regalismo* - het stelsel van exclusieve rechten van de Spaanse kroon - zich van hun belangrijkste tegenstanders die het pauselijk gezag boven het wereldlijke stellen. Volgens de *regalistas* trachten de jezuïeten zich te onttrekken aan het gezag van de door de Spaanse kroon benoemde bisschoppen om hun eigen positie binnen de kerk te verstevigen en ontwikkelen zij zich tot een vijfde colonne van de paus op Iberisch grondgebied. Hoewel hun rol als aanstichters van de opstand op onvoldoende bewijs stoelt, worden zij formeel beschuldigd van onwettige activiteiten tegen de katholieke monarchie en de koning. Van de bisschoppen hoeft de orde geen steun te verwachten: onder hen is een meerderheid het ermee eens om de jezuïeten te verbannen. In 1767 bezegelt Karel III het lot van de jezuïeten door ondertekening van de Pragmatieke Sanctie waardoor ruim 2.600 leden van de *Compañía de Jesús* Spanje moeten verlaten. Eenzelfde aantal uit de Amerikaanse koloniën wordt uitgewezen. Eerder zijn de jezuïeten om vergelijkbare redenen verwijderd uit Portugal (1759) en uit Frankrijk (1762).

Het drama bereikt zijn hoogtepunt als onder druk van de ambassadeurs van katholieke monarchieën in Rome de paus besluit de orde op te heffen. Daarin speelt de Spaanse afgevaardigde José Moñino een hoofdrol waarvoor hij beloond wordt met de titel van graaf van Floridablanca. Voor de orde der jezuïeten zijn de gevolgen van hun uitwijzing uit Spanje ernstig.

Niet alleen zijn zij in eerste instantie niet welkom op het grondgebied van de paus (na een verblijf op Corsica worden zij uiteindelijk toch toegelaten), maar raken zij ook hun bezittingen kwijt zoals scholen, kerken, huizen en gronden, die worden genationaliseerd en in een aantal gevallen ten dienste gesteld van andere ordes. In intellectueel opzicht is het verdwijnen van de jezuïeten voor de Spaanse samenleving een verlies, want er bevinden zich onder de leden van de orde voortreffelijke leermeesters. De kroon ziet erop toe dat de verderfelijke ideeën van de jezuïeten zich niet verder verspreiden en stelt censuur in, wat niet bijdraagt aan verlichtingsidealen als verruiming van de vrijheid van meningsuiting

Nieuwe hervormingen

Na de opstand van 1766 begint Aranda aan een nieuwe reeks hervormingen, zij het minder overijld dan zijn voorgangers. Naast zorg voor de opbouw van het militaire apparaat richt de aandacht zich op de vernieuwing van het universitaire onderwijs. Nog altijd worden de universiteiten gedomineerd door docenten uit de geprivilegieerde bovenlaag van de samenleving die ouderwets onderwijs geven, niet gebaseerd op moderne wetenschappelijke inzichten. In overleg met Gregorio Mayans, een van de meest vooraanstaande intellectuelen uit de Spaanse verlichtingsperiode, wordt door de regering een plan uitgewerkt voor het universitair onderwijs. Het is Pablo Olavide die begint met de hervorming van de universiteit van Sevilla naar moderne Europese maatstaven gestoeld op empirisch onderzoek, een model dat wordt overgenomen door andere steden zoals Salamanca, Valladolid en Valencia. Toch slagen de hervormers onder Karel III er niet in een definitief einde te maken aan de enorme invloed die de zogeheten *colegiales* hebben op het reilen en zeilen van de universiteiten, de clan van academici uit machtige families die het dagelijks leven van de onderwijsinstellingen in hun greep hebben en zich handhaven via vormen van pressie en cliëntelisme.

Een nieuw middel om de economie te hervormen is de instelling van de *Reales Sociedades Económicas de Amigos del País* (Koninklijke Economische Genootschappen van Vrienden van Spanje), die in 1765 ontstaan. Het zijn geen staatsgenootschappen, maar ze worden wel door de monarchie gestimuleerd en richten zich op de ontwikkeling van de regionale economie. Het is een initiatief van een groep bevoorrechte Basken onder aanvoering van de graaf van Peñaflores die de *Sociedad Económica Bascongada* opricht welke jonge mensen in de gelegenheid stelt elders in Europa te studeren, bibliotheken opbouwt en tal van leergangen ontwikkelt op het gebied van wiskunde, geografie, moderne talen et cetera. Op het conto van deze organisatie staat de ontdekking van het mineraal wolfram.

Diep onder de indruk van het werk van Peñaflores schrijft Campomanes zijn *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, waarin de Basken ten voorbeeld worden gesteld aan heel Spanje. Er worden 30.000 exemplaren van verspreid. Niet alleen in Spanje zelf, maar ook in de betrekkingen met de koloniën brengt Karel III wijzigingen aan. Hij maakt een eind aan de monopoliepositie die Sevilla en Cádiz hebben op de handel met Amerika, een monopolie dat al bestaat vanaf het begin van de zestiende eeuw. Indrukwekkend is de reeks maatregelen die onder het bewind van Karel III getroffen wordt om een eind te maken aan de machtspositie van de gilden die in de ogen van de verlichtingsdenkers een waar struikelblok vormen voor modernisering van de economie. De regering rekent af met het discriminerende beleid van de gilden op het gebied van toelating van vreemdelingen en vrouwen in bepaalde beroepen en stelt vakopleiding verplicht in ziekenhuizen en kindertehuizen. Ook wordt het fabrikanten mogelijk gemaakt buitenlandse producten na te maken en zoveel goederen in bezit te nemen als zij wensen. En eindelijk kent men handarbeid de waardigheid toe die zij verdient waardoor het ook voor edelen mogelijk is zonder eerverlies gewone beroepen uit te oefenen. In dezelfde lijn ligt de beperking van de privileges van het uit de dertiende eeuw daterende schapenhoudersgilde, de *Mesta*, die voorziet in de ordening en bescherming van de uit de oudheid daterende schapenroutes, overigens zonder dit gilte op te heffen. Nieuw op agrarisch gebied is de introductie van gewassen als mais en rijst. De door Filips V en Ferdinand VI begonnen verbetering van de infrastructuur krijgt veel aandacht, met name het radiale wegensysteem dat Madrid verbindt met andere belangrijke economische centra. Ook ziet de eerste centrale bank het licht: de *Banco Central de San Carlos*, opvolger van de onder Ferdinand VI gecreëerde Real Giro, waaruit later de huidige *Banco de España* ontstaat.

Een van de meest markante projecten van de Spaanse verlichting is die van de *Nuevas Poblaciones de Andalucía*. Het is een utopisch getint project dat na de uitwijzing van de jezuïeten en deels uit hun fondsen gefinancierd, ten doel heeft om een aantal nieuwe dorpen in Andalusië te stichten waarvan de inwoners een gelukkig bestaan kunnen leiden, niet gehinderd door de problemen waaronder de traditionele samenlevingen op het platteland gebukt gaan. Campomanes legt de grondslagen voor dit project dat door Olavide wordt uitgevoerd. De bouw van deze dorpen is geprojecteerd in een vrijwel verlaten streek tussen Córdoba en Ecija waar de koninklijke weg van Madrid naar Cádiz doorheen loopt.

Niet alleen vanwege de verlatenheid van deze streek is deze keuze riskant, maar ook omdat het gebied veel te lijden heeft van *bandolerismo* (banditisme). De bewoners van de nieuw te bouwen dorpen - volgens strikte geometrische principes - krijgen de beschikking over landbouwgrond, trekdieren en gereedschappen. Ook worden kleine werkplaatsen neergezet en irrigatiekanalen aangelegd. Bouw van kloosters is verboden en het stichten van parochies slechts mondjesmaat toegestaan. De nieuwe dorpen, waarvan La Carolina een bekend voorbeeld is, worden gebouwd in de provincies Jaén en Córdoba en voor de helft bevolkt door buitenlandse kolonisten. De nieuwe gemeenschappen zijn slechts ten dele succesvol. Net als elders vallen de oogsten vaak tegen en is de eigen productie niet of nauwelijks voldoende om in de eigen behoeften te voorzien. Het ideaal van het creëren van een nieuwe agrarische middenklasse komt niet uit de verf. Maar toch, tien jaar na aanvang van het project bewonen duizenden nieuwe inwoners een gebied dat eeuwenlang een woestenij is geweest en is het bandolerismo goeddeels verdwenen. Het laat zich raden dat er grote weerstand ontstaat tegen dit experiment, vooral gevoed vanuit afgunstige buurgemeenten en door grootgrondbezitters. Zij zetten een aanval in op Olavide die men beschuldigt van wanbeheer, ongehoorzaamheid aan de kerk en van venijnige kritiek op de religie. Gaandeweg wordt Olavide de zondebok van alle in de ogen van critici schadelijke verlichtingsuitwassen die de overheid heeft ingezet. Karel III gaat overstag en beveelt de inhechtenisneming van Olavide die vervolgens door de Inquisitie onderworpen wordt aan een *auto de fe* en veroordeeld tot acht jaar gevangenisstraf. Hij weet echter te ontkomen en vlucht naar Frankrijk. Later keert Olavide terug naar Spanje waar hij overlijdt in 1803 na volledig te zijn gerehabiliteerd.

De Zevenjarige Oorlog

Als Karel III aantreedt als koning van Spanje zijn de Europese verhoudingen fundamenteel veranderd ten opzichte van die tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog. In die oorlog zijn Spanje (voor zover trouw aan Filips V), Frankrijk, en Portugal tot 1703 verbonden in hun strijd tegen de Spaanse aanhang van Karel III, Oostenrijk, Pruisen, de Nederlanden Groot-Brittannië en Portugal vanaf 1703, terwijl bij het uitbreken van de Zevenjarige Oorlog in 1756 Engeland, Portugal en Pruisen geallieerd zijn en de Oostenrijkers en Duitsers een verbond hebben gesloten met Frankrijk, waarbij ook Spanje, Rusland en Zweden zich hebben aangesloten. In deze oorlog draait het vooral om het beheer over Centraal Europa (Silezië) en om de overzeese territoria in Amerika en Azië.

Net als onder het bewind van Ferdinand VI heeft Spanje zowel in het Mediterrane als het Atlantische gebied belangen te verdedigen, zij het dat Ferdinand VI Spanjes positie in de Middellandse Zee heeft veilig gesteld en de macht van de Ottomanen daar aan het tanen is. Vandaar Karel III zijn aandacht kan richten op het Atlantisch gebied.

Dat Karel III in 1761 opnieuw een Pacto de Familia aangaat met Frankrijk wordt door velen gezien als een enorme vergissing. Hoewel Karel III primair erop uit is om de macht van Frankrijk als kolonisator te breken, geeft hij er de voorkeur aan het gevecht aan te gaan met Groot-Brittannië. Dat land heeft weliswaar de Fransen uit Noord-Amerika verdreven - o.a. Canada is in Britse handen overgegaan - maar de Spaanse bezittingen die direct aan die van de Britten grenzen lopen gevaar. Ook irriteert het Spanje dat Britse zeevaarders voortdurend Spaanse koopvaardischepen aanvallen, zich op grote schaal bezig houden met smokkelarij en zich illegaal vestigen op Spaans grondgebied in het Caribisch gebied. Op de achtergrond speelt nog altijd het conflict tussen Spanje en Engeland over Gibraltar en Menorca. Dit alles doet Karel III ertoe besluiten zich te mengen in de Zevenjarige Oorlog en daarin de kant van Frankrijk te kiezen. De deelname van Spanje aan de Zevenjarige Oorlog die op diverse fronten wordt uitgevochten, pakt voor Karel III ongunstig uit. De Britten weten medio 1762 Havana te veroveren wat hen een enorme oorlogsbuit oplevert en een paar maanden later valt aan de andere kant van de wereld ook Manilla in Engelse handen. Het enige succes dat Spanje boekt is de bezetting van Sacramento, de oorspronkelijk Portugese nederzetting aan de monding van de Rio de la Plata die weliswaar in 1750 met het verdrag van Madrid aan Spanje is toegewezen, maar nog steeds omstreden. Omdat Portugal weigert zijn havens te sluiten voor Britse schepen, verklaart Spanje zijn buurland de oorlog, maar blijkt niet te zijn opgewassen tegen de uitstekende Portugese verdedigingslinies die zij aan de grens hebben opgebouwd. Begin februari 1763 komt er met het verdrag van Parijs een einde aan de Zevenjarige Oorlog. Pruisen manifesteert zich definitief als Europese macht van betekenis en Frankrijk raakt zijn status kwijt als koloniale grootmacht door het verlies van Canada, gebieden in India, enkele eilanden in Caraïbische zee en van Senegal. Engeland geeft weliswaar Havana en Manilla terug aan Spanje in ruil voor Florida, maar Gibraltar blijft in handen van de Britten die ook Menorca terugkrijgen van de Fransen die dit eiland tijdens de oorlog op hen hebben veroverd. Spanje moet tevens Sacramento weer aan Portugal laten.

Wel krijgen de Spanjaarden van de Fransen een cadeau in de vorm van het beheer over een enorm gebied in Noord-Amerika, dat van Louisiana oftewel het Mississippibekken. Een gifpil zoals weldra blijkt. In de eerste plaats zijn de inwoners van dit gebied niet gediend van de nieuwe machthebbers en ten tweede zijn de Spanjaarden absoluut niet in staat om zich de opdringende Engelstalige kolonisten van het lijf te houden. Incorporatie van Louisiana in het Spaanse imperium betekent weliswaar dat het daarmee een nog nooit eerder vertoonde omvang bereikt, maar tevens dat Spanje als enige de opkomst van de Noord-Amerikanen moet zien te stuiten, een gevecht dat de Spanjaarden verliezen en hen weinig populair maakt bij de naar onafhankelijkheid strevende kolonisten.

De vrede met Engeland brengt enige rust, maar in 1765 botsen Engeland en Spanje opnieuw met elkaar en wel over het bezit van de Malvinas, de eilandengroep in de Atlantische Oceaan voor de Zuid-Argentijnse kust. Zij zijn ontdekt door de Spanjaarden in de zestiende eeuw en later bezocht door zeevaarders en vissers van diverse nationaliteit. Echt bezet zijn de Malvinas eigenlijk nooit geweest totdat in 1764 de Fransman Louis Antoine de Bougainville de eilanden opeist in naam van de Franse koning, wat onmiddellijk protest teweegbrengt van Spaanse kant. De Fransen erkennen de soevereiniteit van Spanje over de eilanden, maar dat weerhoudt de Engelsen er niet van om zich eveneens op de Malvinas te vestigen. In 1770 stuurt Spanje een expeditie vanuit Buenos Aires waarmee zij de Engelsen weten te verdrijven, maar Londen dreigt opnieuw aan Spanje de oorlog te verklaren en omdat Frankrijk geen interesse heeft in de eilanden en aan Spanje geen steun biedt, moet Karel III toezien dat de Engelsen bezit nemen van de Malvinas die vanaf dat moment Falkland Eilanden worden genoemd. Niet voor het eerst blijken de Franse Bourbons het Pacto de Familia weinig serieus te nemen.

In 1777 ontvlamt opnieuw het conflict tussen Spanje en Portugal over het bezit van Sacramento en dit keer weten de Spanjaarden de strijd definitief in hun voordeel te beslechten. Pedro de Cevallos, de eerste onderkoning van het in 1776 gestichte rijk van Buenos Aires, veroverd de nederzetting in het huidige Uruguay op de Portugezen die in het verdrag van San Ildefonso Sacramento aan Karel III overdragen.

Spanje en de onafhankelijkheidsstrijd in Amerika

De Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog begint in 1775 en drie jaar later sluit Benjamin Franklin namens de in opstand gekomen Dertien Koloniën een alliantie met Frankrijk dat de Amerikanen steunt in hun strijd tegen de Britten. Dat leidt tot een oorlogsverklaring van Engeland aan de Fransen, waarop Karel III in 1779 in het verdrag van Aranjuez het achttien jaar eerder gesloten derde Pacto de Familia met Frankrijk herbevestigt. Hoewel de verleiding groot is voor de Spanjaarden om zich openlijk te mengen in het conflict en zo wraak te nemen op de Engelsen, overheerst het gevoel dat het niet verstandig is om daadwerkelijk een in opstand gekomen kolonie tegen een Europees moederland te steunen en wil de regering er zich in eerste instantie toe beperken de Amerikanen alleen in financieel opzicht bij te staan en van wapens te voorzien. Maar dat verandert nadat een Amerikaanse delegatie een bezoek brengt aan Madrid en de nieuw aangetreden regeringsleider Floridablanca voorstelt om Spanje te laten bemiddelen tussen de combattanten. Dit voorstel valt niet in goede aarde waarna Karel III besluit Frankrijk daadwerkelijk te helpen in de strijd. Karel III kiest deze strategie met name om weer te proberen Gibraltar en Menorca in handen te krijgen.

De oorlog tegen Engeland speelt zich vooral af in het Caraïbisch gebied, op de Atlantische Oceaan en in de Middellandse Zee en houdt aanvallen in op Britse kolonies. Ook wordt er gevochten op het Amerikaans vasteland waar vooral Florida het doelwit vormt. Een langdurig Frans-Spaans beleg van Gibraltar levert niet het door Karel III gewenste resultaat. Wel kan in 1782 Menorca eindelijk op de Engelsen worden heroverd. Engeland verliest weliswaar niet de strijd tegen Spanje en Frankrijk, maar ziet zich genoodzaakt de onafhankelijkheid van de in opstand gekomen Dertien Koloniën te erkennen. Dit is niet alleen het gevolg van het doorzettingsvermogen van de kolonisten, ook moeten de Britten hun aandacht in termen van inzet van militaire middelen verdelen omdat diverse Europese landen - waaronder Frankrijk, Spanje en de Verenigde Republiek der Nederlanden - zich mengen in de strijd.

De Spanjaarden plukken echter geen vruchten van hun steun aan de Amerikanen. Hun bijdrage is tweeslachtig. Spanje, bang om openlijk steun te verlenen aan een rebellie erkent de nieuwe Amerikaanse republiek dan ook niet formeel. En ofschoon de Spaanse steun aan de Amerikanen van betekenis is, resulteert dit niet in een vriendschappelijke relatie tussen de Spaanse kroon en de nieuwe republiek van Noord-Amerika.

Al tijdens zijn koningschap over Napels huwt Karel III in 1737 met Maria Amalia van Saksen. Uit dit huwelijk worden dertien kinderen geboren, waarvan er vijf vroegtijdig overlijden. Hun oudste zoon, Filips, is debiel zodat de tweede zoon Karel meegaat naar Spanje als troonopvolger van Karel III. Hoewel dit huwelijk zoals gebruikelijk op grond van politieke motieven is georkestreerd, zijn de echtelieden zeer aan elkaar gehecht en na de dood van de koningin in 1760 (aan tuberculose) is Karel nooit meer hertrouwd. Karel III overlijdt op 14 december 1788 en zijn erfopvolger wordt gekroond als Karel IV van Spanje.

Karel IV

Karel IV wordt geboren in 1748. Zijn vader is dan nog koning van Napels en de prins brengt zijn vroege jeugd door in de gelijknamige stad. Als hij Karel III opvolgt in 1788 is hij dus al veertig jaar oud.

De eerste jaren van Karel IV

Op veertienjarige leeftijd huwt Karel IV zijn drie jaar jongere nichtje Maria Louisa van Parma die is opgevoed aan een Fransgezind hof en een groot liefhebster van feestelijkheden en vermaak. Zij ontpopt zich als een krachtig vorstin die veel invloed heeft op de regering van het land en van wie gezegd wordt dat zij er diverse minnaars op na hield. Eén ervan is de machtige gunsteling van de koning, Manuel Godoy en enkele van haar nakomelingen zouden door hem zijn verwekt. Haar echtgenoot is grootgebracht aan een hof waar soberheid heerst en waar het landleven en de jacht hoger in aanzien staan dan kunst en cultuur. Toch toont Karel IV veel interesse in culturele zaken, hij spreekt diverse talen, speelt verdienstelijk viool en verdiept zich in technieken als meubel- en klokkenmaken. Koningin Maria Louisa van Parma is bijna voortdurend in verwachting. Uit vierentwintig zwangerschappen worden veertien kinderen geboren, waarvan er slechts zeven de meerderjarige leeftijd bereiken. Het negende kind is kroonprins Ferdinand, geboren in oktober 1785. De eerste mannelijke nakomeling die zijn kinderjaren overleeft.

Gedurende de gehele achttiende eeuw zijn de ontwikkelingen in het buurland Frankrijk van grote betekenis voor Spanje. Deze invloed begint wanneer de Spaanse Successieoorlog eindigt in een overwinning van Filips V. Het beleid van deze kleinzoon van de Franse zonnekoning Lodewijk XIV wordt in hoge mate bepaald door zijn grootvader. Hoogtepunt van de Franse invloed wordt bereikt met de Franse revolutie en de daarna voor Europa allesbepalende Napoleon Bonaparte. De regeerperiode van Karel IV draagt er duidelijk de sporen van.

Karel IV erft van zijn vader de ervaren minister en staatsman José Moñino y Redondo, graaf van Floridablanca, boegbeeld van het verlicht despotisme dat onder Karel III een bloeiperiode doormaakt. Al onder diens regime creëert Floridablanca de *Junta Suprema de Estado* (vergelijkbaar met een ministerraad), die het centralisme accentueert en de rol van regionale raden en de Raad van State teruggedringt. Floridablanca wordt regeringsleider op een moment dat Spanje te lijden heeft van misoogsten en het jaar 1789 wordt dan ook wel het jaar van de honger genoemd. Om brood betaalbaar te houden brengt Floridablanca de graanprijs omlaag en stimuleert hij de aardappelteelt. Daarnaast neemt de minister een aantal maatregelen ter bevordering van de hygiëne. In 1787 ziet een wet op begraafplaatsen het licht die het begraven van overledenen in kerken verbiedt - wat een stevige oppositie van de clerus teweegbrengt - maar belangrijker nog is de introductie en stimulering van het gebruik van nieuwe geneesmiddelen zoals kina. Ook vinden experimenten plaats met vaccinatie tegen pokken.

Natuurlijk is Floridablanca op de hoogte van de ontwikkelingen in Frankrijk, waar in de Staten-Generaal debatten worden gevoerd over de wet op de troonopvolging, over grondonteigening en de revolutie bezig is te ontkiemen. Om te voorkomen dat de geest van de revolutie zich verspreidt ten zuiden van de Pyreneeën en Spanje vergiftigt, heeft hij reeds voordat in Frankrijk de monarchie wankelt, een politiek van repressie ingezet tegen schrijvers en opiniemakers die het regime bekritisieren. Hiertoe wordt de Inquisitie in ere hersteld en ook de geheime politie ingeschakeld. Als opstandelingen in Parijs de Bastille bestormen tracht Floridablanca een cordon sanitaire te formeren door het zenden van troepen naar de grens, het instellen van censuur op berichtgeving over de gebeurtenissen in het buurland en een verbod op import van nieuwsmedia. Deze tijdig genomen maatregelen duiden er weliswaar niet op dat zij in paniek zijn genomen, maar de troepenstaking wordt wel degelijk uitgelegd als *el pánico de Floridablanca*. Floridablanca raakt in een politiek isolement en wordt in 1792 door de koning ontslagen.

In zijn plaats benoemt Karel IV Pedro Pablo graaf van Aranda, die onder Karel III eerder aan het bewind is geweest. Aranda maakt een einde aan de Junta Suprema de Estado die naar zijn mening de rol van de edelen als natuurlijke raadgevers van de monarch ten onrechte marginaliseert. Hij blaast de oude Raad van State weer leven in: de koning omringd door leden van de hoge adel. De eerste zitting wordt opgeluisterd met oude gebruiken zoals de eedaflegging op de knieën en het kussen van de hand van de koning.

Als oud-ambassadeur van Frankrijk kent Aranda dit land door en door en in het besef van de kracht van Frankrijk probeert hij er alles aan te doen om de Spaanse neutraliteit ten opzichte van diens noorderbuur te handhaven. Hij gaat ervan uit dat de andere Europese mogendheden de Franse monarchie zullen redden door de revolutionairen te verslaan, waarna Spanje zich kan aanbieden als bemiddelaar zonder zijn (zwakke) leger te hebben hoeven inzetten.

Het is een intelligente strategie die echter schipbreuk lijdt omdat de gebeurtenissen in Frankrijk anders verlopen dan verwacht en de gemeenschappelijke strijd van de Europese mogendheden om de Franse revolutie in te dammen niet van de grond komt. Dit ondanks de afspraken die Leopold II, de keizer van het Heilige Roomse Rijk en Willem II, koning van Pruisen, in 1791 hebben gemaakt in het verdrag van Pillnitz, dat de Europese mogendheden oproept militaire steun te verlenen aan de Franse koning Lodewijk XVI indien zijn positie gevaar loopt. Deze afspraken worden door de Franse revolutionaire regering opgevat als een oorlogsverklaring waarop de eerste Revolutionaire Oorlog uitbreekt. Een neutraliteitspolitiek tegenover een land waar de monarchie dreigt te worden afgeschaft, dat is zelfs voor liberaal denkende Spanjaarden een brug te ver, laat staan voor geharnaste contrarevolutionairen. Het maakt Aranda in veler ogen verdacht en nadat de revolutionairen van Frankrijk te Valmy in 1792 de oprukkende Pruisen hebben verslagen, is de positie van Aranda onhoudbaar. Karel IV ontslaat hem in november van dat jaar en benoemt Manuel Godoy in diens plaats. Een besluit dat inslaat als een bom.

Manuel Godoy aan de macht

Manuel Godoy wordt in 1784 op zeventienjarige leeftijd toegelaten tot de koninklijke garde. Hij studeert Frans en Italiaans, maar heeft op het moment van zijn benoeming tot eerste minister in 1792 nog geen enkele politieke ervaring opgedaan. Wel is hij een huisvriend geworden van de bijna twintig jaar oudere Karel IV die de jonge gardist overlaadt met promoties en diens echtgenote Maria Louisa van Parma met wie Godoy, zoals hierboven aangegeven, een amoureuze relatie zou hebben gehad. Volgens velen ligt deze relatie ten grondslag aan Godoy's komeetachtige carrière.

Aannemelijker is echter dat Karel IV, geconfronteerd met de schijnbaar niet te stuiten revolutionaire geest in Frankrijk, in de getalenteerde Godoy de man ziet die in staat is niet alleen de monarchie te redden, maar definitief een einde te maken aan de macht van de hoge adel.

Om de eerste doelstelling te realiseren is de benoeming tot regeringsleider nodig en om Godoy in een sterke positie te brengen tegen de hoge adel wordt hij door de koning toegelaten tot de Spaanse *Grandeza* door hem de titel van hertog van Alcudía te verlenen. Karel III heeft veel vertrouwen in de jonge Godoy die zich geheel ten dienste stelt van de monarchie en geen ander belangen dient dan die van de kroon. Toeval of niet, rond die tijd verschijnen ook in andere landen ambitieuze jongeren ten tonele die de oude garde verdringen. De vierentwintigjarige William Pitt wordt in 1783 eerste minister van Engeland en in Frankrijk rijst de ster van Napoleon Bonaparte.

Om de positie van de Franse koning niet in gevaar te brengen handhaaft Godoy de neutraliteitspolitiek van zijn voorganger, zij het dat de troepenmacht aan de grens in paraatheid blijft. Tegelijkertijd opent Godoy een diplomatiek offensief waarbij hij er niet voor terugdeinst om te proberen revolutionaire Franse politici als Danton en Desmoulins om te kopen. Niets helpt. In februari 1793 wordt de Franse koning Lodewijk XVI onthoofd en rest Spanje weinig anders dan Frankrijk de oorlog te verklaren. Een riskante onderneming. Net als Aranda voor hem, is Godoy geheel op de hoogte van de zwakte van het Spaanse leger. De Oorlog van de Conventie, ook wel de oorlog van Roussillon of Pyreneeënoorlog genoemd, is onderdeel van de ultieme poging van de belangrijke Europese mogendheden om een einde te maken aan de Franse Revolutie en de monarchie te redden. Belangrijkste strijdtoneel zijn de Catalaanse Pyreneeën en de ten noorden ervan gelegen provincie Roussillon. Daarnaast wordt gevochten in de Baskische regio en tracht een Engels-Spaanse vloot steun te verlenen aan de Franse koningsgezinden die in Toulon belegerd worden door de revolutionairen. Een van de aanvoerders van deze belegeraars is de jonge artillerie-officier Napoleon Bonaparte. In het eerste jaar van de oorlog trekt het Spaanse leger de Pyreneeën over en weet het diverse steden te veroveren, maar de inname van Perpignan, hoofdstad van de Roussillon, mislukt. Nu ziet het er voor de revolutionairen somber uit en de gemeenschappelijke inspanning van Engeland, Spanje, Pruisen, Oostenrijk, de Republiek der Nederlanden en koningsgezinde steden als Toulon lijkt succes te brengen. Maar een gigantische *levée en masse* (ronseling van talloze patriotten) door de revolutionairen brengt meer dan een miljoen Fransen onder de wapenen en de daaruit geformeerde legers beginnen aan een serie overwinningen die het verloop van de oorlog keren. De Engels-Spaanse vloot ziet zich genoodzaakt de strijd om Toulon op te geven.

Fransen troepen dringen 1794 Catalonië binnen en dwingen de Spanjaarden tot overgave van de vesting van San Fernando de Figueras. Deze vernedering veroorzaakt heftig verzet van de Catalaanse bevolking wat het de legerleiding mogelijk maakt de Spaanse posities aan het oostelijk Pyreneeënfront te handhaven. Er ontwikkelt zich een soort guerrillastrijd als voorloper van de manier waarop vijftien jaar later in Spanje tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog verzet gepleegd wordt tegen de Franse overheersing. Meer naar het westen, aan het Baskische front, vergaat het de Spanjaarden slecht. Zonder veel moeite veroveren de Fransen steden als San Sebastian, Vitoria, Tolosa en Bilbao. Daarmee ligt de weg open voor de revolutionaire troepenmacht naar de noordelijk *meseta* (de Spaanse hoogvlakte) en de hoofdstad Madrid. De Oorlog van de Conventie eindigt met de vredesovereenkomst van Bazel die getekend wordt op 22 juli 1795. Deze overeenkomst voorziet in teruggave van de Franse veroveringen op Iberisch grondgebied in ruil voor erkenning door Spanje van de Franse revolutionaire regering en overdracht van het Spaanse deel van Hispaniola (de huidige Dominicaanse Republiek) aan de Fransen die al in bezit zijn van Haïti en nu het gehele eiland in handen krijgen. Voor zijn doeltreffend onderhandelen met de Fransen krijgt Godoy de eretitel *Príncipe de la Paz* (Prins van de Vrede). Met het tekenen van de vrede wordt de relatie met Frankrijk genormaliseerd en richt de aandacht van Godoy zich op het binnenlands beleid. In de jaren tot 1798 neemt hij maatregelen ter bevordering van de productie en publicatie van kranten en tijdschriften, worden nieuwe Reales Sociedades Económicas de Amigos del País (Koninklijke Economische Genootschappen van Vrienden van Spanje) in het leven geroepen en moderne wetenschappelijke instituten opgericht zoals het *Real Colegio de Medicina de Madrid*, het *Observatorio Astronómico* en het *Real Colegio de Veterinaria*. Ook stelt hij beurzen ter beschikking aan kunstenaars en militairen om in het buitenland te kunnen studeren. Uit die periode dateert de vertaling in het Spaans van het invloedrijke boek van Adam Smith, *The Wealth of Nations* uit 1776 en een eerste aanzet tot onteigening van kerkelijke eigendommen. Niet zozeer geboren uit principiële overwegingen, maar om de door de oorlog leeggeraakte schatkist aan te zuiveren.

Ofschoon Spanje niet meer de vooraanstaande positie inneemt als grootmacht zoals twee eeuwen daarvoor onder Filips II, regeert Karel IV nog altijd over een immens imperium en heeft hij veel te duchten van de op de wereldzeeën oppermachtige Engelsen. Daarom haalt Godoy een jaar na de vrede van Bazel de banden met Frankrijk nauwer aan met het verdrag van San Ildefonso uit 1796.

Een verdrag dat vergelijkbaar is met de Pactos de Familia die eerder door de Bourbonse koningshuizen van Spanje en Frankrijk zijn gesloten. Omdat het nu gaat om een verdrag tussen het huis van Bourbon in Spanje en het republikeinse buurland staat deze overeenkomst te boek als het *Pacto de Familia sin Familia*. Het voorziet in militaire samenwerking waardoor Spanje een beroep kan doen op de Franse strijdkrachten wanneer het door een ander land wordt aangevallen. Deze overeenkomst wordt in Londen direct opgevat als een bedreiging waarop Engeland aan Spanje de oorlog verklaart. Een oorlog waarin Spanje zijn controle verliest over de overzeese gebieden omdat het niet is opgewassen tegen de kracht van de Engelse marine. In 1797 verslaat de vloot van admiraal Nelson die van de Spanjaarden bij de kaap San Vicente (de uiterste zuidpunt van Portugal), maar pogingen van de Engelsen om vaste voet aan wal te krijgen bij Cádiz, Santa Cruz de Tenerife en op Puerto Rico lijden schipbreuk. Bij de aanval op Tenerife wordt niet alleen de Engelse vloot verslagen, maar ook haar commandant Horatio Nelson gevangen genomen die daarbij een arm verliest. Gouverneur Antonio Gutiérrez laat hem echter gaan onder voorwaarde dat hij nooit meer een poging zal wagen de Canarische eilanden te veroveren. Wel heroveren het jaar erop de Britten Menorca en aan de andere kant van de oceaan valt het strategisch belangrijke Trinidad in Britse handen waardoor de communicatielijnen tussen Spanje en zijn koloniën in de knel komen. De koloniale handel stakt en er doemt nog een ander probleem op, dat van de creolen, de inwoners van de Spaanse bezittingen op het Amerikaanse continent, die het nut van hun trouw aan de Spaanse monarchie in twijfel trekken als deze niet in staat blijkt de koloniën te bevoorraden. Het voor Spanje slechte verloop van de oorlog wordt Godoy zwaar aangerekend. In maart 1798 ontslaat Karel IV zijn vertrouweling en benoemt in diens plaats Francisco de Saavedra tot eerste minister die op zijn beurt in 1799 wordt opgevolgd door Mariano Luis de Urquijo.

Urquijo staat vooral bekend om zijn plan de Spaanse rooms-katholieke kerk weg te halen onder het gezag van de paus en onder dat van de monarchie te plaatsen: het zogeheten schisma van Urquijo. Gebruikmakend van het feit dat op dat moment de Fransen Rome hebben ingenomen, daar de republiek uitroepen en paus Pius VI gevangenzetten, eigent Karel IV zich alle kerkelijke rechten toe die tot dan toe aan het Vaticaan toebehoren. Een situatie die hij terugdraait als Pius VII tot nieuwe paus is benoemd, die zich natuurlijk niet kan vinden in de status die de Spaanse monarchie zich heeft aangemeten.

De militaire successen van Napoleon Bonaparte die in 1799 de macht heeft gegrepen in Frankrijk, doet Karel IV besluiten zijn familiebelangen - die van het huis van Parma - veilig te stellen door gebieden te claimen in Noord-Italië in ruil voor het enorme territorium van Louisiana in Amerika dat sinds 1763 in Spaanse handen is. In het grootste geheim sluit Urquijo daartoe in 1800 een nieuw verdrag van Ildefonso. Maar net als de Spanjaarden ondervindt Napoleon grote moeite met het beheer van het enorme Louisiana en verkoopt hij dit gebied in 1803 aan de Verenigde Staten van Amerika voor 15 miljoen dollar: de *Louisiana Purchase*. Louisiana is dan veel groter dan de huidige staat van die naam en meet meer dan twee miljoen km². Urquijo komt in 1800 ten val, niet zozeer vanwege het schisma, maar eerder omdat hij zich in de ogen van de Fransen veel te onafhankelijk van hen opstelt. Frankrijk zet Karel IV onder druk om Godoy te laten terugkeren en zo begint deze politicus in 1801 aan zijn tweede termijn als rechterhand van de koning, waarbij hij getooid wordt met twee nieuwe titels, die van Generalísimo en Admiraal. Godoy krijgt daarmee vrijwel alle macht in handen.

In oorlog met Engeland, Portugal en de Franse invasie

La Guerra de las Naranjas oftewel de Sinaasappelloorlog die gedurende de zomer van 1801 wordt uitgevochten is de zoveelste confrontatie van de Spaans-Franse alliantie met de Britten die in Portugal een vaste bondgenoot hebben. Napoleon is erop uit om niet alleen de Engelse marine te verslaan, maar mikt ook op het toebrengen van schade aan de Britse economie door de export naar het vasteland van Europa te belemmeren. Voor beide doeleinden rekent hij op steun van de Spaanse monarchie. Dat leidt begin 1801 tot een ultimatum van Godoy aan de Portugezen om hun havens te sluiten voor Britse schepen. Zoals te verwachten weigert het buurland van Spanje om op deze eis in te gaan, waarna Spanje aan Portugal de oorlog verklaart. Een gecombineerde Spaans-Franse strijdmacht dringt Portugal binnen. Als een bezetting van Lissabon dreigt gaat Portugal door de knieën en eindigt de oorlog met de vrede van Badajoz, waarbij het land zich verplicht zijn havens te sluiten voor Britse schepen, enkele nog openstaande oorlogsschulden te voldoen en het grensstadje Olivenza over te dragen aan Spanje. De naam van dit kortdurende conflict is ontleend aan de tros sinaasappels die Godoy bij wijze van waarschuwing stuurt aan de Portugese koningin Maria I als hij de Portugese grensplaats Elvas belegert en vandaar via de Taag naar Lissabon dreigt door te stoten.

Europa is aan het begin van de negentiende eeuw het oorlogvoeren moe en Groot-Brittannië sluit de vrede van Amiens met Frankrijk en diens bondgenoten Spanje en de Republiek der Nederlanden. Dit land is vertegenwoordigd door Rutger Jan Schimmelpenninck, de toenmalige ambassadeur van de Nederlanden in Parijs. Schimmelpenninck schrijft later op verzoek van Napoleon de Bataafse grondwet en is gedurende enkele jaren raadspensionaris van de Republiek der Nederlanden. De vrede duurt bijna twee jaar en stelt Godoy in de gelegenheid om de economie enigszins op orde te brengen en de militaire organisatie te stroomlijnen. Maar Spanje komt bedrogen uit want de gemaakte vredesafspraken ten spijt blijven de Britten aanvallen uitvoeren op de kusten van de Spaanse koloniën, waarbij Londen zich niets aantrekt van formele klachten die de Spaanse ambassadeur richt aan het adres van koning George III. Ondanks dat blijft Madrid in eerste instantie neutraal als Frankrijk en Engeland in 1803 de vijandelijkheden hervatten. Voor Spanje is het een moeilijke periode. Het verleent financiële steun aan de Fransen, wat ten koste gaat van de economie en er bevinden zich politici aan het hof die dat liever niet zien en ervoor pleiten dat Spanje zich aansluit bij Engeland. Hoe dan ook, het is in feite onmogelijk voor Spanje om neutraal te blijven en nadat een flottielje van Spaanse fregatten door de Engelsen vlakbij de Iberische kust is geattaqueerd verklaart Karel IV Engeland de oorlog in december 1804. Gedurende deze Spaans-Engelse oorlog, die eindigt in de zomer van 1808, bewijzen de Britten opnieuw hun superioriteit op zee. Tijdens diverse aanvallen op de Iberische en Zuid-Amerikaanse kusten brengt de Royal Navy de gecombineerde Spaans-Franse zeestrijdkrachten grote schade toe. Maar de beslissende slag, een slag die een keerpunt in de historie markeert, is die in oktober 1805 bij kaap Trafalgar, gelegen iets ten zuiden van de Spaanse havenstad Cádiz. Napoleon, inmiddels gekroond tot keizer, is van plan om Engeland te veroveren. Daartoe brengt hij een enorm leger bijeen op het continent. Om dit leger veilig te kunnen laten landen aan de Britse kust is het nodig het kanaal gedurende minstens een etmaal onder controle te hebben. Gekozen wordt voor een afleidingsmanoeuvre die het weglukken van de Britse marine door de Spaans-Franse vloot beoogt. Vanuit Cádiz zet deze vloot onder aanvoering van admiraal Pierre Villeneuve koers naar de Amerikaanse kust, gevolgd door de Royal Navy. Eenmaal aangeland in de Caribische wateren denkt men ongezien door de Britten snel koers te kunnen zetten naar het kanaal om bescherming te bieden aan de transportschepen van het Napoleontische leger. Het plan mislukt.

Even lijkt het erop dat de Britse gezagvoerder Nelson zich heeft laten misleiden, hij arriveert begin 1805 bij het eiland Antigua in de Caribische Zee, maar de op de Franse kust afstevenende Spaans-Franse oorlogsbodems worden ontdekt en nabij La Coruña opgewacht door een Engels flottielje onder aanvoering van admiraal Robert Calder. Zwaar beschadigd door de strijd zet Villeneuve, geheel tegen de wens van Napoleon, koers richting Cádiz, waar hij eind augustus arriveert om twee maanden daarna op bevel van de keizer de haven weer te verlaten richting Kanaal. Nelsons vloot wacht de numeriek sterkere vijand op en weet, goed gebruik makend van de heersende wind, de Frans-Spaanse zeemacht vrijwel te vernietigen. Slechts enkele schepen keren terug in de haven en 4.500 bemanningsleden komen om. Tijdens deze zeeslag verliest ook Nelson het leven. Van de Spaanse zeestrijdkrachten, opgebouwd door de Bourgondische monarchen vanaf de regeerperiode van Filips V, is vrijwel niets meer over. Voor Engeland ligt de zee open.

In Spanje groeit de irritatie over de politiek van Godoy, zowel onder politici als onder de bevolking. Na de slag bij Trafalgar slagen de Engelsen erin veel Franse overzeese bezittingen in handen te krijgen en uit die tijd dateert ook de bezetting door de Britten van Kaap de Goede Hoop, dan in bezit van de Nederlanders. Slechts met grote inspanning kan Spanje zijn koloniale imperium in stand houden. In 1806 en 1807 worden Britse aanvallen afgeslagen op de gebieden aan de monding van de Rio de la Plata in Zuid-Amerika. Telkens blijken de Engelsen op zee te sterk voor hun tegenstanders, maar te land moeten zij menig keer in het zand bijten. Napoleon ziet zijn plannen voor een invasie op Engelse bodem in rook opgaan en daarom grijpt hij in 1806 naar een ander middel: een totale blokkade van de Engelse handel op het vasteland en het activeren van de continentale industrialisering om niet afhankelijk te zijn van de Britten. Dit is zeker geen onzinnig plan en leidt bijna tot een bankroet van de Londense handelaren en bankiers.

In 1807 gaat Spanje over tot het steunen van de blokkade en wordt het verdrag van Fontainebleau overeengekomen tussen Napoleon en Godoy waarbij zij ertoe overgaan om Portugal te bezetten en te verdelen wanneer Lissabon niet bereid blijkt de banden met Londen te verbreken en toe te treden tot het continentale blok. Na de verovering komt het noorden van Portugal als het koninkrijk van Noord-Lusitania in handen van Karel Lodewijk van Bourbon, een neef van de Spaanse kroonprins Ferdinand ter compensatie van zijn verlies van Italiaans grondgebied aan de Fransen. Het zuiden - Alentejo en de Algarve - is bestemd als prinsdom voor Godoy en midden Portugal kan worden geruild voor het in Brits bezit zijnde Gibraltar en het eiland Trinidad.

Spanje staat Frankrijk toe een groot leger te zenden om Spaanse troepen te helpen met de verovering van Portugal en de eerste stap daartoe is de verovering van Lissabon eind 1807, wat de Portugese koningin doet uitwijken naar Brazilië. Tot een opdeling van Portugal komt het echter niet. De Portugezen komen in opstand en verslaan een jaar later de Fransen met hulp van de Britten in de slag bij Vimeiro. De Engelse troepen staan onder bevel van Arthur Wellesley, de latere Hertog van Wellington, die niet lang daarna een belangrijke rol speelt in de Spaanse bevrijdingsoorlog. In februari 1808 zijn tot veler verrassing al 100.000 Franse soldaten op Iberisch grondgebied aanwezig, een verbazing die al gauw omslaat in angst, want kennelijk heeft Napoleon heel andere plannen dan beoogd in het verdrag van Fontainebleau. De Franse keizer wil het gehele schiereiland bezetten en beslagleggen op de Spaanse troon. Na enkele steden zoals Burgos, Salamanca, Pamplona, San Sebastián en Barcelona te hebben veroverd, ligt voor Napoleon de weg open naar Madrid.

Intussen is de interne strijd tussen aanhangers van de koning en de groeiende groep van ontevredenen over de politiek van Godoy in volle gang en velen van deze tegenstanders van de koning menen dat Napoleon zich wenst te mengen in dit conflict. Eind 1807 leidt het verzet tot de samenzwering van El Escorial, die mislukt, maar in maart 1808, terwijl de koning op instigatie van Godoy feitelijk al bezig is te vluchten, komt het tot een hoogtepunt met de opstand van Aranjuez waar de koning zich op dat moment bevindt. Het is een opstand aristocraten bijgestaan door gewone burgers, militairen en leden van de koninklijke familie waaronder kroonprins Ferdinand. In de ochtenduren van 17 maart belegeren de opstandelingen het koninklijk paleis om te voorkomen dat Karel IV het advies van Godoy opvolgt om Spanje te verlaten. Zij zien dit vertrek als verraad aan de monarchie en eisen het hoofd van Godoy. Karel IV verschijnt met zijn familie op het balkon en belooft op zijn post te blijven. Dat levert hem applaus op, waarna de opstandelingen onder uitroepen van 'Leve de koning' en 'dood aan Godoy' optrekken naar het paleis van de Generalísimo, dat geplunderd wordt. Het blijft onrustig en bevreesd als hij is voor het leven van Godoy, besluit de koning tot abdicatie ten gunste van zijn zoon Ferdinand. Opnieuw betreedt de familie het balkon en maakt Karel IV zijn besluit wereldkundig tot groot enthousiasme van de opstandelingen. Enkele dagen later komt Karel IV terug op zijn besluit - de abdicatie zou onwettig zijn, want afgedwongen - en brengt Napoleon per brief op de hoogte van de verwickelingen.

Ongeveer een maand later arriveert de Franse veldmaarschalk Murat in Madrid die de koninklijke familie uitnodigt voor een ontmoeting in Bayonne met de keizer, per slot van rekening hun bondgenoot. Onder druk van Napoleon en zijn ouders draagt Ferdinand de kroon weer over aan zijn vader, zonder te weten dat die even daarvoor zijn rechten al aan Napoleon heeft afgestaan. De keizer maakt gebruik van de situatie en benoemt zijn broer Jozef Bonaparte tot koning van Spanje als Jozef I. Inmiddels is de opstand van de Spanjaarden tegen de Franse overheersing, een opstand van de bevolking en militairen, al begonnen. Karel IV wordt door de Franse keizer gevangen gezet in Compiègne en later in Marseille. Een gevangenschap die duurt tot aan het eind van de onafhankelijkheidsoorlog in 1814. Gewantrouwd door zoon Ferdinand die in dat jaar opnieuw de troon bestijgt, vinden Karel en Maria Louisa uiteindelijk onderdak in het palazzo Borghese te Rome waar zij beiden kort na elkaar begin 1819 overlijden. Godoy vergezelt de ouders van Ferdinand naar hun verbanningsoorden en wordt na hun dood voortdurend door de nieuwe koning vervolgd. Al zijn titels en eigendommen raakt hij kwijt. Na een langdurig verblijf in Italië vestigt hij zich in Parijs. Pas rond 1845 wordt Godoy gedeeltelijk gerehabiliteerd door de toenmalige koningin van Spanje, Isabella II. Godoy overlijdt in 1851 als een welhaast vergeten man.

Jozef I Bonaparte en de Cortes van Cádiz

Voordat Ferdinand VII afreist naar Bayonne benoemt hij een *Junta de Gobierno* die in zijn naam regeert, maar in feite is sprake van een machtsvacuüm. Onder de bevolking groeit wantrouwen. Op de ochtend van 2 mei doet in Madrid het nieuws de ronde dat de Fransen de Spaanse koninklijke familie gevangen willen nemen, wat leidt tot een spontane opstand.

De opstand van Madrid

Murat, de Franse opperbevelhebber, beschikt in Madrid over een grote legermacht en slaat de opstand neer. Een bloedbad is het gevolg dat later door de schilder Goya is vastgelegd in twee schilderijen: *La carga de los mamelucos* en *Los fusilamientos del 3 de mayo*. Goya schildert die doeken pas na de val van Napoleon, op het moment van de opstand bevindt hij zich nog onder de aanhangers van het conservatieve regime. Interessant is de vraag naar het precieze karakter van de opstanden. In beide gevallen - zo luidt een verklaring - is sprake van een poging van de traditionele elite (adel en clerus) om verlichters als Godoy de voet dwars te zetten en hun eeuwenoude rechten te continueren.

In kroonprins Ferdinand zien zij hun ideale voorvechter, eerst tegen Godoy en later tegen Napoleon. Het is echter zeer twijfelachtig of die omstandigheden ook het proces kunnen verklaren dat volgt op de opstand in Madrid en dat in 1812 uiteindelijk leidt tot de liberale grondwet van Cádiz. Veel aannemelijker is dat de opstanden - zeker die van Madrid - een echt revolutionair karakter hebben in die zin dat de bevolking het heft in handen neemt en zich niet alleen wil ontdoen van de Franse overheersers, maar ook van de heersers van het ancien régime. De crisis verdeelt de Spanjaarden ruwweg in twee partijen. Aan de ene kant staan de patriotten die streven naar liberalisering en hervormingen en aan de andere kant de leden van de heersende klassen die het optreden van de Fransen als enige weg zien om de sociale orde te handhaven. De strijd tegen de Franse bezetter is dus niet alleen een gevecht om de onafhankelijkheid, maar tevens een oorlog tussen Spanjaarden onderling.

Op 4 juni 1808 vaardigt Napoleon het decreet uit waarmee hij de Spaanse troon opeist voor zijn broer Jozef. Om dat de schijn te geven van een besluit dat door de Spanjaarden wordt gedragen, roept de keizer in Bayonne een assemblee bijeen van notabelen bestaande uit leden van de bevoorrechte klassen en vertegenwoordigers van steden, universiteiten en gilden. Deze assemblee krijgt als opdracht het te Bayonne uitgevaardigde decreet te sanctioneren en een grondwet samen te stellen als basis voor de nieuwe bonapartistische monarchie. Drie weken later is het zover.

De assemblee wordt opgeheven na Jozef I te hebben erkend als koning. Een nieuwe grondwet draagt sporen van de Franse constitutionele principes (bv. de vrijheid van drukpers), maar geeft ook ruimte aan opvattingen die voor de Spaanse elite heilig zijn, zoals de eenheid van kerk en staat. Het rooms-katholicisme wordt in de preambule expliciet als enig toelaatbare godsdienst genoemd van koning en natie. Jozef I, van nature een verzoeningsgezinde man, streeft ernaar om een oplossing te vinden voor de crisis waarin het land zich bevindt en die recht doet aan de steeds belangrijk wordende middenklasse, zonder rigoureus te breken met het verleden. Dat is een streven dat veel intellectuelen van die tijd aanspreekt en het aantal aanhangers van de koning, de zogeheten *afrancesados* ofwel *josefinos* neemt snel in aantal toe. De monarchie van Jozef Bonaparte wordt wel aangeduid als de *Monarquía de intelectuales*. Gesteund door de meest invloedrijke sectoren uit de Spaanse samenleving arriveert Jozef I op 9 juli in Madrid.

De Onafhankelijkheidsoorlog

Natuurlijk probeert bevelhebber Murat te voorkomen dat de Madrileense opstand zich uitbreidt naar andere steden, maar dat gebeurt toch, vooral nadat van de burgemeester van Móstoles (een voorstadje van Madrid) een oproep is uitgegaan tot algemeen, landelijk verzet. Op het platteland slaat de opstand in het begin nauwelijks aan, het is op dat moment een urbaan verschijnsel. In steden van bestuurlijke en militaire betekenis als Oviedo, Valencia, Zaragoza, Sevilla, La Coruña, Badajoz, Valladolid en Cartagena weet de bevolking Franse pogingen tot verovering af te slaan. De plaatselijke *junta's* (bestuursraden van de opstandelingen) kunnen zich handhaven, trekken gemeenschappelijk op en coördineren het verzet. Op het slagveld worden de eerste Spaanse successen geboekt. Begin juni slagen opstandelingen erin de keizerlijke troepen op weg van Barcelona naar Zaragoza de doortocht te beletten door de pas van El Bruc nabij Montserrat. Ook de strijd om Valdepeñas wordt door opstandelingen gewonnen. Het zijn daar geen militairen, maar burgers die de Fransen de pas afsnijden en de verbinding tussen Madrid en Andalusië blokkeren. Bij gebrek aan mannen om de stad te verdedigen is een bijzondere rol weggelegd voor Juana Galán die de vrouwen oproept ten strijde te trekken. Kort daarop overlijdt zij tijdens een bevalling, maar ze groeit uit tot een icoon van de vrouwenemancipatie. Tweehonderd jaar later wordt voor La Galana een standbeeld opgericht, vervaardigd door de Madrileense beeldhouwer Francisco Javier Galán.

De nederlaag bij Valdepeñas veroorzaakt een aftocht van de Fransen uit de provincie La Mancha. Zij trekken zich terug op Bailén - gelegen iets boven de stad Jaén - waar de eerste grote slag op 19 juli tussen de keizerlijke troepen en die van de opstandelingen resulteert in een overwinning voor de Spaanse troepen. Dit leger van Andalusië is op last van de Junta Suprema de Sevilla samengesteld door de ervaren generaal Francisco Javier Castaños die ook het bevel voert. Het is tevens de eerste grote nederlaag te land die Napoleon Bonaparte moet incasseren. Het effect van dit Spaanse succes is enorm. Niet alleen in Spanje, maar overal in Europa is nu duidelijk dat de Napoleontische legers niet onoverwinnelijk zijn. De keizer kwalificeert de onafhankelijkheidsoorlog als een ware plaag en geeft later toe dat met de slag bij Bailén het Franse ongeluk begonnen is. Ten gevolge van de nederlaag verlaten de Franse troepen met koning Jozef I de hoofdstad om ten noorden van de Ebro op versterkingen te wachten. De Spaanse verzetsstrijders menen dat de strijd vrijwel gestreden is, maar vergissen zich.

Opmerkelijk is in die dagen het opportunisme van veel josefinos die overlopen naar het verzet. Zij zetten hun idealen opzij en kiezen eieren voor hun geld. Voor de leiders van de plaatselijke junta's is het duidelijk dat om de oorlog te kunnen winnen er een centrale orgaan moet komen dat in staat is de benodigde financiële middelen bijeen te krijgen en leiding te geven aan het revolutionaire proces. Enkele dagen voor de slag bij Bailén laat de junta van Valencia via een manifest weten voorstander te zijn van de oprichting van een *Junta Suprema Central*, die na de op verschillende plaatsen in het land gevoerde discussie tot stand komt op 25 september met als standplaats de koninklijke residentie Aranjuez. Aan het hoofd daarvan staat de voormalige eerste minister Floridablanca en de leiding over het opstandelingenleger, het *Ejército del Centro*, wordt toevertrouwd aan Castaños.

Om zijn tegenstanders te imponeren stuurt Napoleon een leger van 150.000 man sterk - *la Grande Armée* - naar Spanje waar de Spanjaarden natuurlijk niet tegen zijn opgewassen en begin december trekt de keizer aan het hoofd van de troepenmacht Madrid binnen, gevolgd door zijn broer Jozef I wiens positie als koning meer en meer afhankelijk is van de wil van de keizer en diens militaire kracht. De koning krijgt te maken met een opmerkelijke machtsverhouding. Aan de ene kant is er het civiele apparaat, vooral bemand door Spanjaarden, terwijl de werkelijke macht in handen ligt van de Franse generaals die de volle steun genieten van de keizer. Pogingen van Jozef I om zijn rol als koning van de Spanjaarden inhoud te geven worden teniet gedaan door de militairen die zich op bezet grondgebied wanen en zich voortdurend misdragen tegenover de bevolking.

Enkele dagen na zijn intocht in Madrid vaardigt Napoleon het decreet van Chamartin uit waarmee hij menig trouwe josefino voor het hoofd stoot en een einde maakt aan enkele in zijn ogen feodale uitwassen van het ancien régime. Inquisitie en heerlijke rechten worden afgeschaft en het aantal kloosters drastisch ingeperkt. Ook de Raden van Castilië, van de Indiën, Oorlog, Financiën, e.d. worden opgeheven, raden die onder de absolutistische vorsten een belangrijke rol spelen en waarin de elite veel invloed heeft. Het decreet is een straf voor de afvallige josefinos en tegelijk een poging om het Franse regime te voorzien van een revolutionair tintje. Terwijl de opstandelingen in het zuiden de overwinning van Bailén vieren, ontbrandt de strijd in het Baskenland. Begin augustus komen de bewoners van Bilbao - de enige stad in de provincie die niet door de Fransen is bezet - in verzet en roepen Ferdinand VII uit als de ware koning.

Dat leidt tot een reactie en totdat de stad op 2 november definitief door de Fransen wordt veroverd, gaat zij zes keer in andere handen over, beleeft een revolutie, een grote veldslag en wordt twee keer geplunderd. Ook in Galicië boeken de Fransen succes. Nadat in augustus 1808 het Britse leger onder aanvoering van Arthur Wellesley de Franse opmars heeft gestuit in de slag bij Vimeiro wordt de positie van de Britse troepen ernstig bedreigd door de troepen van de inmiddels gearriveerde Grande Armée van Napoleon. De Engelse commandant John Moore ziet zich genoodzaakt om terug te trekken op La Coruña. Het barre winterweer en de voortdurende schermutselingen tijdens de aftocht kosten duizenden Britse soldaten het leven. Eenmaal aangekomen in La Coruña, waar schepen klaarliggen om de troepen te evacueren, binden de Engelsen nog een laatste keer de strijd aan met de hen achtervolgende Fransen onder commando van maarschalk Soult. In de slag van Elviña nabij Coruña in januari 1809 weet Moore een totale vernietiging te voorkomen en een succesvolle evacuatie te realiseren. Moore zelf komt om in de strijd. Daar blijft het niet bij. Op 18 november zijn de opstandelingen verslagen in de slag van Espinosa de los Monteros nabij de stad Burgos en veertien dagen later volgt een nieuwe nederlaag bij de pas van Somosierra in de Sierra de Guadarrama, een veldslag waarin de Poolse cavalerie strijdend aan Franse zijde haar grootste succes ooit boekt. De Fransen drukken door en boeken begin 1809 een overwinning te Uclés - ten oosten van Madrid - en veroveren na de stad twee keer te hebben belegerd in februari Zaragoza. De stad worden enorme vernielingen toegebracht en van de 55.000 inwoners blijven er slechts 12.000 over.

Nadat in november de opstandelingen in Ocaña, iets ten zuiden van Aranjuez, door de Franse troepen onder bevel van maarschalk Soult zijn verslagen, besluit de Junta Suprema dat het beter is Aranjuez te verlaten en de bestuurszetel naar Sevilla over te brengen. Later trekken zij zich nog verder terug in Cádiz, Andalusië achterlatend in handen van de Fransen. Begin 1810 controleren de Fransen vrijwel geheel Spanje en is de Napoleontische legermacht uitgegroeid tot 360.000 man. Tot 1812 zijn de Franse militairen oppermachtig, met name in Catalonië dat per decreet van de keizer begin 1810 onder jurisdictie van de Franse generaals wordt gesteld. Het misbruik dat de militairen maken van hun positie irriteert koning Jozef I zodanig dat hij een beroep doet op zijn broer om in te grijpen. De keizer blijft echter achter zijn generaals staan, wat de koning bijna tot abdicatie brengt.

Revolutionaire ontwikkelingen

Gedurende de Onafhankelijkheidsoorlog neemt de kracht van het traditionele Spaanse leger af en ontwikkelt zich de guerrilla als nieuwe vorm van verzet tegen de Fransen. Deze strijdgroepen ontstaan merendeels op het platteland en formeren zich dikwijls rondom personen die zich onderscheiden door hun leiderschapskwaliteiten en organisatietalent. Lokale leiders, geliefd bij het volk en vaak voorzien van bijnamen zoals die van Juan Martín Díez: *El Empecinado* ofwel de Halsstarrige en van Francisco Abad Moreno: *El Chaleco*, het Vest, naar het kledingstuk dat hij draagt. De guerrillagroepen vormen de kernen waaruit een nieuw leger ontstaat, een leger met een totaal andere commandostructuur dan die van de Bourbonse krijgsmacht die wemelt van incompetente officieren van adellijke afkomst, terwijl de nieuwe bevelvoerders hun gezag enkel en alleen baseren op hun bekwaamheden. Hoewel de guerrilla-eenheden in het algemeen beperkt van omvang zijn en blijven strijden op basis van een strategie van snelle aanval en terugtocht naar voor hun bekend terrein, zijn er ook toen al kernen die uitgroeien tot echte legers van behoorlijke omvang. Voorbeeld daarvan is het Navarrese leger van 13.000 man onder aanvoering van Francisco Espoz y Mina, bekend als *El Pequeño Rey de Navarra* (de Kleine Koning van Navarra). Vanwege de rurale oorsprong van de guerrilla vertoont zij in politiek opzicht een conservatief door religie gedreven karakter, wat verklaart dat veel van de guerrilleros later de strijd aanbinden tegen het liberale gezag (1820-1823). Ook de carlistische beweging die rond 1830 ontstaat, wortelt in deze traditie. Bekend als leider met een sterk conservatief-religieus profiel is Jerónimo Merino met de bijnaam *Cura Merino* (Pastoor Merino).

Deze bekwame bevelhebber ontpopt zich tot een fervent tegenstander van de liberale regering en speelt een rol in het herstel van de absolute monarchie. Gezien het karakter van de guerrilla is het overigens niet vreemd dat een aantal operaties het licht niet kunnen verdragen en zich in de illegaliteit afspelen. Zij vertoont verwantschap met het in Spanje welig tierende *bandolerismo* ofwel banditisme dat onder een groot deel van de arme rurale bevolking bewondering oogst. Een ander element van het verzet tegen de Fransen dat eveneens beschouwd kan worden als een radicale breuk met de absolute monarchie, vormen de hierboven genoemde junta's. Het is een beweging van onderop met een piramidale structuur. Aan de top staat de Junta Suprema Central.

Deze piramide dankt haar bestaan zeker niet alleen aan de wil om de bezetter te verdrijven, maar is tevens een uiting van het volk om af te rekenen met de traditionele autoritaire bestuursstructuur die Spanje al kent vanaf het eind van de vijftiende eeuw. Deze structuur heeft weliswaar met de opkomst van het verlicht despotisme in de achttiende eeuw mildere trekjes had gekregen, maar geeft toch nog altijd ruimte aan de willekeur van de aristocratie, staat een enorme invloed van de kerk toe en gebruikt instituties als de Inquisitie om haar macht te handhaven. De lokale junta's en de Junta Suprema brengen de volkswil tot uiting. De leden van de lokale junta's worden door buurtbewoners, bijeengekomen in publieke ruimtes, bij acclamatie aangewezen. Het zijn veelal leiders van de opstand, maar ook worden bekende figuren benoemd die in aanzien staan en in feite tot de oude elite behoren. Op die manier zien edelen en leden van de clerus, die hun privileges onder de verlichte despoten hebben zien afbrokkelen, hun kans schoon om een nieuwe machtsbasis te creëren. Voor de ondersteuning van het verzet als waardevol beschouwde individuen zoals schrijvers, journalisten, advocaten en kunstenaars kunnen eveneens rekenen op een zetel in de junta's. Het komt vaak voor dat de dagelijkse leiding van de junta's in handen valt van ervaren bestuurders die ook voordat het verzet losbarst een rol van betekenis hebben gespeeld. Goed voorbeeld daarvan is de benoeming tot voorzitter van de Junta Suprema van de graaf van Floridablanca, de politicus die onder Karel III en Karel IV eerste minister heeft bekleed.

De grondwet van Cádiz en de staatsgreep van Ferdinand VII

In 1809 publiceert de schrijver Manuel José Quintana op verzoek van de Junta Suprema een manifest waarin hij uitvoerig ingaat op de vraag hoe de revolutie verder vorm gegeven moet worden en oproept tot het houden van verkiezingen voor de Cortes (het parlement). Ook pleit hij voor een parlementaire structuur zonder senaat, waarmee hij elke formele vorm van beïnvloeding door de aristocratie wil uitbannen. Dat leidt tot uitvoering van een enquête aan het eind van dat jaar: de *consulta al país* onder kerkelijke bestuurders, autoriteiten op juridisch gebied en onder de junta's. Het levert een bonte verzameling op van zeer uiteenlopende opvattingen over het koningschap tot aan de organisatie van het belastingstelsel. Begin 1810, nadat de Junta zich heeft gevestigd in Cádiz, besluit zij zich op te heffen en een regentschap te formeren dat in naam van de in ballingschap verkerende Ferdinand VII zijn bestuurstaken zal uitvoeren.

Eerste president is de conservatieve generaal Castaños die leiding geeft aan een ploeg van gelijkgezinden en het wekt dan ook geen verwondering dat het regentschap met het voorstel kwomt om de Cortes te kiezen volgens een getrapt systeem via maatschappelijke geledingen. Daar wordt echter door de progressieven een stokje voor gestoken; zij drukken hun eis door dat inwoners hun vertegenwoordigers via directe verkiezingen moeten kunnen aanwijzen. Weliswaar hebben alleen meerderjarige mannen stemrecht, maar introductie van dit systeem betekent een aardverschuiving en de vertegenwoordigers afkomstig uit de middenklasse, veelal kooplieden, zien hun verkiezing als een overwinning op het ancien régime. Op 24 september komt de nieuwe Cortes voor het eerst bijeen op het Isla de León nabij Cádiz, waarna in februari 1810 de officiële inauguratie volgt in de kerk van San Felipe Neri in de stad zelf. Op die dag legitimeert de Cortes zijn bestaan door te verwijzen naar de soevereiniteit van het volk, de natie die zij vertegenwoordigt, waarmee de positie van de kroon ingrijpend wordt gewijzigd. Een revolutionaire omwenteling zonder weerga. De samenstelling van de Cortes is tamelijk gevarieerd, zij het dat de clerus (97), advocaten (60), bekleeders van openbare functies (55) en militairen (37) het leeuwendeel uitmaken van de 300 afgevaardigden. Uit deze samenstelling kan onmogelijk de politieke gezindheid van de leden van de Cortes worden afgeleid, er zijn immers geen politieke partijen. Uit de verslagen van de stemmingen blijkt echter dat in de diverse hierboven genoemde beroepsgroepen zich zowel conservatieven als progressieven bevinden. Over het algemeen voert de Cortes een gematigde koers en wordt de nadruk gelegd op de noodzaak tot verandering en niet zozeer op verzet als zodanig.

Wel manifesteren sommige vertegenwoordigers zich als verdedigers van regionale belangen, ofschoon dat niet belemmerend werkt. De afgevaardigden uit de koloniën treden wel op als een homogeen blok en geven steun aan hen die het meest aan hun eisen tegemoet komen. De Cortes van Cádiz opereert onder bijzondere omstandigheden, want de gang van zaken tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog is gedurende een groot deel van de zittingsperiode beslist niet gunstig voor de revolutionairen. In feite bevindt Cádiz zich tot halverwege het jaar 1812 in een geïsoleerde positie, omringd door de vijand. Maar de stad bruist van elan en de talloze cafés en kranten bieden gelegenheid aan iedereen om mee te doen aan het politieke debat. In die tijd doemt voor het eerst de term *liberalismo* op, een begrip dat nadien zijn weg vindt in andere Europese talen.

Na de soevereiniteitsverklaring volgen nog enkele besluiten zoals die van gelijkberechtiging van de inwoners van het schiereiland en de koloniën, de erkenning van de vrijheid van meningsuiting en drukpers, verbod op martelingen, opheffing van de Inquisitie, van de adviesraden van het ancien régime en de benoeming van een commissie die tot taak krijgt om een nieuwe grondwet voor te bereiden. Uiteindelijk wordt de grondwet op 19 maart 1812 aangenomen. Centraal staan de soevereiniteitsverklaring: 'De Spaanse natie is vrij en onafhankelijk en is niet, noch kan eigendom zijn van een familie of persoon', het vastleggen van het recht op vrije meningsuiting en de keuze voor het algemeen kiesrecht voor mannen. Ook het idee van Quintana voor een eenkamerstelsel wordt aanvaard.

Ondanks deze bepalingen kan de grondwet van Cádiz niet gezien worden als echt baanbrekend, als een vertaling van revolutionaire principes als vrijheid en gelijkheid. In elk geval ontdoet de nieuwe grondwet Spanjaarden niet van de onderworpenheid aan het rooms-katholieke geloof. Kerk en staat blijven één en het rooms-katholieke geloof de staatsgodsdienst. Dat blijkt uit de preambule: 'In naam van God de Almachtige, Vader, Zoon en Heilige Geest, schepper en hoogste wetgever van de samenleving' en uit de bepaling dat: 'De Spaanse Staatsgodsdienst is en zal altijd zijn: de katholieke, apostolische, Romeinse, de enige ware.' Merkwaardig is dat de grondwet van 1812 niet refereert aan Spanje, maar aan het utopische getinte concept van de 'vereniging van alle Spanjaarden in beide hemisferen'. Daarmee wordt verwezen naar een nauwelijks te omschrijven geografische eenheid en is de constitutie in feite er een die geldt voor alle gebieden die tezamen de katholieke natie ofwel de Spaanse wereld omvat. Dat roept de vraag op naar de status van de koloniën. Zijn dat koloniën of provincies van de Spaanse natie zoals Aragón of Valencia?

Afgezien van wensen met betrekking tot verzelfstandiging van de kolonies, zijn de afgevaardigden van overzee ontsteld over de gedachte dat het toekennen van burgerrechten aan alle burgers inhoudt dat de autochtone bevolking van deze gebieden in hun ogen 'verheven zouden worden tot de adel'. Zover komt het niet. De wet bepaalt dat Spaanse burgers diegenen zijn die 'in beide lijnen (vrouwelijke en mannelijke) hun oorsprong hebben in Spaanse gebiedsdelen'. Dat sluit alle afstammelingen uit van slaven afkomstig uit Afrika, die zich al dan niet vermengd hebben met Spanjaarden. Gegeven het feit dat het rooms-katholicisme de staatsgodsdienst is, worden de 'indios' (autochtone bevolking) die zich niet bekeerd hebben, niet 'geciviliseerd' zijn, uitgesloten van het Spaanse burgerschap.

De constitutie van 1812 bevat dus zeker racistische elementen. Ten slotte: deze grondwet vertoont onverbloemd centralistische trekken. Weinig macht is gedelegeerd naar provincies en gemeenten. En zo kan de constitutie van Cádiz die zeker vernieuwend is, ook gezien worden als een rem op het gedachtegoed van de revolutie van 1808.

Na de aanvaarding van de grondwet komt er een kentering in de Onafhankelijkheidsoorlog met slag bij Arapiles bij Salamanca. In de wetenschap dat Napoleon van plan is troepen te onttrekken aan de Grande Armée om in Rusland te worden ingezet, start Arthur Wellesley een offensief en weet hij met zijn leger van Engelsen, Spanjaarden en Portugezen zijn concurrent, de Franse maarschalk Marmont te verslaan. Als waardering voor zijn verdiensten wordt Wellesley benoemd tot bevelhebber van alle Spaanse troepen. De Fransen vluchten naar Madrid om vervolgens onder aanvoering van koning Jozef I in allerijl te vertrekken naar Valencia, waar de regeringszetel onderkomen vindt. De druk op Spanje neemt verder af als de Grande Armée in oktober 1812 onder persoonlijke aanvoering van de keizer naar Rusland wordt gedirigeerd. Ruim een half jaar later slaat Wellesley opnieuw toe in de slag bij Vitoria, wat het einde betekent van de Franse aanwezigheid op het schiereiland. Van de 360.000 man die Napoleon heeft ingezet, keert slechts de helft terug naar Frankrijk. Op 29 juni 1813 verlaat ook Jozef I het land. Wellesley valt de Fransen nog één keer aan en wel aan het eind van dat jaar bij San Sebastián in de slag van San Marcial en achtervolgt de Franse troepen op eigen grondgebied. De invasie van de Pruisen in Frankrijk kort daarop maakt een eind aan het Napoleontische imperium. De keizer is genoodzaakt een overeenkomst te sluiten met Ferdinand VII: het verdrag van Valençay. Daarin erkent Napoleon Ferdinand VII als rechtmatige koning van Spanje en komt er een einde aan de Onafhankelijkheidsoorlog.

Het verdrag van Valençay wordt door de Spaanse bestuurders niet omarmd en met de komst van Ferdinand VII naar Spanje in maart 1814 is het de vraag of de koning de nieuwe constitutie aanvaardt. De positie van de progressieven is verzwakt, zeker nadat de Cortes verhuisd is van het liberale bolwerk Cádiz naar het meer traditioneel ingestelde Madrid en de conservatieve volksvertegenwoordigers zien hun kans schoon. Een groep van 69 afgevaardigden in de Cortes, aanhangers van de koning, publiceert een manifest dat bekend staat als het *Manifiesto de las Persas* vanwege de bombastische aanhef: 'Het was de gewoonte van de oude Perzen' waarin gepleit wordt voor ontbinding van de Cortes en terugkeer naar het ancien régime. Tegelijk wordt een staatsgreep in gang gezet die de volledige steun heeft van de koning.

Op 16 april arriveert Ferdinand VII in Valencia en ontbindt hij per decreet de Cortes van Cádiz daarbij steunend op de krijgsmacht ter beschikking gesteld door generaal Elío, kapitein generaal van Valencia. Wellesley grijpt niet in, waardoor Ferdinand gemakkelijk Madrid kan bereiken en de staatsgreep feitelijk voltooid is.

Ferdinand VII

Ferdinand VII is het negende kind uit het huwelijk van zijn vader Karel IV met Maria Louisa van Parma en ziet het levenslicht op 29 september 1784. Van zijn dertien broers en zusters overlijden er acht op jonge leeftijd. Nadat zijn vader in 1788 gekroond is tot koning van Spanje wordt Ferdinand door de Cortes erkend als kroonprins, de *Príncipe de Asturias*. Pas in 1814, na afloop van de Onafhankelijkheidsoorlog, begint Ferdinand VII zijn regeerperiode die duurt tot aan zijn overlijden in 1833. Ferdinand VII is van robuust en weinig elegant postuur en heeft een slechte gezondheid. Vanaf zijn geboorte neigt hij tot obesitas en gedurende zijn hele leven ondervindt hij de gevolgen van zijn slechte eetgewoontes. Zoals elke kroonprins wordt Ferdinand in zijn jeugd met zorg omringd en voor hem de beste leermeesters uitgezocht. Al vroeg begint hij een hekel te krijgen aan zijn moeder en aan de gunsteling van de koning Manuel Godoy met wie Maria Louisa een verhouding zou hebben gehad. Ferdinand VII is ongemanierd in de omgang met anderen, sluw en intelligent, wat hem de bijnaam *El Félon* (de Arglistige) oplevert. Graag gaat hij op jacht, de staatszaken overlatend aan zijn ministers. Introvert als hij is spreekt hij weinig met anderen en shockeert hen vaak met zijn galgenhumor. Zijn belangrijkste passie is het stierengevecht. Al op jonge leeftijd omringt de kroonprins zich met leden van de hoge adel die samenspannen tegen Godoy en uit zijn op diens ondergang.

Ferdinand VII treedt vier keer in het huwelijk. Voor het eerst in 1802 met Maria Antonia van Napels die al in 1806 overlijdt. Er zijn geen kinderen. In 1816 trouwt de koning met zijn nicht Isabella van Bragança, prinses van Portugal. Hun twee dochters leven slechts enkele maanden en Isabella sterft op jonge leeftijd in 1816. Drie jaar later huwt Ferdinand voor de derde keer en wel met Maria Amalia van Saksen. Ook uit deze echtverbintenis worden geen kinderen geboren en nadat Maria van Saksen in 1829 overlijdt volgt een vierde huwelijk in datzelfde jaar met een andere nicht van hem, Maria Christina van Sicilië. Twee dochters zien het levenslicht. De oudste, uit 1830, is Isabella die in 1833 haar vader opvolgt als koningin van Spanje.

Herstel van de absolute monarchie

Ferdinand VII begint aan een grondige restauratie van het ancien régime. Daarbij stuit de koning op veel weerstand in eigen land en in de koloniën, maar ook wordt hij geconfronteerd met de conclusies van het congres van Wenen (1814/1815) waar de belangrijke Europese mogendheden zich hebben uitgesproken voor de noodzaak van hervormingen van het staatsbestel. In september 1815 wordt de Heilige Alliantie geformeerd, een bondgenootschap van Rusland, Oostenrijk en Pruisen, met als doel in Europa de christelijke waarden te behoeden en tegenwicht te bieden aan de seculiere opvattingen die door de Franse Revolutie brede weerklank hebben gekregen. Maar zelfs voor deze conservatieve Alliantie gaat het teruggrijpen op prerevolutionaire verhoudingen zoals dat in Spanje gebeurt te ver. Per brief aan de Spaanse koning probeert de Heilige Alliantie duidelijk te maken dat volledige restauratie van de absolute monarchie niet aan de orde kan zijn en elementaire hervormingen gewenst. Het is aan dovemansoren gericht. Ferdinand VII herstelt de eeuwenoude radenstructuur in ere, de Inquisitie, de gilden, heerlijke rechten en de Mesta (het schapenhoudersgilde). Ook draait hij de onteigeningen van kerkelijke bezittingen terug. De nieuw aangestelde ministers krijgen bijzonder weinig bewegingsruimte. Niet alleen vanwege de droevige staat van 's lands financiën, maar ook omdat Ferdinand VII zich geheel laat leiden door een kliek van vertrouwelingen: de zogeheten *camarilla* (hofkliek) die elke ministeriële poging tot hervorming ziet als verraad aan de kroon. Het brengt een frequent komen en gaan van bestuurders met zich mee en competente ministers zijn uiteraard niet welkom. Een deel van de *camarilla* bestaat uit louter meelopers, maar er zijn ook leden van dit gezelschap die hun positie uitbuiten in het nastreven van particuliere belangen. Daardoor ontstaat een vorm van dubbele diplomatie via achterdeurtjes.

Illustratief is het schandaal rond de Russische ambassadeur Tatischeff die de Spaanse minister van Oorlog ertoe weet te bewegen over te gaan tot aankoop van een Russisch flottielje van acht oorlogsschepen tegen een prijs van 68 miljoen realen. Als de schepen in Cádiz arriveren blijken zij rijp voor de sloop zoals het ministerie van Buitenlandse Zaken - dat buiten de transactie is gehouden - na inspectie constateert. Het plan om deze schepen te gebruiken voor een expeditie naar Buenos Aires valt daardoor in het water. Dit schandaal legt niet alleen de interne politieke desintegratie bloot, maar duidt ook op het belang dat Ferdinand VII hecht aan het onder de duim houden van de Amerikaanse gebiedsdelen als bron van inkomsten voor de schatkist. Met de schatkist is het slecht gesteld.

Het is zelfs zo erg dat de Spaanse ambassadeur in Londen geen brieven meer kan verzenden wegens gebrek aan geld voor postzegels. Dit nijpende probleem vergt feitelijk maatregelen die eerder door de verlichters en liberalen zijn voorgesteld, maar indruisen tegen de geest van het oude regime en waar Ferdinand niet aan wil tornen. Maatregelen als de onteigening van heerlijke en kerkelijke eigendommen en invoering van een belastingstelsel dat voorziet in directe belasting van agrariërs en indirecte belasting - belasting op verbruiksgoederen - in urbane gebieden. Een plan dat daarin voorziet, voorgesteld door de minister van Financiën Martín de Garay in 1818, stuit op stevige weerstand van de Raad van State en ook de koning is niet gecharmeerd: hij vreest de verkoop van de koninklijke bezittingen. Garay krijgt zijn congé.

De koloniën in opstand

De strijd om onafhankelijkheid van de koloniën in Amerika breekt los in 1810 en komt tot een eind in 1824 als de Spaanse troepen bij Ayacucho in Peru een definitieve nederlaag lijden. Het laat zich raden dat de opstandelingen zijn geïnspireerd door de ontworsteling van de Noord-Amerikaanse bewoners aan het Britse gezag en door de Franse Revolutie. Simón Bolívar, een van de protagonisten van de opstanden, is duidelijk beïnvloed door het Franse revolutionaire gedachtegoed tijdens zijn verblijf in Frankrijk van 1804 tot 1806. Ook de Britse pogingen om hun handelsbelangen uit te breiden op het Amerikaanse continent ten koste van de Spanjaarden spelen een rol. Het leidt tot voortdurende schermutselingen op de Atlantische Oceaan en in het Caribische gebied, waarvan de handelsstromen tussen Spanje en Amerika ernstig te lijden hebben. Het geduld van de koloniale elite, met name van de creolen die met lede ogen moeten toezien dat Spanje in feite niet in staat blijkt zijn koloniën voldoende bescherming te bieden, raakt op.

Zij ergeren zich eraan dat zij geen ruimte krijgen om zelf het beheer te voeren over hun territoria. In 1808, als de Spanjaarden in verzet komen tegen de Franse overheerser, ontwikkelt zich in de koloniën een situatie die sterk lijkt op die in het moederland en net als daar worden in Amerika lokale junta's geformeerd die het bestuur in handen nemen. Op diverse plaatsen breken opstanden uit en gaat men over tot het afleggen van onafhankelijkheidsverklaringen. Te beginnen in Caracas in april 1810, weldra gevolgd door Buenos Aires in mei, waarna een domino-effect optreedt over het gehele continent. Uruguay en Paraguay komen in opstand in 1811 en niet lang nadat het jaar daarop in Cádiz de nieuwe grondwet is aangenomen, wordt aan de andere kant van de oceaan de *Constitución del Estado libre de Quito* uitgevaardigd.

Een belangrijke rol speelt José de San Martín, kind van Spaanse ouders, die een uitstekende militaire reputatie geniet vanwege zijn bijdrage in de slag van Bailén, de eerste nederlaag van Napoleon op Iberische bodem. Los van het streven naar onafhankelijkheid vindt in de koloniën, net als in het moederland, een strijd plaats tussen lokale heersende elites en uitgebuite bevolkingsgroepen. In deze plaatselijke burgeroorlogen ontwikkelt zich het *caudillismo* met Bolívar als sprekend voorbeeld. Hij is aanjager van het emancipatieproces dat zich voltrekt in de Spaanse koloniën en sticht in 1819 de Republiek van Colombia. In 1815 barst ook in Peru de strijd los gevolgd door Argentinië in 1816, waar opstandelingen de macht overnemen. De Spanjaarden zijn niet bij machte het tij te keren. De aanvoerlijnen vanuit Europa en het Amerikaanse continent zijn te lang om door de Spanjaarden in stand te worden gehouden en ook het echec van het Russische flottielje speelt hen natuurlijk parten. De nederlaag bij Ayacucho in 1824 betekent een enorme aderlating voor het Spaanse imperium. Tot het definitieve einde ervan in 1898 bezitten de Spanjaarden aan overzeese gebiedsdelen alleen nog Cuba, Puerto Rico en de Filippijnen.

Opstand van de liberalen

De restauratie die Ferdinand VII in 1814 inzet, veroorzaakt een enorme golf van repressie. Veel liberalen belanden in de gevangenis of kiezen voor ballingschap. De meeste vluchtelingen gaan naar Engeland waar een redelijk liberaal klimaat heerst, maar ook Frankrijk is in trek vanwege de nabijheid en de taalverwantschap. Vanuit die landen beginnen de vluchtelingen plannen te smeden ter omverwerping van het gehate regime in Spanje. Gedurende die periode doet het begrip *pronunciamiento* als aanduiding voor een opstand zijn intrede.

Het zijn opstanden die - net zoals in de Amerikaanse koloniën - niet vanuit een centraal punt starten, maar juist in de periferie beginnen en waarbij de leiders rekenen op een sneeuwbaaleffect dat ook de grote steden in beweging brengt. Via emotionele toespraken roepen zij het volk op om uit liefde voor het vaderland in verzet te komen. Kortom, het gaat om opstanden met een geheel ander karakter van een klassieke staatsgreep. Al in 1814 wordt een eerste opstand beraamd door Espoz y Mina, een van de helden van de Onafhankelijkheidsoorlog. Het is een poging om Pamplona te bezetten met een in Frankrijk geformeerd leger. Deze poging komt niet van de grond. Een tweede poging vindt plaats in La Coruña in 1815, geïnitieerd door de garnizoenschef Juan Díaz Porlier, net als Espoz y Mina een oorlogsheld die een revolutionaire junta probeert te formeren. Ook deze poging mislukt en Porlier wordt terechtgesteld.

Van geheel andere aard is een samenzwering te Madrid, de zogeheten *Conspiración del triángulo*, waarschijnlijk georganiseerd vanuit een vrijmetselaarsloge, die tot doel heeft om de koning op een van zijn nachtelijke bezoeken aan een prostituee te vermoorden. Het plan lekt echter uit en de aanjagers, waaronder generaal Vicente Richart, worden in het openbaar opgehangen. Daarna volgen nog pronunciamientos in Barcelona (1817), en in Valencia (1819). Intussen groeit in Spanje een groot netwerk van liberalen gesteund door bannelingen in Frankrijk. In Bayonne schrijven deze bannelingen het plan *Beitia*. Dit plan bevat, naast een voorstel om de grondwet van Cádiz te vervangen door een veel gematigder constitutie, een gedetailleerde modus operandi van hoe het absolutistisch regime ten val gebracht kan worden. Gebaseerd op deze strategie beraamt een groep samenzweerders in Cádiz een opstand die voor medio juli 1819 is gepland, maar door verraad van een van de betrokkenen, generaal Enrique O'Donnell (een Spanjaard van Ierse komaf), mislukt deze poging. Een mislukking die meer geweten kan worden aan toeval dan aan gebrek aan strategische en praktische voorbereiding.

O'Donnell staat aan het hoofd van een troepenmacht die in Cabezas de San Juan - nabij Cádiz - gelegerd is en bedoeld om in de Indiën de opstanden te onderdrukken. Deze troepen bestaan voornamelijk uit militairen die ontevreden zijn over hun situatie en open staan voor politieke veranderingen. Vlak voor het geplande vertrek van de vloot slaat de lont in het kruitvat door de oproep van luitenant Rafael del Riego om in opstand te komen en de rechten van de Spaanse bevolking in ere te herstellen. Aan het hoofd van zijn regiment trekt hij op naar Cádiz, maar weet de stad niet in te nemen. Gedurende enkele weken reist hij rond in Andalusië, overal de revolutie predikend en steun zoekend voor zijn missie.

In de overtuiging dat zijn pronunciamiento mislukt is, zet Riego koers naar Portugal om een vluchthaven te vinden, maar intussen heeft zijn oproep elders toch gehoor gekregen en geleid tot actie. Op 21 februari komen de militairen in La Coruña in opstand en slagen erin de stad voor de liberalen te behouden. Daarna volgen Zaragoza, Barcelona, uiteindelijk ook Cádiz en enkele andere grote steden. Riego heft met zijn pronunciamiento het zo begeerde sneeuwbaaleffect bereikt en op 10 maart verklaart Ferdinand VII de grondwet van Cádiz te erkennen met de beroemde uitspraak: 'Marchemos francamente, y yo el primero, por la senda constitucional' (laten we vrijuit, met mijzelf vooraan, de constitutionele weg bewandelen).

Drie jaren van liberalisme (1820 - 1823)

Na de geslaagde opstand benoemt Ferdinand VII een kabinet van liberale signatuur onder aanvoering van Evaristo Pérez de Castro, dat kiest voor een gematigde koers. Gerenommeerde leden van deze regering zijn Agustín de Argüelles Álvarez (Binnenlandse Zaken) en José Canga Argüelles (Financiën), beiden afkomstig uit Asturië, dat een gestage stroom van bekwame liberale bestuurders heeft voortgebracht. Na nieuwe verkiezingen voor de Cortes wordt in april 1820 de *Milicia Nacional* in het leven geroepen, samengesteld uit bewapende vrijwilligers vooral afkomstig uit de middenklasse en urbane gebieden. Deze militie groeit uit tot een belangrijke steunpilaar van het liberale bewind. Vrijheid van drukpers geeft ruimte aan de verschijning van tal van kranten van diverse politieke geaardheid waarmee het publieke debat aan kracht wint. Daarnaast ontstaan dankzij het nieuw verworven recht op samenkomst de zogeheten *sociedades patrióticas* (patriottische genootschappen), meestal in cafés waarin gelegenheid wordt geboden tot het lezen van kranten en het voeren van discussie. Heel vaak worden artikelen voorgelezen om ook analfabeten deel te kunnen laten nemen aan de gesprekken. Vanaf dat moment doet zich aan de basis van de liberale beweging een scheiding der geesten voor. Enerzijds zijn er de radicalen, de *exaltados*, afkomstig uit het leger, het gewone volk en de middenklasse en anderzijds de gematigden, de *oficialistas* of *moderados*, grotendeels bestuurders uit de elite die al eerder bestuurservaring hebben opgedaan. Tot aan het jaar van de geslaagde opstand zijn deze verschillen onder de oppervlakte gebleven vanwege het belang van de bestrijding van de absolute monarchie dat hen bond, maar daarna lopen hun wegen uiteen. Zelfs zozeer dat moderados steun zoeken bij de eveneens gematigde josefinos, aangers van koning Ferdinand VII. De richtingenstrijd binnen de liberale fractie in de Cortes - waarvan het merendeel uit moderados bestaat - begint stevige vormen aan te nemen.

Vooraf rond de vraag wat de rol is in het nieuwe regime van de inmiddels tot generaal bevorderde Rafael Riego. Door de exaltados verheven tot icoon van het liberalisme, vormt de kersverse generaal voor de conservatieve minister van oorlog, markies van Amarillas, een probleem. Hij vreest de groei van een breed oppositioneel front rondom de oorlogsheld tegen de gematigde liberale politiek. Amarillas besluit het leger dat Riego bij zijn opstand heeft gesteund te ontbinden, maar dat lokt een heftige reactie uit van Riego die dit besluit van de minister kwalificeert als een regelrechte aanval op een van de steunpilaren van de nieuwe regering. In augustus 1820 wordt Amarillas uit zijn functie ontheven, maar de onrust in de liberale geledingen blijft bestaan.

Nadat de regering een uit de hand gelopen manifestatie ter ere van Riego met geweld heeft gesmoord, begint onder exaltados het gevoel te groeien dat de regering in het geheel niet van plan is om het liberale gedachtegoed om te zetten in concreet beleid. Hun gemoederen raken extra verhit als minister Agustín de Argüelles vraagtekens zet bij de rol van Riego tijdens de opstand en diens integriteit openlijk in twijfel trekt.

Een heftige discussie ontwikkelt zich over de rol van de sociedades patrióticas waarvan de moderados de indruk hebben dat zij broedplaatsen zijn van oppositie tegen de regering en een gevaar vormen voor de openbare orde. Natuurlijk zijn zowel moderados als exaltados het eens over zaken als de wenselijkheid om de macht van de kerk drastisch aan banden te leggen en hun bezittingen via onteigening op de openbare markt te brengen, maar waar zij duidelijk over van mening verschillen is de rol die het gewone volk dient te spelen in het landsbestuur. Voor de moderados is het systeem van verkiezing van volksvertegenwoordigers die het recht krijgen de premier aan te wijzen wel voldoende. In deelname van gewone burgers aan het landsbestuur zien zij grote risico's. Voor hen zijn de sociedades patrióticas veel te ver doorgeschooten en dreigen via dit kanaal mensen van gewone komaf een status te krijgen die in hun ogen ongepast is. De gematigde afgevaardigde Garelli kwalificeert de activiteiten van de genootschappen als een project van een gek die probeert van het volk filosofen te maken. Het laat zich raden dat de exaltados daar geheel anders over denken, zij zien in de genootschappen het vehikel om de publieke opinie tot ontwikkeling te laten komen. De wet op de sociedades patrióticas die deze genootschappen verbiedt wordt in oktober door de Cortes aanvaard met steun van de moderados.

Daarmee is het revolutionaire vuur zeker niet gedoofd en de genootschappen blijven functioneren. Hen wordt namelijk weinig in de weg gelegd omdat de regering steun zoekt van de exaltados nadat de koning zijn veto heeft uitgesproken over de wet op onteigening van kerkelijke eigendommen, de *Ley de monacales*. Bevreesd voor door exaltados veroorzaakte onlusten, gaat Ferdinand overstag en eind oktober ondertekent de koning deze wet. Deze gebeurtenis illustreert de steeds weer terugkerende noodzaak voor de regering om verschillende coalities te formeren. Het interne meningsverschil binnen de liberale beweging bereikt een hoogtepunt rond het verkiezingssysteem dat de moderados willen omvormen tot een censusstelsel waarbij tevens een extra kamer moeten worden ingesteld om de belangen van de aristocratie te kanaliseren als tegenwicht tegen de gekozen vertegenwoordiging. Deze poging van de moderados om het systeem te wijzigen lijdt schipbreuk.

Niet alleen omdat het hen ontbreekt aan doorzettingsvermogen, maar ook omdat de koning er niets voor voelt. Ferdinand ziet geen verschil in een Cortes met één of twee kamers. Volgens een van de minister schijnt hij te hebben gezegd dat hij niet begrijpt waarom de liberalen niet met één kamer toe kunnen. Hoewel de rol die de vrijmetselarij speelt in de ontwikkeling van het liberale gedachtegoed niet overschat moet worden, is het zeker zo dat liberalen zich in de loges veilig voelen en via deze geheime genootschappen kans zien hun revolutionaire ideeën te verspreiden. Maar ook binnen de vrijmetselaarsloges treedt een scheiding der geesten op die leidt tot oprichting door de exaltados van een nieuw geheim genootschap, de *Comunería*. Daarmee trachten zij een specifiek nationaal genootschap te creëren dat stoelt op Spaanse revolutionaire tradities zoals de opstand van de Comuneros aan het begin van de zestiende eeuw tegen het bewind van Karel V. De Comunería ontwikkelt zich gaandeweg tot vrijplaats van de meest extreme en onverzoenlijke opvattingen waarin overigens ook mensen als Riego zich thuisvoelen.

Behalve dat zij kritiek krijgt uit eigen gelederen wordt het de liberale regering lastig gemaakt door fervente aanhangers van het absolutistisch gedachtegoed van koning Ferdinand VII. De priester Matías Vinuesa (el cura de Tamajón) spant daarbij begin 1821 de kroon met een plan om de regering gevangen te nemen en de absolute monarchie te herstellen. Deze provocatie komt hem op twaalf jaar cel te staan, een straf waarmee extreme exaltados geen genoeg nemen. Zij dringen de gevangenis binnen en slaan net zolang in op de priester tot hij overlijdt. De hamer is vanaf dat voor de extremisten het symbool van rechtvaardigheid.

Zij zijn gefascineerd door gewelddadige acties en beschouwen ze als een legitieme methode om de revolutie te laten slagen. Rond de tijd dat Vinuesa zijn plannen smeedt, ontstaan er her en der in het land bendes van absolutistische snit die het de liberale autoriteiten voortdurend lastig maken. Een nieuwe vorm van guerrilla, in veel gevallen gevoerd door de campesinos van het platteland die tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog tegen de Fransen hebben gestreden. Vooral in de noordelijke streken zijn de agrariërs zeer gebeten op de liberale bewindvoerders. Zij beschouwen hen als rijkelui die uitsluitend erop uit zijn om de boeren door middel van nieuwe belastingen uit te zuigen. Gewend aan het traditionele stelsel van de *diezmo* (tiende penning) die kan worden voldaan aan de landeigenaar in natura en waarmee gemakkelijk valt te sjoemelen, zien zij een stelsel van direct door de overheid te innen belastingen in klinkende munt als een ernstige bedreiging van hun bestaan.

Daarbij komt dat de pogingen van de liberalen om via dit nieuwe belastingstelsel te trachten het gesloten agrarische systeem open te breken gepaard gaat met een relatief zachtzinnige behandeling van de landadel waaruit een groot aantal vooraanstaande liberalen - zoals Riego - is voortgekomen.

Net zoals de campesinos het fiscale beleid van de overheid verafschuwen, voelt de clerus zich door de onteigeningspolitiek tekort gedaan en er groeit een religieus-agrarisch front tegenover de liberale regering. Met name in het Baskenland en Navarra krijgt deze beweging stevig voet aan de grond in en mondt in de carlistische beweging. Aan het feit dat de liberale regering probeert het desastreuze beleid uit de voorafgaande periode van absolutistisch wanbeheer om te buigen en de economie nieuw leven in te blazen heeft zij geen boodschap. Kennelijk telt alleen het effect op korte termijn. De weinig benijdenswaardige situatie waarin de boeren verkeren, de onvrede onder de clerus en de onderlinge verdeeldheid van de liberalen vormen voor Ferdinand VII een geschenk uit de hemel.

De eerste gevechten tussen absolutistische opstandelingen en regeringstroepen doen zich voor eind 1821 in Navarra, een opstand die de vlucht veroorzaakt van de opstandelingen naar Frankrijk, maar zij komen terug en hun leger marcheert Navarra binnen. Pas in oktober verslaan de regeringstroepen dit leger in de slag bij Navar. In april 1822 komen de absolutisten in Castilië in opstand onder leiding van een van de helden van de Onafhankelijkheidsoorlog: Jeronimo de Merino alias El Cura Merino. De opstand verspreidt zich snel en ook in Catalonië breken opstanden uit. Met succes: in de stad Seo de Urgel vestigt zich een absolutistisch bestuur onder presidentschap van Bernardo Mozo de Rosales markies van Metaflorida.

De regering in Madrid stuurt een andere held van de Onafhankelijkheidsoorlog, Espoz y Mina, naar Catalonië die begin 1823 Seo de Urgel herovert. In Madrid doet de koninklijke garde een poging de macht in handen te krijgen. Zij rekent op de komst van de Franse avonturier Jean Bessières die oprukt richting hoofdstad. Bij Guadalajara wordt deze opmars echter gestuit door de regeringstroepen onder aanvoering van Juan Martín Díez, El Empecinado, geestverwant van Espoz y Mina. Door het mislukken van de absolutistische opstanden blijven de liberalen aan de macht, maar de gematigde regeringsploeg wordt wel vervangen. Op 7 juli nemen de exaltados het roer over. Duidelijk is dat de absolutisten weliswaar een stevige aanhang hebben, maar dat hen de middelen ontbreken om af te rekenen met de liberalen.

La Década Ominosa

Na het mislukken van de opstand der absolutisten maakt zich van de Heilige Alliantie het gevoel meester dat de revolutionaire intenties van de exaltados - en met name een figuur als Riego - een gevaar vormen voor de rest van Europa. Klemens von Metternich, de grote man van de conferentie van Wenen en de Heilige Alliantie, noemt de situatie in Spanje van 1820 zelfs gevaarlijker dan die van 1789 in Frankrijk. Ondanks de bezwaren die Engeland koestert tegen een ingrijpen op het Iberisch schiereiland, neemt koning Lodewijk XVIII het besluit een interventiemacht te sturen onder aanvoering van Louis-Antoine d'Artois, hertog van Angoulême, de Franse kroonprins en een neef van Ferdinand VII. Naar hem wordt dit leger van zo'n 130.000 man vernoemd: het leger van de *Cien Mil Hijos de San Luis* (Honderdduizend Zonen van Sint Louis), een leger om zijn familie bij staan en het oude Spaanse rijk te redden van de ondergang. Op 7 april 1823 dringt dit leger Spanje binnen, zonder dat Frankrijk zijn buurland de oorlog heeft verklaard. Tegen zoveel overmacht is het constitutionele leger niet opgewassen en het zal voor haar legerleiding ongetwijfeld pijnlijk zijn geweest te ontdekken dat zich onder de Cien Mil Hijos vele oud-medestrijders bevinden uit de Onafhankelijkheidsoorlog. Het zijn absolutisten die nu optrekken tegen hun liberale kameraden van weleer. Tot een spontaan verzet zoals zich dat voordeed in 1808 toen Napoleon Bonaparte Spanje binnenviel, komt het niet. Een tegenslag voor de liberalen die minder populair zijn onder de bevolking dan zij denken. De regering verplaats haar zetel naar Sevilla om vervolgens, net als vijftien jaar eerder, Cádiz als laatste bolwerk te kiezen. Ferdinand VII wordt door de regering uit zijn koningschap ontzet en gedwongen mee te reizen. Al snel blijkt dat verzet tegen het oppermachtige Franse leger zinloos is.

Onder toezegging dat de liberalen geen haar gekrenkt zal worden, herkrijgt Ferdinand zijn status als koning en wordt hem toestemming verleend Cádiz te verlaten. Eenmaal in vrijheid gesteld en na ontmoeting met de hertog van Angoulême herstelt Ferdinand VII zijn regime en trekt in november triomfantelijk Madrid binnen. Zijn beloften aan de liberalen blijken waardeloos. Velen gaan net als in 1814 in ballingschap, generaal Riego wordt gevangengenomen en geëxecuteerd. Met hem begint en eindigde het driejarig bewind van de liberalen.

De rampzalige jaren die volgen op de verbanning van de liberale voorlieden beginnen met de installatie van een absolutistisch kabinet onder aanvoering van Victor Damián Sáez, de biechtvader van de koning. Deze regering vertoont een dusdanig absolutistisch karakter dat het zelfs voor de Heilige Alliantie te gortig is.

Onder druk wordt deze ploeg al eind 1823 vervangen door een meer gematigde regering waarin Luis López Ballesteros de post van Financiën bezet. Hij houdt dit vol tot 1832 en is in die periode de meest beleidsbepalende figuur. Ferdinand VII maakt duidelijk dat korte metten gemaakt dient te worden met alles wat naar liberalisme zweemt. Dat betekent onder meer het afschaffen van het bestaande leger en vorming van een compleet nieuwe strijdmacht, het uitbannen van de sociedades patrióticas, afschaffing van de volksvertegenwoordiging, totale hervorming van het ambtelijk apparaat en het ongeldig verklaren van alle door de liberalen aangegane leningen in het buitenland. Al deze maatregelen en ook de vurige wens van Ferdinands volgelingen om de Inquisitie in ere te herstellen brengt Spanje niet alleen internationaal gezien in een isolement, maar ook aan de rand van de financiële afgrond. De repressie is verschrikkelijk. Naar schatting verlaten meer dan 15.000 bannelingen het land. De intellectuele voorhoede vooral richting Engeland en militairen naar Frankrijk waar zij steun ontvangen van de regeringen en uit alle lagen van de bevolking voor hun plannen om het bewind van Ferdinand VII ten val te brengen. Gibraltar fungeert als belangrijke sluis via welke de vluchtelingen vertrekken. Als in 1830 in Frankrijk de revolutie slaagt, verruilt een groot aantal bannelingen hun Engelse vestigingsplaats voor Frankrijk. Niet alle liberalen kunnen echter vluchten en velen vinden de dood of komen in de gevangenis terecht. Rond 1826 zitten naar schatting meer dan 140.000 liberalen achter de tralies. Wat Ferdinand niet aandurft is het in functie herstellen van de Inquisitie.

De buitenlandse druk om daarvan af te zien is te sterk, maar met zijn buigen voor deze externe pressie haalt hij zich de woede op de hals van zijn meest onverzoenlijke aanhangers, ondanks het feit dat de nieuw opgerichte *Superintendencia General de Policía* en de *Comisiones Militares* - beide daterend uit 1824 - de rol van zuiveraar die de Inquisitie altijd had vervuld uitstekend weten over te nemen. Met de opkomst van koninklijke vrijwilligerskorpsen wint het repressieve apparaat nog extra aan kracht. Het zijn korpsen die voor een groot deel gerekruteerd worden uit de Spaanse meelopers met het leger van de Cien Mil Hijos, veelal arme werklozen die een enorme haat koesteren tegen welgestelden, tegen de liberalen die zij minachtend *negros* noemen. In 1832 tellen deze korpsen tezamen ongeveer 284.000 man en koelen zij hun woede vrijwel ongecontroleerd op de critici van het absolutisme. Ondanks het feit dat Ferdinand VII een zeker belangstelling voor kunst niet ontzegd kan worden, gedraagt het regime zich in cultureel opzicht barbaars.

Dieptepunt is het sluiten van de universiteiten in 1830 ter voorkoming dat het besmettelijke gedachtegoed van het liberalisme zich verspreidt. Dat tegelijkertijd in Sevilla de *Escuela de Tauromaquia* (school voor de stierenvechterskunst) wordt opgericht illustreert de voorkeuren van de koning. Het is dit klimaat waarin de toen al bejaarde schilder Goya zich niet meer thuisvoelt. In 1824 vertrekt hij naar Bordeaux waar hij vier jaar later overlijdt.

De carlisten en de opstand van 1827

Het mag opmerkelijk genoemd worden dat in deze rampzalige periode er toch ook oppositie is tegen het fernandistische regime vanuit absolutistische gelederen. Deze ultra's koesteren bezwaren tegen hun koning vanwege het niet in ere herstellen van de Inquisitie, tegen de oprichting van de hierboven genoemde speciale politie die wederopstanding van de Inquisitie in de weg staat en de concessie van de regering aan de Heilige Alliantie om een beperkte amnestie toe te staan. Deze scheiding der geesten binnen de absolutisten in enigszins gematigden en extremisten lijkt als twee druppels water op die onder de liberalen gedurende hun driejarig bewind (1820-1823) in moderados en exaltados. Zij voltrekt zich niet alleen in regeringskringen, maar ook binnen het koningshuis. In dit opzicht kan Ferdinand VII als gematigd worden beschouwd in vergelijking met zijn broer Karel, die hem verwijt veel te liberaal te zijn. Vergelijkbare verwijten krijgt Ferdinand van zijn oudste zuster Carlota Joaquina, gehuwd met de Portugese koning Johan VI. Rondom hun zoon Miguel en Ferdinands broer Karel ontstaan twee zeer verwante ultraconservatieve bewegingen, bekend als het miguelisme in Portugal en het carlisme in Spanje.

De eerste samenzweringen in Spanje van de carlisten worden gesmeed als de regering de amnestie van liberalen afkondigt. De meest omvangrijke opstand van de ultraconservatieven vindt plaats in 1827 en neemt een aanvang in Catalonië. Oorzaak ervan is niet alleen de wrok die men koestert over de politiek van de regering, maar is zeker ook gelegen in de ontevredenheid op dat moment over de bijzonder slechte sociaal-economische situatie. Vandaar dat agrariërs zij aan zij met arme inwoners van de grote bevolkingscentra optrekken tegen de gehate autoriteiten in wat de *guerra de los agraviados* - in het Catalaans *dels malcontents* - word genoemd. In deze oorlog der gekrenkten, ook wel door sommigen beschouwd als de Eerste Carlistenoorlog, worden 30.000 man op de been gebracht door de opstandelingen die naast de hierboven genoemde religieus getinte eisen ook die van totale uitbanning van de liberalen op tafel leggen.

Wat de koning vooral aanzet tot een felle reactie is de openlijke oproep van de *agraviados* aan Ferdinand VII om plaats te maken voor zijn broer Karel. In de zomer van 1827 bereikt de opstand zijn hoogtepunt. In Manresa richten de rebellen de *Junta superior provisional de gobierna del Principado* op en vlak daarna worden diverse steden in bezit genomen waaronder Reus, Vic, en Cervera. Inname van Gerona lukt niet. Uit andere regio's zoals het Baskenland, Valencia en Andalusië bereiken de koning berichten van een mogelijk verspreiding van de rebellie waarna Ferdinand persoonlijk afreist naar Catalonië om toe te zien op het zeer hardhandig neerslaan van de opstand. Ferdinand laat de leiders van de opstand vrijuit gaan. Volgens hem zijn niet zij, maar de liberalen de feitelijke vijand van het regime. Op de keper beschouwd bevinden de *agraviados* zich qua opvattingen in het kamp van de absolutistische monarchie. Wel zijn de gebeurtenissen voor de koning aanleiding om zich te bezinnen op de troonopvolging, want hij heeft op dat moment geen mannelijke nakomelingen en bij het ontbreken ervan volgt zijn broer Karel hem op en dat wil Ferdinand voorkomen.

In 1827 overlijdt Ferdinands derde vrouw. De koning, 45 jaar oud maar fysiek aan het aftakelen, besluit een laatste poging te wagen om een nakomeling te verwekken en trouwt met zijn 22 jaar jongere nicht Maria Christina van Bourbon-Sicilië. Vier maanden na het huwelijk dat in september is gesloten, wordt de Pragmatieke Sanctie van 1789 gepubliceerd, ooit aan de Cortes voorgelegd door Karel IV en waarin is bepaald dat dochters van de koning het recht hebben van opvolging in geval een mannelijke nakomeling ontbreekt.

Met deze Sanctie wordt teruggegrepen op *Las Siete Partidas*, wetgeving van Alfons X uit de dertiende eeuw waarmee afscheid is genomen van de zogeheten Salische wetten. Deze Salische wetten dateren uit de zesde eeuw en zijn samengesteld tijdens de regering van de Frankische koning Clovis I. Zij sluiten vrouwen uit van erfopvolging. In 1712 heeft Filips V deze wetten geïntroduceerd in het Spaanse rechtssysteem. De Pragmatieke Sanctie uit 1789 is nooit formeel bekrachtigd, maar nu hoogst actueel in geval er geen prins maar een prinses wordt geboren. Op 10 oktober 1830 komt een dochter ter wereld: Maria Isabella Louisa die onmiddellijk tot troonopvolger werd uitgeroepen, zeer tot ongenoegen van de carlisten.

De politieke situatie is op dat moment uiterst penibel. Even daarvoor is de revolutie uitgebroken in Frankrijk en de Spaanse regering vreest een nieuwe machtsgreep van de liberalen. Die vrees is terecht. Er worden diverse pogingen ondernomen.

Medio 1831 ziet in Parijs een uitvoerend comité van Spaanse bannelingen het licht waarvan de jonge generaal José María de Torrijos een van de leidende figuren is. Hij waagt eind 1831 een staatsgreep in Málaga, maar deze mislukt en met de executie van Torrijos lijkt het gevaar voor Ferdinand VII te zijn geweken. Daarmee zijn de problemen echter niet van tafel, want opnieuw beginnen de carlisten zich te roeren. In de zomer van 1832, terwijl Ferdinand zeer ernstig ziek is, komt het tot grote beroering in de koninklijke residentie La Granja (nabij Segovia). Koningin Maria Christina wordt onder zware druk gezet door enkele ministers, aanhangers van Karel, om de Pragmatieke Sanctie in te trekken. Intrekking van de Sanctie of Burgeroorlog, dat is voor haar de keuze en ze geeft toe aan de pressie van de carlisten. Tot ieders verwondering knapt de koning weer op en draait op zijn beurt de intrekking van de Sanctie terug. Zich bewust van het spel dat zijn broer Karel speelt, wijzigt Ferdinand de regeringsploeg en vervangt de ultra's door ministers die Isabella hun volledige steun geven. De laatste maanden van zijn leven zijn voor de koning niet gemakkelijk. De carlisten nemen openlijk stelling tegen Ferdinand. Met zijn weigering de eed af te leggen ter erkenning van Isabella als Princesa de Asturias, de officiële titel voor de troonopvolger, gaat Karel over de schreef en wordt gedwongen uit te wijken naar Portugal. Op 29 september 1833 overlijdt Ferdinand VII na een heftige beroerte.

Twee regenten: Maria Christina van Bourbon-Sicilië en Baldomero Espartero

Omdat Isabella bij het overlijden van haar vader Ferdinand VII nog geen drie jaar oud is wordt haar moeder, koningin Maria Christina, benoemd als regentes. Zij is nog maar enkele dagen in functie als er een carlistische opstand uitbreekt in Talavera la Reina. In de herfst van 1840 geeft zij het regentenstokje over aan generaal Baldomero Espartero.

Het Koninklijk Statuut van 1834

De opstand in Talavera is het voorspel tot Eerste Carlistenoorlog. In de voorfase van dit conflict is nog geen sprake van een echte burgeroorlog, maar vinden ongecoördineerde revoltes plaats vooral in de noordelijke gebieden. Het zijn lokale rebellieën zoals die zich voor de dood van Ferdinand VII ook al voordoen. In Catalonië blijft het enige tijd rustig. De kapitein-generaal van deze regio, Manuel Llauder, is overgegaan tot ontwapening van de vrijwillige milities die hij beschouwt als een gevaar voor de natie. Maar de rust in Catalonië is van korte duur. Gaandeweg formeren zich professionele legereenheden rond de carlistische kroonpretendent die het opnemen tegen de troepen van het regeringsleger, de zogeheten *cristinos*.

Het gaat de carlisten niet alleen om een strijd om de troon. Wat hen vooral voor ogen staat is de verdediging van het ancien régime. Zij moeten niets hebben van alles wat zweemt naar liberalisme. Absolute eis van de carlisten is het in ere herstellen van de Inquisitie. Om zich teweer te kunnen stellen tegen de carlisten is het voor de regentes noodzakelijk om concessies te doen aan de liberalen. Aanvankelijk is van dergelijke concessies nog maar weinig sprake, want voor fundamentele veranderingen van het door haar overleden echtgenoot gevoerde beleid voelt zij eigenlijk niets. Gevolg is de benoeming van een regering van uiterst conservatieven tot voorzichtig gematigden onder leiding van de al door Ferdinand VII benoemde eerste minister Francisco Cea Bermúdez, een man die in de waan verkeert dat Spanje zijn verloren gegane koloniën wel kan herwinnen en zowel door carlisten als liberalen geminacht wordt. Deze regeringsploeg is geen lang leven beschoren. Eind 1833 zenden militaire leiders uit Catalonië en Castilië petitie naar de regentes met het verzoek de incompetentere regering van Bermúdez te vervangen. Begin 1834 treedt een nieuwe regering met aan het hoofd Francisco Martínez de la Rosa, een gelauwerd liberaal van het eerste uur. Met de gematigde monarchist Javier de Burgos, vormt hij een veelbelovend duo. Vrucht van deze coalitie is de in april uitgevaardigde *Real Estatuto* (Koninklijk Statuut) dat eigenlijk niet meer omvat dan een opsomming van staatsrechtelijke verhoudingen. Een politieke lading ontbreekt, laat staan dat het de geest ademt van vernieuwing. Kenmerkend is de invoering van het censuskiesrecht. Voortaan beschikt slechts iets meer dan 0,1% van de bevolking over stemrecht en de midden- en lagere klassen van de bevolking hebben dus geen enkele kans vertegenwoordigd te worden in de Cortes. Wel wordt in zekere mate de persvrijheid hersteld. De nieuwe regering staat voor de zware taak om de staatsfinanciën op orde te brengen, nodig ter bestrijding van de carlisten. De enige oplossing daartoe is onteigening van kerkelijke en gemeentelijke bezittingen. Ook op bestuurlijk gebied treft de regering maatregelen en schaft de onder Ferdinand VII in ere herstelde raden van het ancien régime af. Op militair gebied worden de vrijwilligerskorpsen ontwapend en vervangen door stedelijke korpsen die strenge toelatingseisen hanteren ter voorkoming dat al te liberale en revolutionaire elementen daarvan deel uit gaan maken. Tegen het eind van 1834 tellen deze korpsen zo'n 200.000 leden.

Medio 1834 komt het in Madrid tot heftige botsingen. De angst onder de bevolking voor de heersende cholera-epidemie mengt zich met het gevoel dat de clerus een soort van vijfde colonne vormt ter eliminering van aanhangers van koningin Maria Christina.

Het gerucht gaat dat geestelijken de epidemie hebben verergerd door het drinkwater opzettelijk te verontreinigen. Op 17 en 18 juli bestormt een woedende menigte een aantal kloosters en vermoordden 73 monniken: *la matanza de frailes*. Onder de aanstichters van dit oproer bevinden zich leden van de vrijwilligerskorpsen en het lijkt geen twijfel dat ook militairen de revolutie steunen. Deze mengeling van stedelijke bevolkingsgroepen, uitgesloten van vertegenwoordiging in het parlement, zullen gedurende de gehele regeerperiode van Maria Christina een belangrijk tegenwicht bieden aan de regering die in de Cortes weliswaar enige oppositie ontmoet, maar zich weinig gehinderd weet door de gekozen volksvertegenwoordiging.

Op 24 juli wordt de nieuwe Cortes beëdigd en spreekt de koningin haar troonrede uit, waarbij zij speciale kleding draagt om haar vijf maanden oude zwangerschap te verbergen. Die zwangerschap is het gevolg van een geheim ofwel morganatisch huwelijk dat zij twee maanden na de dood van Ferdinand VII heeft gesloten met Agustín Fernando Muñoz y Sánchez, een lid van haar lijfwacht, die tien jaar later in de adelstand wordt verheven als hertog van Riánsares. In de troonrede staat de regentes uitvoerig stil bij de oorlog die door de broer van de voormalige koning is begonnen. Over de economische situatie oordeelt zij dat deze verre van rooskleurig is, in de ogen van de afgevaardigden een regelrecht gevolg van het wanbeheer onder Ferdinand VII. Hoewel Martínez de la Rosa vanaf het begin kan rekenen op brede steun in de Cortes (van de 180 afgevaardigden komen er 130 uit de hogere sociale klassen en 53 uit bestuurskringen en het leger), komt het toch tot oppositie van progressieve kant, wat aanleiding is om wijzigingen aan te brengen in het kabinet. In april 1834 treedt José María Quepo de Llano, graaf van Toreno, toe tot de regering als minister van financiën. Deze edelman wordt beschouwd als voorvechter voor verdergaande liberalisering van het beleid.

Intussen gaat het met de opstanden voor de regering de verkeerde kant op en Martínez de la Rosa ervaart de sessies van de Cortes als een ware bezoeking. Na enkele openlijke bedreigingen van de kant van extremistische liberalen geeft hij het op. Eind mei 1835 wordt de Cortes ontbonden en treedt de regering af. De graaf van Toreno werd benoemd als eerste minister van een kabinet waarin Juan Álvarez Mendizábal de post van Financiën bezett. Benoeming van deze bewindslieden houdt volgens velen een volgende stap in op weg naar liberalisering van het bewind.

Spanje heeft in de zomer van dat jaar zwaar te lijden van een slechte oogst, een opflakking van de cholera-epidemie en de belegering door de carlisten van Bilbao.

De regering is niet bij machte om het ongunstige tij te keren en een golf van geweld spoelt over het land die zich vooral keert tegen de clerus. In tal van grote steden zoals Málaga, Zaragoza en Murcia roert het volk zich waarbij opnieuw monniken het leven laten. Net als in 1808 worden in veel steden revolutionaire junta's geformeerd die het bestuur overnemen. Het zijn de pronunciamientos in Asturië en Santander die leiden tot het aftreden van Toreno en de formatie van een kabinet onder leiding van Mendizábal.

De regeringen Mendizábal en Calatrava

De uit de bankwereld afkomstige Mendizábal presideert niet alleen het nieuwe kabinet, maar bezet ook de post van Financiën. Gedurende de zomer van 1835 verblijft hij langdurig in het buitenland om politieke banden aan te halen en keert op 1 september om zijn taken op zich te nemen. Zijn ambities reiken ver: herwinnen van het vertrouwen van de bevolking, waarborgen van de privileges van de kroon en het vastleggen van de rechten en plichten van het volk. Tevens wil de nieuwe politieke leider voor eens en altijd de onteigening van kerkelijke bezittingen regelen. In tegenstelling tot Toreno vermijdt Mendizábal de strijd met de lokale junta's en probeert hij met hen op goede voet te komen. De nieuwe eerste minister start voortvarend. Plaatselijke milities smeedt hij om tot de *Guardia nacional*, een strijdmacht die snel uitgroeit tot een omvang van 400.000 man.

Hij legt de macht van de politietop aan banden en rehabiliteert generaal Riego, de in 1823 op last van Ferdinand VII geëxecuteerde held van het driejarige liberale bewind. In maart decreteert Mendizábal de sluiting van alle kloosters, waarmee in feite een bestaande toestand wordt geformaliseerd: van de ooit in Spanje aanwezig 2000 kloosters resteren er dan nog maar weinig.

Mendizábals voorstellen op het terrein van de kieswetgeving (een censuskiesrecht) lijden schipbreuk in het parlement, wat voor de premier reden is nieuwe verkiezingen uit te schrijven die uitlopen op een grote overwinning van zijn progressieve achterban. Toch wordt de politieke bewegingsruimte van de regering beperkt vanwege de onderlinge verdeeldheid binnen de gelederen van deze *progresistas*. Voor de regering Mendizábal komt het einde als onvrede over het gebrek aan resultaten de overhand krijgt. De carlisten zijn niet verslagen, het wantrouwen van het volk is gebleven en het regime van het koninklijk statuut van 1834 op geen enkele manier bijgesteld. Een zwaarwegend punt van kritiek betreft de manier waarop Mendizábal vorm geeft aan de grondonteigeningen. Door deze publiekelijk te veilen komen zij in handen van de rijke elite.

Dat helpt natuurlijk wel om de schatkist te spekken, maar van het liberale uitgangspunt om de gronden te verdelen en zodoende een klasse te creëren van kleine boeren - een belangrijke economische motor - komt niets terecht. Op 15 mei 1836 valt de regering en Maria Christina benoemt als eerste minister de gematigde liberaal Francisco Javier Istúriz. Het loopt onmiddellijk mis; de nieuwe regering krijgt niet het vertrouwen van de door de progressieven overheerste Cortes. Nieuwe verkiezingen zijn het gevolg die gewonnen worden door de gematigden. Opmerkelijk in die tijd is dat de partij die verkiezingen uitschrijft altijd als winnaar uit de bus komt. Het censuskiesstelsel dat van toepassing is en aan nog geen half procent van de bevolking stemrecht geeft, leidt tot een zeer eenzijdige en elitaire samenstelling van de volksvertegenwoordiging. De in de verkiezingsstrijd verslagen progressieven beschikken echter over een grote aanhang onder het gewone volk, de middenklasse, de lokale milities en het leger en uit onvrede met de gematigde koers van Istúriz komt het in een aantal steden in het zuiden al snel tot ongeregelheden. Ook in het noorden komen militairen, die daar onder druk staan van de carlistische vijandelijkheden, in opstand tegen de regering. Net als in de zomer van 1835 vormen zich in de steden opstandige junta's die herinvoering eisen van de liberale grondwet van Cádiz uit 1812. Opnieuw moet de regentes bakzeil halen en legt zij de regeringsmacht in handen van de progressieven.

Dat doet zij overigens niet slechts vanwege de pressie van de junta's, maar ook omdat aan het hof onderofficieren aan het muiten zijn geslagen: de zogeheten *motín de los sargentos*. Die muiterij vindt plaats in de koninklijke residentie La Granja waar de regentes vertoeft om de hitte van Madrid te ontlopen. Daar bereiken geruchten de militairen dat zij ontwapend zullen worden en toch al boos vanwege het uitblijven hun soldij en het verbod op het zingen van revolutionair getinte liederen, marcheert een groot deel van de manschappen op naar de hoofdstad. Daar sluiten leden van de koninklijke garde zich aan en onder het roepen van kreten als 'Leve de grondwet' (die van Cádiz), 'Leven Mina' en 'Leve Engeland'. Espoz y Mina is een zeer populaire liberale generaal en Engeland wordt door de protesterenden beschouwd als de belangrijkste bondgenoot van het liberalisme. Regentes Maria Christina gaat een gesprek aan met een delegatie van de opstandelingen wat tot gevolg heeft dat zij het vertrouwen in de regering opzegt. Op 13 augustus stelt de regentes per decreet de grondwet van Cádiz in werking en belast zij de progressieve liberaal José Maria Calatrava met de formatie van een nieuw kabinet.

Daarin bezet Mendizábal de post van Financiën. Daarna kondigt de regering verkiezingen aan volgens de richtlijnen van de grondwet van Cádiz die veel ruimer zijn dan de kieswet van het koninklijk statuut van 1834. In oktober wordt de nieuwe gekozen Cortes geïnstalleerd waarin de progressieven een meerderheid hebben.

Calatrava ziet in dat het voor het in toom houden van de carlisten en realisatie van de door de liberalen van het eerste uur geformuleerde wensen, dringend noodzakelijk is om politieke stabiliteit te creëren. Tot op dat moment hebben de progressieven en gematigden elkaar alleen maar dwars gezeten en is het nooit tot compromissen gekomen. Vandaar het besluit van de Cortes om tot een nieuwe, meer gematigde grondwet te komen. Tot het moment waarop deze grondwet wordt aangenomen - juni 1837 - effectueert de regering Calatrava enkele belangrijke wetten zoals die over de positie van gemeenten en het kiezen van afgevaardigden, de afschaffing van de gilden, herinvoering van de wet op vrijheid van drukpers en afschaffing van de eeuwenoude *diezmo*, een tienprocentsheffing op geproduceerde goederen die ten goede komt aan kerk en staat. Daarmee wordt definitief afscheid genomen van het ancien régime. Het beheer van de schatkist door Mendizábal is minder gelukkig. Om de rijksfinanciën op orde te brengen bedient Medizábal zich van speculatieve methoden die in de bankwereld waaruit hij afkomstig is gebruikelijk zijn en zet hij de openbare verkoop van onteigende gronden voort.

Het wordt een mislukking. Speculaties op de beurs leveren niets op en ook de ingecalculeerde winst op de openbare verkoop van gronden wordt bij lange na niet gehaald. Belangrijkste werk van de Cortes is de voorbereiding van de nieuwe grondwet, een constitutie waarin men voor het eerst serieus probeert om samenwerking tussen progressieven en gematigden een kans te geven. Concessies aan de gematigden zijn invoering van een tweekamerstelsel en versterking van de rechten van de monarchie zoals het definitieve recht van veto, een vetorecht dat in de grondwet van 1812 slechts een opschortende werking had. Het kiesstelsel wordt uit de grondwet gehouden en via aparte wetgeving geregeld. Ook op dit punt doen de progressieven een belangrijke concessie door akkoord te gaan met een censuskiesrecht dat de gematigden uiteraard bevoordeelt. De vernieuwingen doorgevoerd onder Calatrava bieden in elk geval de mogelijkheid aan beide partijen om via normale wegen en niet door middel van staatsgrepen, opstanden of paleisrevoluties aan de macht te komen.

De Eerste Carlistenoorlog

Na enkele ongecoördineerde opstanden in 1833, smeden de aanhangers van troonpretendent Karel de losse verzetsgroepen aaneen tot een echt leger. Dat is het werk van Tomás Zumalacárregui, een doorgewinterde militair die door kroonpretendent Karel als opperbevelhebber is benoemd van zijn legers. Het jaar daarop breekt de Eerste Carlistenoorlog uit en weten de carlisten zich meester te maken van bijna heel Navarra en het Baskenland. Ook in Catalonië en Maestrazgo bouwen zij een stevige positie op. Zij slagen er echter niet in om succesvol door te stoten naar het zuiden en ook pogingen om de stedelijke centra in handen te krijgen lijden schipbreuk. Hun aanhang bevindt zich vooral onder bewoners van de rurale gebieden. In de zomer van 1835 proberen de carlisten Bilbao te veroveren, maar dat loopt uit op een fiasco. Zumalacárregui sneuvelt in de strijd en enkele weken na diens dood wordt de stad ontzet door het leger van de cristinos. In de slag van Luchana brengt generaal Balomero Espartero met hulp van een Engelse strijdmacht de carlisten een nederlaag toe. Espartero wordt als dank daarvoor getooid met de titel van graaf van Luchana. Medio juli verslaant de cristinos onder aanvoering van generaal Fernandéz de Córdova het carlistische leger in de belangrijke slag bij Mendigorria in de provincie Navarra. Daarna volgen nog drie veldtochten waarmee de carlisten proberen hun tegenstanders in de verdediging te drukken. De eerste vindt plaats in 1835 en bestaat uit een poging van generaal Juan Guergé om de carlistische greep op Catalonië te versterken.

Zoals gezegd bevinden zich in dat gebied veel aanhangers van Karel, maar deze is nogal verbrokkeld. Opvallend is overigens dat in Catalonië de carlisten vaak samen optrekken met bandoleros. Guergé slaagt niet in zijn opzet en trekt zich terug in Navarra. In 1836 probeert legerleider Miguel Gómez een stad in Galicië te veroveren, en als dat mislukt zet hij koers naar Andalusië. Slechts enkele kortstondige successen zoals het binnentrekken van Córdoba zijn het resultaat. Al gauw worden de carlisten verdreven uit het zuiden. De derde en belangrijkste veldtocht is die in 1837 onder persoonlijke aanvoering van Karel. Hij laat 15.000 man achter ter bescherming van zijn posities in het noorden en marcheert met 12.000 manschappen richting Madrid. Deze expeditie - de *Expedición Real* - speelt zich af tegen de achtergrond van internationale bemoeienis met de burgeroorlog in Spanje.

Daarbij wordt Maria Christina gesteund door een alliantie van Engeland, Frankrijk, Spanje en Portugal met als doel om de rechten van prinses Isabella veilig te stellen door de carlisten uit Spanje te verdrijven en ook een eind te maken aan het miguelisme, de Portugese pendant van de oerconservatieve carlistische beweging. De Engelsen zetten 10.000 man in in de noordelijke provincies, Frankrijk stuurt eenheden van het vreemdelingen-legioen en ook Portugal levert een bescheiden bijdrage. De carlisten ondervinden steun van de meest conservatieve Europese landen zoals Pruisen en Rusland, maar die beperken zich tot kleine wapenleveranties.

Zoals in alle burgeroorlogen grijpen het geweld en wederzijdse wreedheden tussen aanhangers van beide partijen om zich heen. Geestelijken worden vermoord door de aanhangers van Isabella, maar ook de carlisten bedrijven vele moordpartijen. In Tortosa geeft de moeder van de bekende carlistenleider Ramón Cabrera - met de bijnaam de *Tijger van Maestrazgo* - opdracht een aantal liberaal gezinde burgemeesters te executeren. Zij wordt op haar beurt terechtgesteld op bevel van kapitein-generaal Espoz y Mina die paal en perk wil stellen aan de bloedige acties van de carlisten. Cabrera laat vervolgens vier liberale vrouwen fusilleren en dreigt met executie van nog tientallen anderen. Geweldspiralen als deze doen zich op tal van plaatsen voor en mogen zich verheugen in de macabere belangstelling van buitenlandse reizigers en schrijvers die als zonen en dochters van de Romantiek gefascineerd zijn door wat een burgeroorlog met zich meebengt aan gewelddadigheden.

De Expedición Real loopt op niets uit en Karel maakt rechtsomkeert naar het hem vertrouwde noorden. Binnen zijn beweging krijgen de hardliners steeds meer de overhand en stijgt de ster van Cabrera. Niettemin zijn er ook vooraanstaande legerleiders die met de tegenpartij wensen te onderhandelen. Hoofdpersoon van deze gematigde carlisten is Rafael Maroto, chef van de generale staf van het carlistische leger. Hij geniet veel aanzien en hoewel Karel niet veel voelt voor onderhandelingen doet Maroto toch een poging. In eerste instantie lijken de liberalen zijn buitensporige eisen in overweging te willen nemen, maar als de militaire en politieke positie van de carlisten achteruit gaat en internationale druk op de strijdende partijen toeneemt, zwakt Maroto zijn eisen aanzienlijk af. Dat biedt een opening om de kostbare strijd tot een einde te brengen, maar Karel geeft geen krimp en ontslaat zijn stafchef. Met steun van de carlistische legereenheden uit Vizcaya, Guipúzcoa en Castilië sluit Maroto toch een vredesovereenkomst met generaal Espartero, leider van de legers van koningin Maria Cristina.

Deze overeenkomst, die een eind maakt aan de Eerste Carlistenoorlog, staat bekend als de *Abrazo de Vergara* (Omhelzing van Vergara), waar beide generaals elkaar op 31 augustus 1839 omhelzen om de overeenkomst te bevestigen. Veertien dagen later dringt Karel vanuit Frankrijk met een leger Catalonië binnen om de nog steeds in staat van oorlog bevindende carlistische troepen die het akkoord hebben afgewezen te versterken. Op 30 mei 1840 neemt generaal Espartero het carlistische bolwerk Morella in en houden de vijandelijkheden op. Karel trekt zich terug op Franse bodem met zijn 15.000 man tellende leger, waardoor het totaal aantal carlistische vluchtelingen in Frankrijk op het aanzienlijke aantal van 26.000 komt. Voor zijn verdiensten wordt Espartero dit keer onderscheiden met de titels van hertog van Morella en hertog de la Victoria.

Sociaal-economische ontwikkelingen

Ondanks de Eerste Carlistenoorlog en de strubbelingen binnen de liberale gelederen wi het decennium waarin Maria Christina regentes over Spanje de scepter zwaait een periode van grote betekenis voor de sociaal-economische ontwikkeling van het land. Politieke besluiten als de grondonteigening, het sluiten van kloosters, uitbanning van heerlijke rechten en afschaffing van de gilden vormen de opmaat tot het definitieve afscheid van het ancien régime en de ontwikkeling van een vrijemarkteconomie. Mijlpaal is de introductie van de stoommachine in 1832 die voor het eerst gebruikt wordt in de textielfabriek *El Vapor* in Barcelona. De industrialisatie brengt uiteraard ook sociale conflicten met zich mee ten gevolge van de mechanisering: in 1835 gaat de fabriek in vlammen op.

De arme bevolking, door werkloosheid bedreigd, keert zich even gemakkelijk tegen de industriële bazen als zij dat doen tegen de clerus. Net als in Engeland komt ook in Spanje het *luddisme* op, een beweging vernoemd naar de Brits activist Ned Ludd, die machinerieën vernielt omdat zij deze als bedreiging ziet voor de veiligheid van arbeiders. Het zal de ontwikkelingen niet tegenhouden en Catalonië groeit uit tot een belangrijk industriegebied vooral op het gebied van katoenverwerking. In Málaga komt de ijzer- en staalindustrie tot bloei. Al eerder zijn in het Baskenland pogingen gedaan om het hoogovenproces tot ontwikkeling te brengen, maar de conflictueuze situatie in het noorden verhinderen de uitbouw ervan. De ondernemer Heredia sticht een tweetal fabrieken nabij de haven van Málaga die gestookt worden met steenkool afkomstig uit Asturië en Engeland en verwerft een toppositie op de interne markt.

In Asturië wordt in 1833 de *Real Compañía Asturiana de Minas* opgericht die als uitgangspunt kiest voor samenwerking met de Baskische metaalindustrie die zij kan voorzien van steenkool. Dit laatste is nooit echt uit de verf gekomen; Engelse steenkool blijft door de superieure Britse productietechnieken goedkoper dan de kolen uit Asturië. Tegen het eind van de jaren dertig, als de rust in het noorden enigszins terugkeert, wordt de industrialisatie van het noorden bevorderd door rijke bankiers.

Ook Augustín Muñoz, de echtgenoot van Maria Christina, is geïnteresseerd in de industrialisatie van het noorden en zo vormt zich een krachtig politiek-financieel lobbycircuit waaraan tevens Spaanse vertegenwoordigers van de Rothschildbank deelnemen. Belangrijke doelstelling van de industriëlen is de aanleg van spoorwegen in Asturië en Catalonië. Dat laat echter nog even op zich wachten. In 1837 wordt een spoorverbinding gerealiseerd in Cuba en de eerste spoorweg in Spanje komt tot stand in 1848: de lijn van Barcelona naar Mataró. De industrialisatie ten tijde van het regentschap van Maria Christina levert een belangrijke bijdrage aan de afbraak van het oude standenstelsel dat vervangen wordt door een nieuwe sociale gelaagdheid in klassen van eigenaren en arbeiders. Voorlopig is dit echter alleen het geval in de industriegebieden en blijft de situatie in de rurale gebieden onveranderd. Nieuwe begrippen doen hun intrede zoals de klasse van dagloners of proletariërs en socialisme. In Barcelona wordt de eerste vakorganisatie opgericht: *la Sociedad de Protección Mutua de Tejedores de Algodón* (vereniging ter onderlinge bescherming van katoenwevers). Ofschoon de introductie van de grondwet van 1837 uitzicht biedt op samenwerking tussen progressieve en gematigde liberalen, blijven zij elkaar wantrouwen, wisselen kabinetten van eenzijdige samenstelling elkaar af en blijft de politieke situatie wankel.

Interne verdeeldheid bij de gematigden over het al dan niet aanvaarden van de grondwet van 1837, de continue bemoeienis van de koninklijke familie met de dagelijkse politiek en het gevoel bij de progressieven gemarginaliseerd te worden, zijn de voornaamste oorzaken van deze instabiliteit. Het brengt de regentes tot de gedachte om terug te keren tot de situatie van voor de muiterij van La Granja in 1836. Daarvoor zoekt zij naar een sterke persoonlijkheid die het land terug kan leiden. Haar oog valt op oorlogsheld Espartero. Maar Espartero sluit zich aan bij de progressieven die de strijd aangaan met de gematigden over een nieuwe gemeentewet. Met deze wet proberen de gematigden de machtspositie van de progressieven in de urbane gebieden te breken en greep te krijgen op de manier waarop volksvertegenwoordigers in deze gebieden worden gekozen.

Dat betekent dat de zeggenschap van de staat toeneemt ten koste van de gemeentelijke autonomie. De Cortes neemt de wet aan op 15 juli die een maand later door de regentes wordt gesanctioneerd. Aan de vooravond van het formeel van kracht worden van de wet zijn de progressieven op tal van plaatsen in verzet gekomen via het vaste patroon van een opstand van militairen, mobilisatie van het volk in de stedelijke gebieden, formatie van junta's en uitroepen van autonomie. Het leidt tot vervanging van het gematigd kabinet van Pérez de Castro door dat van Antonio González, politiek gezien een geestverwant van Espartero. De opstand der progressieven culmineert in de herfst van 1840 in de vorming van een nationale junta, met als president Joaquín López. Maria Christina, die tegen de zin van Espartero de gemeentewet heeft ondertekend wat hun samenwerking bemoeilijkt, volgt vanuit Valencia de loop der gebeurtenissen en beveelt Espartero de orde in Madrid - het epicentrum van de opstanden - te herstellen, een bevel dat de populaire generaal naast zich neerlegt. In een verklaring geeft Espartero aan dat de koningin zich openlijk dient uit te spreken ten faveure van de grondwet, de Cortes te ontbinden en de gemeentewet te herzien. In het nauw gedreven benoemt de regentes op 16 september Espartero tot eerste minister in de hoop dat hij de revolutie tot staan brengt. Espartero onderhandelt succesvol met de nationale junta en keert terug naar Valencia waar hij tot zijn verbazing van Maria Christina te horen krijgt dat zij het regentschap aan hem wil overdragen. Op 12 oktober krijgt dat zijn beslag en treedt Maria Christina terug als regentes. Zij vertrekt als vrijwillige balling naar Marseille.

Het regentschap van Espartero

Baldomero Espartero is de zoon van een eenvoudige handwerksman die rijtuigen maakt. Hij is door zijn ouders voorbestemd om een geestelijk ambt te gaan bekleden, maar na zijn opleiding op een seminarie meldt hij zich als vrijwilliger om te vechten in de Onafhankelijkheidsoorlog. Zijn ster als militair rijst snel en hij brengt lange tijd door in de overzeese gebiedsdelen om lokale opstanden te bestrijden. Hoewel hij niet meevecht in de slag van Ayacucho in Peru - waarbij het Spaanse leger definitief wordt verslagen en een eind komt aan de Spaanse overheersing - wordt hij toch gerekend tot de zogeheten *ayacuchos*, een groep van hoge militairen met politieke invloed. Deze groep vormt in feite een van de eerste militaire pressiegroepen uit de Spaanse geschiedenis. Zij zijn populair onder de bevolking en beheersen vanaf 1833, als Isabella II als kind formeel koningin wordt, het politieke toneel.

Niet minder dan 29 van de gedurende de regeringsperiode van Isabella II gevormde 55 kabinetten worden gepresideerd door een generaal en meer dan 20% van alle ministers uit die periode zijn militairen. Het leger biedt Spanjaarden van lagere komaf zoals Espartero uitstekende mogelijkheden om hoge functies te bereiken en is als medium voor stijging op de sociale ladder, een verschijnsel dat destijds in Europa zijns gelijke niet kent. Espartero wenst het land te besturen alsof het een leger betreft en ontpopt zich als een leider, een caudillo die onder progressief-liberalen kan rekenen op veel sympathie. Hij wordt dan ook de generaal van het volk genoemd en wil niets liever dan de wil van het volk ten uitvoer brengen. Deze democratische gezindheid conflicteert met zijn autoritaire bestuurlijke opvattingen wat tot gevolg heeft dat hij geen duidelijke keuze maakt tussen het volgen van zijn radicale achterban of juist het neerslaan van revolutionaire bewegingen. Behalve dat het leger ambitieuze jonge mannen kansen biedt om hogerop te komen is het leger ook erg kostbaar. Gedurende de vele oorlogen, is het topzwaar geworden en de aanwezigheid van duizenden officieren drukt vooral in tijden van vrede zwaar op de staatskas. Espartero bevindt zich in een spagaat; door te pogen hervormingen door te drukken vervreemdt hij zich van zijn aanhang onder de militairen en zij die de regent in 1840 steunen, keren zich enkele jaren later tegen hem. De echte problemen van de krijgsmacht: de omvang, de salariëring en het promotiebeleid worden niet opgelost en langzamerhand ontwikkelt zich een tegenstelling tussen het burgerlijk gezag en de militaire top die zich bedreigd voelt in zijn bestaan.

Met het vertrek van Maria Christina ligt voor Espartero de weg open om de doelstellingen van de progressieven te realiseren zonder last te hebben van de monarchie. Isabella is dan pas tien jaar oud. De eerste daden van de nieuwe regering zijn het opschorten van de gemeentewet, ontbinden van de Cortes en uitschrijven van nieuwe verkiezingen die gehouden worden in februari 1841. De gematigd liberalen onttrekken zich aan elke politieke (mede)verantwoordelijkheid door deze verkiezingen te boycotten, waarmee een overweldigende progressieve meerderheid vrij spel krijgt en van serieuze oppositie geen sprake is. De politieke strijd beperkt zich tot de interne strubbelingen binnen de progressieve fractie en dat biedt weinig of geen uitzicht op stabiliteit. De situatie wordt er niet beter op als de progressieven hun positie gaan misbruiken om geestverwanten te benoemen op belangrijke bestuurlijke posten. Cliëntelisme viert hoogtij en talloze gemeenten veranderen in bastions waar de progressieven de lakens uitdeelden.

In gebieden waar veel grond dankzij de onteigeningen in handen is gekomen van de welgestelden ontwikkelen zich uit de rijen van liberalen ware oligarchieën. Het *caciquismo* doet op grote schaal zijn intrede.

In de eerste bijeenkomsten van de op 19 maart geïnaugureerde Cortes blijkt hoezeer de progressieven verdeeld zijn over de vrijheid van handelen die Espartero mag worden toebedacht. Een voorstel om in plaats van een eenhoofdige leiding een driemanschap in te stellen wordt met een krappe meerderheid verworpen en ook de benoeming van Espartero tot regent ontmoet veel weerstand. Tegenkandidaat Augustín de Argüelles, de oude liberaal van het eerste uur, verliest de strijd met de stemverhouding 179 om 110. De waardering die Argüelles geniet blijkt overigens wel uit zijn verkiezing tot voorzitter van het congres van afgevaardigden en de benoeming als voogd van Isabella II. Daarmee is de toon gezet: een grote groep van progressieve liberalen neemt stelling tegen het autoritaire *espartisme*. Door zijn geestverwant Antonio González te benoemen als eerste minister houdt Espartero greep op de uitvoerende macht, maar hij heeft voortdurend te maken met stevige oppositie vanuit de eigen gelederen. En daar blijft het niet bij want hoewel de gematigden geen rol spelen in het parlement, beschikken zij over veel medestanders in het leger en in kringen rondom koningin Maria Christina die vanuit Frankrijk de gebeurtenissen - met name de opvoeding van haar dochter - met argusogen volgt. De gevolgen blijven niet uit.

De val van Espartero

In september 1841 komt de militaire aanhang van Maria Christina in opstand, te beginnen met pronunciamientos in de garnizoenen van de noordelijke steden Pamplona en Vitoria. In oktober bereiken opstandige legereenheden de hoofdstad en trachten het koninklijk paleis binnen te dringen met de bedoeling om prinses Isabella te bevrijden, Maria Christina weer tot regentes uit te roepen en de situatie van voor 1840 te herstellen. Deze poging krijgt steun van een gemêleerd gezelschap waaronder de historicus Antonio Alcalá Galiano, de jonge kolonel Juan Prim en de doorgewinterde generaal Ramón Narvaéz. Wat hen bindt behalve hun afkeer van Espartero, is een gemeenschappelijke weerzin tegen het progressief-liberalisme. De opstand mislukt en Espartero reageert ongemeen fel. Diverse leiders van de opstand, zoals generaal Diego de León, worden terechtgesteld, wat Espartero in brede lagen van het leger op verwijten komt te staan. In die tijd bestaat er namelijk een ongeschreven wet die bepaalt dat bij een pronunciamiento de overwinnaar de levens van de verliezers dient te sparen.

In diverse gemeenten, waaronder Barcelona, reageren de progressieven als vanouds en vormen zij junta's ter voorkoming dat gematigden de macht overnemen. Espartero verbiedt deze junta's nadat hij de orde heeft hersteld en ook dat brengt tweespalt teweeg tussen de regent en zijn achterban die weinig moet hebben van zijn autoritaire optreden. Tijdens de gemeentelijke verkiezingen van 1841 verscherpen de interne tegenstellingen tussen Espartero en de junteros zich nog eens extra doordat deze revolutionairen voor het eerst het bestaansrecht van de monarchie ter discussie stellen en zich gedragen als echte republikeinen die streven naar een meer egalitaire samenleving.

Barcelona komt eind 1842 in opstand tegen Espartero ten gevolge van het regeringsbesluit om de douanerechten voor de Britten te verlagen, wat ten koste gaat van de positie van de Catalaanse textielindustrie. Arbeiders stormen de straat op onder het uitroepen van leuzen als 'leve de republiek!' Er wordt een junta gevormd die bestaat uit zowel arbeiders als fabrikanten, wier belangen in deze strijd parallel lopen. Gematigden en republikeinen vinden elkaar in hun gemeenschappelijk afkeer van Espartero. Hevige gevechten dwingen de regeringstroepen onder leiding van generaal Van Halen zich terug te trekken op de Montjuïc. Op 22 november arriveert Espartero in de stad om persoonlijk te bemoeien met het neerslaan van de opstand. Het loopt uit op een bombardement van de stad vanaf de Montjuïc, waartegen de opstandelingen niet zijn opgewassen. Honderden huizen worden vernield en Barcelona krijgt een extra belasting opgelegd om de verwoeste citadel te herstellen.

Ongeveer honderd opstandelingen worden geëxecuteerd. Espartero is geslaagd in zijn opzet, maar betaalt een hoge prijs in termen van verlies aan steun van de bevolking. Onder Espartero wordt de wetgeving rond de onteigeningen van kerkelijke en adellijke bezittingen verder uitgebouwd. Ook omdat de clerus bij wet gedwongen is trouw te zweren aan de constitutie verslechtert de verhoudingen met het Vaticaan. Het antiklerikalisme gaat zelfs zover dat de idee postvat om de Spaanse rooms-katholieke kerk om te vormen tot staatskerk zoals de Britse Anglicaanse kerk. De ruimte die de espartisten geven aan de pers biedt journalisten alle mogelijkheden om de regent zwaar onder vuur te nemen. Wat de regering niet lukt is het op orde brengen van de financiën. Begin 1843 vinden opnieuw verkiezingen plaats die een uiterst gefragmenteerde Cortes oplevert en die over het algemeen Espartero niet gunstig gezind is. Joaquín María López wordt de nieuwe eerste minister die de macht van Espartero aan banden tracht te leggen maar vrijwel onmiddellijk na zijn benoeming weer wordt ontslagen.

Ook ontbindt Espartero de hem in de weg zittende Cortes. De val van López is de directe aanleiding voor de zoveelste pronunciamiento die start in Reus onder aanvoering van de militairen Prim en Milans del Bosch. Leuzen als 'Weg met Espartero' en 'Meerderjarigheid voor Isabella' weerklinken in de straten. De opstand wint snel aan kracht en op 30 juli gaat Espartero scheep richting Engeland. Gematigde militairen zoals Ramón Narváez nemen de touwtjes in handen. López wordt opnieuw benoemd als eerste minister, waarmee een gedeeltelijke verzoening tussen gematigden en progressieven tot stand komt.

Isabella II

Het aantreden van de progressieve premier Joaquin López na de val van de regent Espartero 1843 heeft niet de voorkeur van de gematigde ofwel conservatief-liberalen, die het liefst direct zelf de touwtjes in handen willen nemen. Zij boeken winst bij nieuwe verkiezingen terwijl de progressieven onderling sterk verdeeld raken. Waar alle afgevaardigden het wel over eens zijn is de wenselijkheid om een eind te maken aan het regentschap en Isabella meerderjarig te verklaren. Op dertienjarige leeftijd zweert Isabella II als koningin trouw aan de grondwet, wat het hof in een invloedrijkere positie brengt, iets dat de conservatieven in de kaart speelt.

Conservatieven aan de macht

Het duurt niet lang voordat López het veld moet ruimen wegens zijn progressieve beleid dat op hevige tegenstand stuit in de Cortes. De militaire zwaargewicht en gematigd-liberaal Ramón María Narváez - kapitein-generaal van Castilië - schildert de regering van López af als een stel weerzinwekkende oproerkraaiers. Ondanks deze kritiek wordt López opgevolgd door een geestverwant, de progressief Salustiano Olózaga die, zich bewust van het feit dat het onmogelijk is om tot vruchtbare samenwerking te komen met het door conservatieven beheerste parlement, aan Isabella II vraagt om ontbinding van de Cortes, waarna verkiezingen dienen te volgen. In die tijd worden verkiezingen altijd gewonnen door de partij die ze uitschrijft en om dat te voorkomen brengen de conservatieven de regering ten val. Zij beschuldigen Olózaga ervan de koningin te hebben gedwongen tot ontbinding van de Cortes. Bedreigd door de conservatieven en vrezend voor zijn leven wijkt Olózaga uit naar Frankrijk. De kloof tussen conservatieven en progressieven is met dit *incidente de Olózaga* onoverbrugbaar geworden. Bij het vertrek van Olózaga ruikt generaal Narváez zijn kans, maar hij moet toezien dat de tot het gematigde kamp behorende Luís González Bravo de nieuwe regering mag presideren.

González besluit de door Espartero buiten werking gestelde gemeentewet van 1840 in ere te herstellen, persvrijheid te beperken, de nationale militie te ontbinden en over te gaan tot oprichting van de *Guardia Civil* (1844). Na de door de conservatieven gewonnen gemeenteraadverkiezingen breken in diverse gemeenten opstanden uit van progressieven. Dit wordt door de regering aangegerepen als excuus om zich fysiek te ontdoen van tegenstanders; meer dan tweehonderd progressieven worden om politieke motieven geëxecuteerd. Spanje glijdt af naar de situatie ten tijde van het schrikbewind van Ferdinand VII. De conservatieven besluiten zich te bevrijden van de in hun ogen te liberaal getinte grondwet van 1837 en krijgen daarbij steun van de nog altijd in ballingschap verkerende koningin-moeder Maria Christina. Samen met haar echtgenoot Fernando Muñoz heeft zij een hechte band opgebouwd met conservatieven, waarbij beiden zich ontpoppen als het brein achter politieke en financiële intriges. Het indertijd gesloten huwelijk tussen de koningin-moeder en Muñoz - lid van de lijfwacht en van eenvoudige komaf - is geheim geweest en nog altijd is Isabella II niet op de hoogte van de lage status van haar vader. Vandaar dat Muñoz in de adelstand wordt verheven met als titel hertog van Riánsares.

Om te voorkomen dat koningin Isabella dit voorstel weigert te tekenen wordt haar de akte diep in de nachtelijke uren aangeboden in de veronderstelling dat zij te slaperig zal zijn om te ontdekken wat er aan de hand is. Teruggekeerd in Madrid adviseert Maria Christina haar dochter de macht in handen te leggen van generaal Narváez die een kabinet formeert waarin vertrouwelingen van haar moeder worden opgenomen.

Ramón María Narváez is de gematigde evenknie van zijn voorganger, de progressieve generaal Espartero. Beiden zijn militaire zwaargewichten die wegens hun autoritaire stijl in conflict komen met hun achterban. Narváez is op vijftienjarige leeftijd toegetreden tot het leger, maakt carrière tijdens de Eerste Carlistenoorlog en wordt in 1838 benoemd tot veldmaarschalk. Rond die tijd lopen de wegen van Espartero en Narváez uiteen en gedurende het driejarige regentschap van Espartero verblijft Narváez als balling in Frankrijk waar hij banden aanknoopt met de conservatieven en met koningin-moeder Maria Christina. Narváez weet na zijn benoeming tot eerste minister steun te verkrijgen van het leger dat nog altijd topzwaar en geldverslindend is. Hoewel Narváez kostenbeperkingen bepleit, is hij zeer royaal voor de talloze, vooral in vreedstijd overbodige officieren. In september 1844 winnen de conservatieven de verkiezingen met grote overmacht vanwege de boycot door de progressieven. Een opstand ontketend in de Rioja wordt door Narváez bloedig neergeslagen.

In de eerste twee jaren van zijn bewind introduceerde Narváez een nieuwe grondwet met een zeer behoudend karakter. Het gaat de conservatieven er vooral om de maatschappelijke orde onder de traditionele hiërarchische verhoudingen te handhaven. Koninklijke privileges worden in ere hersteld en de senaat omgetoverd tot een verlengstuk van de macht van de kroon die te allen tijden gerechtigd is senatoren naar eigen keus te benoemen. Hete hangijzers als het electorale systeem, de persvrijheid en de bevoegdheden van gemeenten worden niet in de grondwet opgenomen waardoor deze kwesties op elk moment naar willekeur geregeld kunnen worden. Zo wordt in 1846 een nieuwe kieswet aangenomen die het aantal kiesgerechtigden door strikte census terugbrengt van 600.000 naar 100.000 kiesgerechtigden. De grondwet van 1845 blijft eenentwintig jaar van kracht. Tweede belangrijke wetswijziging betreft de fiscale hervorming, eveneens in 1845. Deze hervorming staat bekend als de *reforma Mon*, vernoemd naar de toenmalige minister van financiën. De nieuwe wetgeving is vooral gericht op vergroting van de effectiviteit van belastinginning en maakt onderscheid tussen een directe belasting in rurale streken (onroerend goed, landbouw en veeteelt) en een indirecte in geurbaniseerde gebieden (verbruiksbelasting).

Een deel van de belastingopbrengsten wordt teruggesluisd in de vorm van industriële subsidies. Het nieuwe systeem is succesvol en draagt bij aan het verdwijnen van de traditionele, feodale agrarische structuur, maar werkt tegelijk oneerlijkheid in de hand omdat bewoners van urbane gebieden geen mogelijkheid hebben om onder de indirecte belasting uit te komen, terwijl landeigenaren wel kans zien belastingen te ontduiken door gesjoemel met de waardebepaling van hun bezittingen. Wegens zijn verdiensten benoemt de koningin Narváez in 1845 tot hertog van Valencia en hij treedt daarmee toe tot de Grandeza van Spanje.

Huwelijk van Isabella en opstand der carlisten

Begin 1846 ruimt Narváez het veld wegens meningsverschillen met zijn achterban en voltrekken zich in snel tempo enkele regeringswisselingen. Het is tijdens het mandaat van Javier Istúriz dat Isabella II op 10 oktober - haar zestiende verjaardag - trouwt met haar neef Francisco van Assisi. Op diezelfde dag huwt haar zuster Louisa Fernanda de zoon van de Franse koning, Antoine van Orléans. Aan de echtverbintenis van Isabella is een stevig debat voorafgegaan.

De progressieven geven de voorkeur aan een verbintenis met het liberale Engeland, de conservatieven prefereren een Franse echtgenoot en door de ultra-conservatieven werd zelfs een huwelijk bepleit met Karel Lodewijk van Bourbon, graaf van Montemolín en de tweede carlistische troonpretendent. De echtverbintenis van Isabella en Francisco staat niet bekend als een goed huwelijk en door velen werd getwijfeld aan de viriliteit van de echtgenoot. Zijn reactionaire opvattingen bezorgen hem echter een stevige positie binnen de groep van vertrouwelingen van de koningin-moeder waardoor de invloed van het hof op de regering aanzienlijk toeneemt.

In 1846 toont de politieke situatie in Spanje zich zeer onrustig. Net als in andere Europese landen is er sprake van bewegingen die elders leiden tot de revoluties van 1848, maar voor de Spaanse regering is het opnieuw naar de wapenen grijpen van de carlisten een ernstiger probleem. Gevreesd wordt voor de stabiliteit van de troon als in dat jaar een carlistische opstand uitbreekt in Catalonië die leidt tot een driejarige oorlog: *La guerra dels Matiners*. Hierbij is niet alleen de teleurstelling van de carlisten over de afwijzing van de graaf van Montemolín als huwelijkskandidaat voor Isabella in het geding, maar gaat het ook om een sociaal conflict rond de belastingwetgeving in rurale gebieden. Uit onvrede over de sociale misstanden strijden progressieven zij aan zij met de carlisten tegen het leger van de gematigde regering, een unieke combinatie. Medio 1848 probeert de carlistische oorlogsheld Ramón Cabrera vanuit Frankrijk de guerrillagroepen om te smeden tot een echt leger, maar hij slaagt niet in deze opzet. Begin van het jaar daarop doet kroonpretendent Karel Lodewijk van Bourbon een tweede poging, maar hij wordt aan de grens tegengehouden en gearresteerd. Na zijn vrijlating keert hij terug naar zijn verbanningsoord Engeland. De resterende carlistische troepen vluchten naar Frankrijk.

Narváez neemt harde maatregelen om te voorkomen dat in Spanje net als elders in Europa een revolutie uitbreekt. In 1848 komt een einde aan de monarchie in Frankrijk en verliest Spanje een bondgenoot door het verdwijnen van het huis van Orléans. Direct daarna krijgt Narváez volmacht om in eigen huis een overigens niet bestaande revolutie het hoofd te bieden. De Cortes wordt ontbonden en het regime van Narváez krijgt dictatoriale trekken. Hoewel er in Spanje geen revolutie plaatsvindt, hebben de gebeurtenissen in Europa wel gevolgen voor de progressieve beweging in het land. Zij is verbrokkeld, niet in staat een vuist te maken en politiek gezien gemarginaliseerd. Een nieuwe generatie van progressieve liberalen besluit in 1849 tot oprichting van de *Partido Progresista Democrático*, waarin naast progressieven ook democraten, socialisten en republikeinen participeren.

In een manifest, met name gericht aan de jongeren van Spanje, wordt een pleidooi gehouden voor algemeen kiesrecht, een eenkamerstelsel, scheiding van machten, juryrechtspraak, ongelimiteerde vrijheid van drukpers, recht op samenkomst, een nationale militie, decentralisatie van uitvoerende macht, et cetera. Wel erkent ook deze nieuwe partij het koningschap en beschouwt het katholicisme als de enig toegestane godsdienst in Spanje. De conservatieven, op dat moment mede dankzij de angst voor revolutie vast in het zadel, lanceren een breed programma van technische en administratieve aard met als doel de Spaanse economie te hervormen en te versterken. Onderdelen ervan zijn hervorming van het monetaire systeem en invoering van het metrieke stelsel. Van belang is de afkondiging van de wet op de vennootschappen in reactie op de financiële crisis van 1847 die tal van bedrijven in faillissement heeft gebracht en voor een beurscrisis heeft gezorgd. Het is een financiële crisis van tot dan toe ongekennde van een aard en omvang en die paniek veroorzaakt onder bestuurders van ondernemingen.

Narváez heeft daar minder last van. De florissante positie van de rijksfinanciën stelt hem in de gelegenheid opnieuw de gunst te kopen van zijn militaire achterban, waarmee overigens de problemen waarmee het leger kampt alleen maar verergeren. Steeds komt de premier in conflict met de top van zijn eigen partij en de paleiselijke camarilla. Publiek geheim is dat Narváez en de koning-gemaal ronduit een hekel aan elkaar hebben. In januari 1851 treedt Narváez af en verdwijnt in vrijwillige ballingschap naar Frankrijk. Narváez wordt opgevolgd als premier door de zeer autoritaire minister van Financiën Juan Bravo Murillo. Deze formeert een kabinet van technocratische snit waarin hij ook de post van Financiën bezet. Voor deze regering van conservatief-liberalen heeft de materiële ontwikkeling van het land absolute prioriteit en er wordt geen aandacht besteed aan sociaalpolitieke kwesties die in die tijd in andere landen tot revoluties leiden. De nadruk op de ontwikkeling van een adequate infrastructuur en technologie komt tot uiting in de opening te Madrid van de *Escuela de Ingenieros Industriales*, de *Escuela de Telegrafistas* en het opstellen van een wet op de spoorwegen. Tezelfdertijd wordt het baanvak van Madrid naar Aranjuez geopend en begonnen met de werkzaamheden aan het Canal de Isabel II, een kanaal van meer dan 60 km lengte dat de snel groeiende hoofdstad van water moet voorzien. De creatie van een departement voor Handel en Publieke werken geeft aan dat het de regering menens is. Opponenten van de regering wordt de mond gesnoerd door de ontbinding van de Cortes en het beperken van de persvrijheid. Net als zijn voorganger Narváez meet Murillo zich een dictatoriale status aan.

In maart 1851 bereikt Murillo een belangrijk resultaat met de totstandkoming van een concordaat met de Heilige Stoel. Het wordt gesloten naar aanleiding van nieuwe ontwikkelingen zoals de opkomende secularisatie en de daarbij optredende sluiting van religieuze instituten en het fenomeen van uittreding van geestelijken uit het ambt. Destijds is de animositeit tussen de liberale regeringen en de Heilige Stoel groot, maar niettemin komt het concordaat tot stand dat regelingen bevat met betrekking tot kerkelijke bezittingen en de reorganisatie van bisdommen. Dit concordaat blijft met onderbrekingen van kracht tot 1953.

De verworvenheden van het gematigd liberalisme staan niet garant voor het bedwingen van onderlinge tegenstellingen binnen de aanhang van deze politieke beweging. Tegenstellingen tussen militairen en burgerlijke leiders, tussen regering en parlement en de ideologische verschillen tussen de ultraconservatieven en de vertegenwoordigers van het politieke centrum. De onderlinge strubbelingen leiden tot de val van het kabinet Murillo in december 1852. Kabinetten die daarna het licht zien houden het slechts enkele maanden vol. De laatste regeringsploeg van de conservatief-liberalen is die onder leiding van Luis José Sartorius. Hij regeert van december 1853 tot aan de revolutie die plaatsvindt in juli van het jaar daarop.

Sartorius is het tegendeel van een democraat en laat zich vooral beïnvloeden door de politieke intriges van de camarilla, hetgeen veelvuldig leidt tot verstrengeling van politieke en persoonlijke belangen. Oorzaak van de val van zijn kabinet is een corruptieschandaal rond de uitgifte van concessies van de exploitatie van spoorwegen waarin onder andere de koning-gemaal Muñoz grote belangen heeft. De afgang van Sartorius - en daarmee het afscheid van een tienjarig bewind van conservatieven - *la década moderada* - wordt in feite veroorzaakt door een toenemende afkeer van alle politieke groeperingen jegens het gecorrumpeerde staatsbestel. Maar Sartorius laat zich niet zomaar weggagen. Nadat hij een stemming in de Senaat over de spoorwegconcessies heeft verloren ontbindt hij de Cortes en volgt hij een harde lijn tegenover elke vorm van oppositie tegen zijn bewind die culmineert in de gevangenneming begin februari 1854 van de top van de democratische partij.

De weerzin tegen de repressie van Sartorius groeit snel en onder aanvoering van generaals die ervaring hebben met pronunciamientos, worden de eerste samenzweringen gesmeed. Een poging tot een staatsgreep blijft niet lang uit.

Geholpen door enkele Madrileense bankiers die geld fourneren voor aankoop van wapens, levert de opstandige generaal O'Donnell slag met de regeringstroepen op 28 juni bij Vicálvaro - gelegen ten oosten van Madrid - die aan beide zijden tientallen slachtoffers maakt. De actie van O'Donnell ontleent zijn naam aan deze plaats: La Vicalvarada. Twee weken later verzamelen de opstandelingen zich bij Manzanares (Madrid) en publiceren een manifest: *el Manifiesto de Manzanares* waarin de rebellie gerechtvaardigd wordt en een aantal beloften gedaan. Auteur van het manifest is de jonge politicus en publicist Antonio Cánovas del Castillo, die voortkomt uit de gelederen van de gematigden en een sterke persoonlijke band heeft met O'Donnell. Belangrijke punten uit het manifest zijn toezeggingen om belastingen te verlagen, de nationale militie te herstellen en de lokale autonomie te garanderen. Het voortbestaan van de monarchie wordt niet betwist, zij het dat zij ontdaan moet worden van de in de ogen van de opstandelingen schandelijke camarilla. Ook stelt het manifest de eenheid van godsdienst niet ter discussie. Naar bekend recept organiseren progressieven in tal van steden plaatselijke junta's en mobiliseren zij het volk. In de samenstelling van deze junta's weerspiegelt zich de toen bestaande sociale verhoudingen waarin grondbezitters, aristocraten en militairen de boventoon voeren, maar waarin ook de middenklasse (advocaten, handelaren, industriëlen en bankiers) een niet onbelangrijke rol speelt.

Onder de meer dan 300 geregistreerde leden van de junta's bevinden zich slechts twee handwerkslieden, waarmee de lagere klassen wel erg pover zijn vertegenwoordigd. Moe van de achterliggende tien jaar van conservatief bewind, maakt zich van velen het verlangen meester naar de komst van een sterke man die het land weer in progressief vaarwater brengt. De roep om terugkeer van generaal Espartero wordt steeds sterker en zelfs Karl Marx wijdt aan dit fenomeen een artikel in de New York Herald Tribune van 19 augustus 1854. In dat artikel benadrukt hij het belang van Espartero die hij in staat acht eenheid te brengen in de zo versnipperde liberale beweging. Tot dat inzicht is inmiddels ook Isabella II gekomen die een maand daarvoor Espartero al heeft verzocht het premierschap op zich te nemen. De generaal aarzelt, maar aanvaardt zijn opdracht onder voorwaarde dat koningin-moeder Maria Christina en haar echtgenoot de hertog van Riánsares het land verlaten en in zijn ogen de monarchie hebben beschaamd.

Het tweejarig progressief bewind (1854 - 1856)

Op 29 juli treedt Espartero aan als nieuwe politiek leider van het land en formeert hij een breed kabinet van militairen, burgers, conservatieven en progressieven en waarin O'Donnell de ministerspost van Oorlog bezet. Laatstgenoemde vormt twee jaar lang het conservatieve tegenwicht tegen de progressieve Espartero en weet het vertrouwen te winnen van de koningin die politiek gezien meer affiniteit heeft met O'Donnell dan met Espartero. Wat deze heterogene regering bindt, is de algemene roep om een nieuwe publieke moraal waarin geen plaats is voor corrupte kringen rond het koningshuis die de sfeer in het land vergiftigen. Deze consensus mondt in 1856 uit in de oprichting van de *Unión Liberal*, een beweging waarin de minst extreme vertegenwoordigers uit de partijen van de conservatieven en progressieven elkaar vinden. Direct na haar aantreden normaliseert de regering de situatie in het land. De plaatselijke revolutionaire junta's raken hun bestuurlijke macht kwijt en krijgen een adviserende rol. De in 1837 door de regering van Calatrava ingestelde kieswet en de wet op vrijheid van drukpers worden in ere hersteld en de facto houdt men zich aan de grondwet die in datzelfde jaar tot stand komt. De grondwet van 1845 wordt echter niet vervangen door die van 1837, want de verwachting is dat de regering binnen korte tijd haar eigen grondwet zal presenteren. Verkiezingen in oktober - waarbij bijna 700.000 Spanjaarden stemrecht hebben - levert voor de progressieven betere resultaten op dan voor de unionisten, terwijl de democraten er nauwelijks aan te pas komen.

Toch geven de democraten een stevig signaal af tijdens de stemming over de ratificatie van de monarchie van Isabella II door zich ertegen te verklaren. Voor het eerst is er een echt republikeins geluid te horen in de Spaanse Cortes. Medio december benoemt de regering een commissie ter voorbereiding van een nieuwe grondwet. Al na een maand ligt er een concepttekst op tafel die een echte democratische geest ademt. Meest vergaand is het artikel over de godsdienstvrijheid. Weliswaar wordt het rooms-katholicisme gezien als de godsdienst der Spanjaarden en dient de staat de kosten van de godsverering te dragen, maar het wordt wel toegestaan om er andere denkbeelden op na te houden, mits men deze niet uitdraagt via publieke acties tegen het catholicisme. Een heel voorzichtige aanzet naar vrijheid van godsdienst die toch een golf van verontwaardiging veroorzaakt onder het conservatieve volksdeel en bij de koningin op volledig onbegrip stuit. Dit voorval en de voorstellen rond drastische onteigeningen van kerkelijke bezittingen leiden zelfs tot een diplomatieke crisis met het Vaticaan.

Vanwege de tweespalt binnen de regering en in de Cortes wordt deze grondwet nooit ingevoerd. Wel slaagt de regering erin een aantal belangrijke economische wetten tot stand te brengen zoals de wet op de onteigeningen, de spoorwegenwet en diverse wetten op het bankwezen. In 1856 volgt de oprichting van de nationale *Banco de España*, een nazaat van de onder Karel III opgerichte Banco de San Carlos. De algemene wet op de onteigeningen van 1855 staat bekend als de *desamortización de Madoz*, vernoemd naar de toenmalige minister van Financiën. Deze wet gaat ver, want zij beoogt niet alleen de onteigening van civiele en gemeentelijke eigendommen, maar ook die van onroerende goederen in bezit van de kerk die tot dan toe de dans zijn ontsprongen. De wet heeft als positief effect dat onteigende gronden in handen komen van kleinere boeren, maar brengt gemeenten in financiële nood omdat de opbrengsten van die gronden nu niet meer aan het lokale bestuur toevallen en de financiering van opleidingsvoorzieningen in het gedrang komt. De spoorwegenwet geeft een enorme stimulans aan de aanleg van spoorwegen. Tien jaar later is er al bijna 5.000 km rails aangelegd. Minder geslaagd is het besluit om een spoorbreedte te kiezen die afwijkt van de elders in Europa gebruikelijke. Niet, zoals vaak beweerd wordt, is daarvoor gekozen om een invasie door een vijandig leger te bemoeilijken, maar liggen er technische overwegingen aan ten grondslag.

Al deze pogingen om het land verder te liberaliseren betekenen nog niet dat er veel vooruitgang wordt geboekt in de verbetering van de positie van de lagere klassen. Hun onvrede kunnen zij echter breed etaleren vanwege de door de regering toegestane persvrijheid en de vrijheid van organisatie die bijdragen aan het ontstaan van een zeker klassenbewustzijn. Tot schrik van industriëlen en de clerus blijken in de fabrieken kritische krantenartikelen te worden voorgelezen, waar de arbeiders aandachtig naar luisteren. Met name in het geïndustrialiseerde Catalonië neemt deze ontwikkeling een hoge vlucht en worden de eerste echte stakingen georganiseerd. Arbeiders keren zich niet alleen tegen de slechte arbeidsomstandigheden, maar demonstreren ook tegen de indirecte belastingen en het gebrek aan eerste levensbehoeften. Steun krijgen zij van de door de progressieven gekoesterde nationale militia. Deze is natuurlijk bedoeld om de openbare orde te handhaven, maar vormt in feite door deze steun aan de arbeiders een destabiliserende factor. Als O'Donnell pleit voor ontwapening van de militia brengt hem dit in conflict met Espartero. Een kabinetscrisis dreigt en dat is voor koningin Isabella reden om te interveniëren. Haar steun aan O'Donnell is aanleiding voor de premier om ontslag te nemen waarna de O'Donnell de opdracht krijgt een nieuwe regering te formeren.

Progressieven en democraten protesteren heftig en in de Cortes komt het niet snel tot erkenning van de nieuwe regering. De situatie loopt uit de hand als er een gewapend conflict dreigt tussen de aan O'Donnell loyale regeringstroepen en de Madrileense militie die opereert op gezag van het stadsbestuur. Krachtig optreden van O'Donnell doet het verzet echter uitdoven. Nadat de rust is weergekeerd treft O'Donnell een aantal maatregelen waarmee hij definitief afstand neemt van de tweejarige regeringsperiode onder Espartero. Hij kondigt de noodtoestand af, ontmantelt de nationale militie, heft de volksvertegenwoordiging op en verklaart de conservatieve grondwet van 1845 van kracht. Voor Isabella II gaat dat niet ver genoeg en zij eist de intrekking van de onteigeningswetten. Als O'Donnell dit weigert benoemt zij begin oktober 1856 Narváez tot kabinetschef die onmiddellijk aan de wens van Isabella voldoet en ook de persvrijheid opnieuw aan banden legt. Door zijn meegaandheid met de kroon wordt de regering min of meer speelbal van de camarilla. Uit de korte periode dat Narváez aan het bewind is dateert de belangrijke wet van Moyano die het Spaanse onderwijssysteem regelt. Binnen dit systeem krijgt het onderwijs in de geloofsleer alle ruimte en wordt aan de kerk een controlerende rol toebedeeld conform het concordaat van 1851.

Daarnaast is er extra aandacht voor de al eerder gestarte aanleg van kanalen, ontwikkeling van de telegrafie en wordt er een volkstelling gehouden. Het jaar 1857 brengt vreugde aan het hof door de geboorte van kroonprins Alfons. Het is ook een jaar van zware sociaal-economische problemen wegens een tekort aan graan. De daardoor ontstane onrust wordt zeer bloedig de onderdrukt. In oktober geeft Narváez om onduidelijke redenen zijn opdracht terug, maar waarschijnlijk is hij de voortdurende bemoeienis van de kroon en de camarilla beu. Na twee machteloze kabinetten wendt Isabella zich opnieuw tot O'Donnell die er medio 1858 in slaagt een kabinet van brede samenstelling te formeren.

De langdurige bewindsperiode van O'Donnell

O'Donnell is ongetwijfeld een van de zwaargewichten uit de liberale beweging van de negentiende eeuw. Hij stamt af van de Ierse clanleider uit de zestiende eeuw, Calbhach Ó Domhnaill ofwel Calvagh O'Donnell. Zijn vader was een hoge militair en O'Donnell treedt in diens voetsporen: op dertigjarige leeftijd is hij al benoemd tot veldmaarschalk en kapitein-generaal van Aragón, Valencia en Murcia. Met de titels graaf van Lucena en hertog van Tetuán behoort hij tot de Grandeza van Spanje.

Het kabinet van O'Donnell blijkt stabiel te zijn en regeert gedurende vier en een half jaar, voor die tijd ongekend lang. Naast het premierschap beheert hij ook het ministerie van Oorlog en gedurende enige tijd dat van de Overzeese gebiedsdelen. Daarmee drukt hij een zwaar stempel op het regeringsbeleid. Uitzicht op een periode van politieke stabiliteit komt er met de verkiezingen van oktober 1858 waarbij de Unión Liberal een overweldigende meerderheid verwerft in de Cortes die een vijfjarige zittingsperiode tegemoet gaat. De harmonie tussen regering en parlement maakt het mogelijk om de altijd intrigerende monarchen op afstand te houden. Nieuwe wetgeving draagt bij aan de verdere modernisering en professionalisering van de overheid. De *Cuerpo de Ingenieros de Montes* (berg- en bosbeheer) wordt gevormd in 1859, evenals een curriculum voor docenten ter invulling van de onderwijswet van Moyano. Uit hetzelfde jaar dateert de mijnwet waarin het eigendom van de staat over de delfstoffen wordt vastgelegd en de mogelijkheid voor particuliere exploitatie geregeld. Eenzelfde systeem van publiek-private uitbating geldt de spoorwegen en ander openbare voorzieningen. Ook wetten op het gebied van hypotheekverstrekking (1861) en het notariaat (1862) zien het licht. De gunstige economische ontwikkeling brengt Barcelona ertoe grootse plannen op te maken voor stadsuitbreiding: het plan van Ildefonso Cerdà - met zijn beroemde geometrisch concept - waarvoor een deel van de oude stadsmuur moet worden afgebroken. Niet lang daarna volgt Madrid met het plan van de ingenieur Carlos Castro. Het onteigeningsbeleid van de voorafgaande decennia begint zijn vruchten af te werpen. De daardoor mogelijk gemaakte investeringen leiden tot een niet geringe toename van de productie van allerlei agrarische producten als graan, olijfolie en wijn. Ook de textielnijverheid bloeit op. Al met al betekent dit een enorme toename van werk-gelegenheid die de afname ervan ten gevolge van de mechanisering ruimschoots compenseert. Gedurende het bewind van O'Donnell probeert Spanje zijn prestige als internationale grootmacht enigszins te herstellen. Er worden vier expedities ondernomen: de Afrikaanse oorlog, de poging om Santo Domingo te behouden, de expedities naar Mexico en Indochina en de Pacifische oorlog.

De aanwezigheid van Spanje in het Rif-gebied in Noord-Afrika wordt rond het midden van de negentiende eeuw bedreigd door gewapende acties van de sultan van Marokko. Als de Spanjaarden nieuwe fortificaties aanbrengen rond de stad Ceuta ziet de sultan dit als een provocatie, waarop een bestorming volg. De Spaanse regering besluit tot een strafexpeditie die vier maanden duurt.

Tetuán wordt in 1860 ingenomen en na de overwinning in de slag van Wad-Ras ligt de weg open naar Tanger. Er volgen vredesonderhandelingen met voor Spanje een gunstige uitkomst. Voor zijn inzet wordt O'Donnell geëerd met de titel van hertog van Tetuán. De goede afloop van dit conflict voor de Spanjaarden heeft echter meer propagandistische dan reële waarde. Zij slagen er niet in het felbegeerde Tanger te bezetten en Tetuán moet spoedig na de vrede weer worden verlaten.

De interventie in Mexico heeft als oorzaak dat dit land zijn buitenlandse schulden niet kan voldoen en op een bankroet aankoerst. Op instigatie van de Franse koning Napoleon III sluiten Engeland, Spanje en Frankrijk een pact en rusten een expeditieleger uit. De Spaanse troepen staan onder aanvoering van generaal Prim. Zij veroveren Veracruz, waarna in ruil voor verdere niet-inmenging in de Mexicaanse aangelegenheden de aanwezigheid van de bezetters wordt geaccepteerd. Engeland en Spanje negeren de verregaande plannen van Napoleon om in Mexico een marionettenkoning te installeren. Santo Domingo, het oostelijk deel van het eiland Hispaniola, vreest annexatie door het buurland Haïti en in verband met de instabiele situatie in het Caribisch gebied vanwege de Amerikaanse Burgeroorlog, vraagt het land opgenomen te worden in het Spaanse koninkrijk. Dit is geen lang leven beschoren. In 1865 komt de bevolking in opstand en er wordt een eind gemaakt aan de annexatie.

De Pacifische oorlog is een vergeldingsactie waaraan een meningsverschil met Peru over de aanwezigheid van Spanjaarden in de territoriale wateren ten grondslag ligt. Buurlanden als Chili, Bolivia en Ecuador voelen zich eveneens bedreigd en gezamenlijk verklaren deze landen Spanje de oorlog. Na een bombardement op Valparaiso houden de Spanjaarden het voor gezien en eindigt deze oorlog zonder winnaar of verliezer.

Tenslotte is er de Spaanse bemoeienis met Cochinchina (Vietnam). Zoals wel meer gebeurt volgt Spanje het beleid van de Fransen die in dit geval uit zijn op de koloniale overheersing van Indochina. Het feit dat Spanje belangen heeft in de Pacific (de Filippijnen) speelt daarbij nauwelijks een rol. De expeditie begint in 1858 en eindigt vier jaar later met een overeenkomst tussen de Fransen en koning Annam. Deze bezorgt Frankrijk een sterke uitvalsbasis, maar wordt door Spanje niet mede-ondertekend. Spanje schiet dus niets op met deze actie die, net als de andere expedities, slechts propagandistische waarde heeft en een groot beslag op de staatsfinanciën legt.

Het einde van het regime van Isabella II

Zoals gebruikelijk binnen de liberale beweging nemen de onderlinge tegenstellingen toe en ontwikkelt zich oppositie tegen het autoritaire optreden van O'Donnell. Onder de opposanten bevinden zich veelbelovende jonge mensen als Cánovas del Castillo en generaal Prim. In maart 1863 barst de bom en verliest O'Donnell het vertrouwen van zijn achterban en dat van de koningin. Voor het eerst in de geschiedenis consulteert de vorstin een aantal politieke kopstukken alvorens een nieuwe premier te benoemen. Alweer resulteert dit in het komen en gaan van diverse kabinetten totdat Isabella in september 1864 voor de zesde keer Ramón Narváez de leiding van het land in handen geeft. Maar steeds duidelijker wordt dat er eigenlijk geen goed basis te vinden is voor een stabiele constitutionele monarchie onder een koningin als Isabella II. Dat ligt zeker aan de voortdurende verdeeldheid onder de liberalen, maar is ook te danken aan de neiging van de vorstin zich indringend te bemoeien met staatszaken.

Narváez probeert de gelederen te sluiten, maar het is tevergeefs en hij vervalt weer in zijn oude houding van autocraat. De progressieven keren zich af van de conservatief-liberalen en kiezen de kant van de democraten door terugtreding van de koningin te bepleiten en zo nodig geweld te gebruiken om een eind te maken aan een regime dat de wensen van het volk geheel negeert. Gedurende de jaren 1865 en '66 raakt Isabella steeds meer in opspraak. Ten eerste omdat zij in het kielzog van de Paus weigert het nieuw ontstane verenigd Italië te erkennen dat aanspraken maakt op de pauselijke gebieden.

Tweede punt van kritiek op de koningin betreft haar buitenechtelijke uitpattingen. Er ontstaat een enorme rel als een wet in behandeling wordt genomen die Isabella II ertoe verplichte een deel van haar bezittingen af te staan aan de staat. Haar besluit om 75% ervan over te dragen valt erg goed bij haar aanhang, maar de hoogleraar Emilio Castelar veegt daar de vloer mee aan in het beroemd geworden artikel *El Rasgo* (pennestreek), waarin hij openlijk verklaart dat alle koninklijke bezittingen eigenlijk toebehoren aan de staat. Narváez reageert woedend en ontslaat de hoogleraar waarna een storm van studentenprotest oplaait. Dit protest eindigt in een bloedbad gedurende *la noche de San Daniel*, waarbij meer dan 90 doden vallen. Bang dat een dergelijk gewelddadig optreden de kroon schade zal toebrengen ontslaat Isabella Narváez en doet in juni 1865 opnieuw een beroep op O'Donnell. Hij belooft verkiezingen te zullen houden onder ruimere condities dan ooit, maar het is niet genoeg om het tij te keren.

Een opstand in januari 1866 onder aanvoering van Prim mislukt, waarna in juni onderofficieren van de kazerne San Gil in Madrid een poging wagen en barricaden oprichten in de straten van Madrid. Tientallen van hen verliezen het leven in een wanhoopsdaad van O'Donnell om de 'verschrikkingen van de Franse revolutie' te voorkomen. Daarop verenigen de opposanten zich in een hecht front tegen het regime door sluiting van het pact van Oostende waarin zij onomwonden het aftreden van Isabella eisen. Wispelturig als zij is wisselt de koningin in juli wederom O'Donnell in voor Narváez, van wie zij verwacht dat hij de openbare orde herstelt. Begin 1866 vervalt Spanje in een diepe crisis die enerzijds het gevolg is van de Europese bankencrisis en anderzijds van de financiële catastrofe in eigen land omdat de opbrengsten van de enorme investeringen in de spoorwegen ver achter blijven bij de verwachtingen. Daarbij komt het ineensstorten van de textielindustrie als gevolg van het opdrogen van de katoenimport uit Amerika waar de burgeroorlog woedt. De crisis verdiept zich in de loop van 1867 - 1868 ten gevolge van een misoogst. In het voorjaar van 1867, terwijl de volksvertegenwoordiging vrijwel monddood is gemaakt, overlijdt plotseling Narváez. Hulp invoeren van O'Donnell kan dan niet meer, want die is enkele maanden daarvoor gestorven. Het spel van Isabella lijkt voorbij te zijn ook al omdat de jonge generatie van vooraanstaande militairen zoals Prim zich geschaard hebben in de rijen der opposanten. Het tekort aan primaire bestaansmiddelen schept een uiterst explosief klimaat waaruit de revolutie *La Gloriosa* van september 1868 en de val van de monarchie voortkomen.

Sexenio Revolucionario

Het Sexenio Revolucionario (de revolutionaire jaren) begint na de geslaagde opstand: *La Gloriosa* of *la septembrina* in september 1868 en eindigt in 1874 met het herstel van de monarchie onder Alfons XII. Het is een zeer turbulente periode in de Spaanse geschiedenis waarin verschillende regeringsvormen elkaar afwisselen, zoals die van koning Amadeus I (1871-1873) en de eerste Spaanse republiek (1873-1874). Deze wisselingen spelen zich af tegen een decor van drie ingrijpende maatschappelijke conflicten: de Cubaanse opstand die leidt tot een tienjarige oorlog, de Tweede Carlistenoorlog (1872-1876) en de opstand van de kantons in 1873.

Revolutie

Tegen de herfst van 1868 is het geduld van de Spanjaarden met koningin Isabella II op. Niet alleen haar promiscue gedrag wekt weerzin, maar vooral de voortdurende bemoeienis van het staatshoofd en de haar omringende hofkliek met de dagelijkse politiek heeft veel kwaad bloed gezet in alle liberale geledingen. De centrum-rechtse Unionisten (Unión-liberal), progressieven (Partido Progresista) en democraten (Partido Demócrata) besluiten dat het genoeg is. Hun uitgangspunten verschillen natuurlijk. De Unionisten hebben vooral economische motieven, de progressieven willen een nieuw en competent staatshoofd zonder de monarchie vaarwel te zeggen of verder veel te veranderen en de democraten streven naar echte staatsrechtelijke vernieuwing. Voor het slagen van de revolutie kunnen de Unionisten rekenen op adhesie van de economische oligarchie, de progressieven hebben sterke banden met de legertop en de democraten weten zich verzekerd van de steun van het volk. Op 19 september landt een groep hoge militairen in Cádiz en komt de marine in opstand onder aanvoering van admiraal Juan Bautista Topete. Het lijkt een incidentele pronunciamiento zoals zich die heel vaak hebben voorgedaan, maar deze keer is hij goed georganiseerd en wordt hij breed gesteund. Onder de aanvoerders bevinden zich militairen met veel prestige zoals de generaals Francisco Serrano en Juan Prim in gezelschap van vooraanstaande civiele liberalen waaronder Práxedes Sagasta en Manuel Ruiz Zorrilla. Ook in ander opzicht verschilt deze pronunciamiento van zijn voorgangers: voor het eerst gaat het niet alleen om het omverwerpen van een corrupt regime, maar is de positie van het staatshoofd zelf in het geding. Bedoeling is om via algemeen kiesrecht te komen tot een constituerende assemblee die beslist over de regeringsvorm van het land.

Vanuit Cádiz verspreidt de opstand zich snel over het land. In sommige steden zijn het de militairen die het voortouw nemen, terwijl in andere plaatsen de burgerbevolking de opstand initieert. Op 27 september lijden de troepen van Isabella II een nederlaag in de slag van Alcolea tegen de opstandelingen, waarna het pleit is beslecht. Enkele dagen later verlaat Isabella het land om in Frankrijk in ballingschap te gaan. Het manifest *España con honra* (Een eervol Spanje) dat de militaire leiders publiceren wordt wel beschouwd als hét symbool van een liberaal en democratisch Spanje. Net als bij vorige opstanden vormen de lokale junta's een belangrijke factor in het revolutionaire proces. Zij mobiliseren het volk en vormen vanaf het begin van de revolutie tot aan het moment dat er een nieuwe centrale regering is de enige legitieme autoriteit.

Na de nederlaag bij Alcolea draagt de eerste minister, José Gutiérrez, de macht over aan de Madrileense revolutionairen Joaquín Jovellar en Pascual Madoz. Laatstgenoemde wordt tot president van de voorlopige centrale revolutionaire junta benoemd. In de rest van het land krijgen de lokale bestuurders opdracht de macht over te dragen aan de junta's. Deze machtsovername verloopt vreedzaam, maar zoals te verwachten ontstaat er frictie tussen het nieuwe centrale gezag en de lokale junta's. Op centraal niveau tracht men de macht van boven naar beneden te organiseren, terwijl de junta's dat juist andersom willen doen. Belangrijk bijkomend verschil in denken is dat de centralistisch ingestelde revolutionairen veel minder dan hun lokale geestverwanten oog hebben voor de sociale aspecten van de revolutie. Het gaat centralisten vooral om het aanbrengen van de in hun ogen noodzakelijke veranderingen in het staatsbestel terwijl voor de lokaal opererende revolutionairen het verbeteren van het lot van de arme bevolking het voornaamste motief is om in opstand te komen.

Op 8 oktober treedt er een voorlopige regering aan met een gematigd progressief karakter, voorgezeten door generaal Serrano. Het ontbreken van de democraten is een voorbode van de scheiding der geesten binnen de revolutionaire beweging. De regering probeert allereerst de macht van de lokale junta's te neutraliseren en nadat de voorlopige centrale junta in Madrid zichzelf heeft opgeheven worden de junta's elders verboden en na enige tijd de lokale milities ontwapend. Dat gaat niet zonder slag of stoot. In diverse steden komt de bevolking in verzet, niet alleen vanwege de eis tot ontwapening, maar ook omdat de regering beveelt dat de tijdens de revolutie bezette landgoederen aan de eigenaars moeten worden teruggegeven. Het leger komt er soms aan te pas om de orde te herstellen.

Wel geeft de regering toe aan de druk van de junta's door de belasting op verbruiksgoederen af te schaffen, kinderen van slaven die geboren zijn na de revolutie burgerrechten te verlenen, vrijheid van religie, meningsuiting en onderwijs te erkennen en een systeem van algemeen kiesrecht in te stellen. Om de economie te versterken wordt de *peseta* ingevoerd als enig wettige betaalmiddel en Spanje treedt toe tot de mediterrane monetaire unie. Ook verschijnt er een nieuwe wet op de mijnen en op de douanetarieven. Hoewel de voorlopige regering aan een aantal wensen van de bevolking tegemoet is gekomen, vaart zij toch een koers die een heel eind afstaat van het breed levende gevoel bij het volk dat de revolutie zou hebben moeten leiden tot een wezenlijk andere staatsvorm en het is dus niet vreemd dat republikeinen zich duchtig beginnen te roeren.

Dat uit zich in de verkiezingsuitslagen voor de gemeenteraden op 18 december, waarbij de republikeinen in tal van grote steden een goed resultaat boeken.

De grondwet van 1869 en de zoektocht naar een koning

Bij de landelijke verkiezingen op 15 januari 1869 zijn de gematigd liberalen (Partido Moderado) de verliezers en vormen de progressieven met 156 zetels de grootste fractie, gevolgd door de sterk opkomende republikeinen met 85, de unionisten met 81, terwijl de democraten er 20 bemachtigen, evenals de carlisten. De nieuwe Cortes begint met de benoeming van Serrano als eerste minister. Met instemming van de volksvertegenwoordiging handhaaft hij zijn regeringsploeg. Als belangrijkste onderwerp staat de formulering van een nieuwe grondwet op de agenda en ter voorbereiding ervan benoemt de Cortes een commissie onder voorzitterschap van de progressief Salustiano Olózaga. Al in april kan een tekst worden voorgelegd en op 1 juni wordt de grondwet vastgesteld. Deze grondwet noemt expliciet het principe van nationale soevereiniteit, scheiding der machten vormt een belangrijk principe en het vastleggen van individuele vrijheden krijgt eveneens volop aandacht. Dit laatste komt tot uiting in de bepaling dat Spanjaarden en ook vreemdelingen die een ander geloof dan het rooms-katholicisme aanhangen, daartoe het volste recht hebben, mits de uitoefening ervan niet in strijd is met de goede zeden. Het debat over deze kwestie is heftig en veroorzaakt een scheuring in de liberale gelederen waarbij conservatieven erop wijzen dat deze vrijheid van godsdienst niet strookt met het in 1851 met de paus afgesloten concordaat.

Ook het debat over het kiesstelsel loopt hoog op. De meerderheid wil onder geen beding concessies doen op het punt van het algemeen kiesrecht zoals dat bij de verkiezingen van januari is toegepast en dat alle Spaanse meerderjarige ingezetenen in volledig bezit van hun burgerrechten het recht geeft hun stem uit te brengen. Eén van de voorstanders van een zekere vorm van censuskiesrecht is Antonio Cánovas del Castillo die naar voren brengt dat het kiesrecht geen natuurlijk recht is, maar eerder een taak of functie waarvoor de kiezer gekwalificeerd dient te zijn en er dus aan het kiesrecht voorwaarden dienen te worden gesteld, maar hij behoort tot een minderheid. De grondwet voorziet in een tweekamerstelsel (Congres van afgevaardigden en Senaat) waarbij de Senaat gekozen wordt via een getrapt systeem. Elke gemeente binnen een provincie kiest daarbij een aantal kiesmannen die samen met de provinciale afgevaardigden het college vormen dat de senatoren aanwijst.

Per provincie zijn dat er vier en van hen wordt geveerd dat zij gewaardeerde functies hebben bekleed zoals dat van minister, lid van de Hoge Raad of de Raad van State, een hoge militaire functie (kapitein-generaal of admiraal), ambassadeur, (aarts)-bisschop, rector van een universiteit en dergelijke. Essentieel onderdeel van de grondwet vormt de bepaling over de staatsvorm, zijnde een monarchie, wat de regering verplicht op zoek te gaan naar een nieuwe koning.

Natuurlijk is de aanwijzing van een nieuwe koning in de eerste plaats een interne aangelegenheid, maar dit proces trekt ook de volle aandacht van de Europese mogendheden. Tijdens de debatten over de grondwet is duidelijk geworden dat er twee extremistische stromingen zijn, de carlisten en de federalisten die zich niet kunnen vinden in de besluiten over de staatsvorm en overgaan tot de organisatie van verzet. De carlisten - die zelfs niet hebben meegedaan aan de stemmingen over de grondwet - beginnen in diverse provincies milities op te richten, terwijl republikeinen en federalisten een verbond sluiten (het pact van Tortosa) en kleine opstanden uitlokken in Catalonië, Aragon en Valencia. Verzet dus vanuit volstrekt tegengestelde hoeken. Intussen dient de regering in afwachting van de nieuwe vorst een regent te benoemen. Dat wordt Serrano en generaal Prim neemt de functie van voorzitter van de ministerraad op zich. Prim, op dat moment ongetwijfeld de sterke man van Spanje, benoemt een nieuw kabinet waarin hij twee democraten opneemt: Práxedes Sagasta en Manuel Ruiz Zorrilla. Met de reeds functionerende unionisten en progressieven vormt dit een tripartiet kabinet dat kan rekenen op een meerderheid van de volksvertegenwoordiging.

De zoektocht naar de nieuwe koning verloopt moeizaam, want elke partij heeft zijn favoriet die zich verzekerd weet van steun uit een of ander Europees land. Van alle kandidaten is Antonio de Orléans, hertog van Montpensier, degene die zich het sterkst profileert. Gehuwd met Luisa Fernanda, de zuster van Isabella II, kan hij rekenen op de steun van de unionisten en van een deel van het Spaanse leger. Hij bezit een enorm vermogen en heeft als samenzweerder tegen zijn schoonzus een stevige bijdrage geleverd aan de financiering van de revolutie. Voor zijn aanhang is hij de ideale kandidaat voor de troon, maar zowel Prim als de Franse keizer Napoleon III denken daar anders over. Voor Napoleon III is het ondenkbaar dat een zoon van de in 1848 afgezette Franse koning Lodewijk Filips van Orléans de Spaanse kroon erft. Dat verzwakt de positie van Napoleon ten opzichte van het Frankrijk vijandelijke Pruisen dat de kandidatuur van de hertog van Montpensier steunt.

Een tweede kandidaat is Ferdinand van Saksen-Coburg, de echtgenoot van koningin Maria II van Portugal. Hij heeft zich een bekwaam en democratisch gezinde koning-gemaal getoond en veel vooraanstaande Spanjaarden zien in Ferdinand de man die, eenmaal op de Spaanse troon, wellicht een oude droom in vervulling kan doen gaan: de hereniging van Spanje en Portugal. Maar Ferdinand geeft aan er niets voor te voelen, vooral vanwege de weerstand onder Portugezen tegen het idee van een verenigd Iberisch koninkrijk. Andere kandidaten zijn Baldomero Espartero, de in Spanje zeer geliefde militair en ex-regeringsleider en Prins Leopold van Hohenzollern-Sigmaringen, de zoon van de laatste Hohenzollern die regeert over dit vorstendom. Espartero wijst het verzoek van Prim af om het koningschap op zich te nemen, hij is dan al begin zeventig en voelt zich niet in staat deze zware taak te aanvaarden. Prins Leopold lijkt eveneens een geschikte kandidaat. Hij is rooms-katholiek, gehuwd met de zuster van Ferdinand van Saksen-Coburg en geniet de steun van Otto von Bismarck, de minister-president van Pruisen. Bismarck slaagt er echter niet in de instemming te verkrijgen van Willem I, de Pruisische koning en keizer van Duitsland. De keizer is bang voor internationale complicaties. Als blijkt dat prins Ferdinand wil instemmen met het verzoek vanuit Spanje is dat voor de Fransen, die de macht van de Hohenzollern vrezen, aanleiding om Pruisen de oorlog te verklaren. Voldoende reden voor Ferdinand om zich terug te trekken. Nadat prins Amadeus van Savoye, de zoon van de koning van Italië Victor Emanuel II, in eerste instantie niet ingaat op de uitnodiging het Spaanse koningschap te aanvaarden, komt de kandidatuur van prins Thomas van Savoye, hertog van Genua, in beeld.

Prim ontmoet daarbij veel interne weerstand die zelfs leidt tot het vertrek van de unionisten uit de regering, maar doorslaggevend is het verzet van de moeder van de kandidaat. Opnieuw wendt Prim zich tot Amadeus van Savoye en dit keer stemt het vorstenhuis van Savoye in met de Spaanse uitnodiging. Nadat de regering uitvoerig campagne heeft gevoerd voor deze kandidaat vindt op 16 november 1869 een stemming plaats in de Cortes, die Amadeus met grote voorsprong wint vóór de kandidaat der unionisten, de hertog van Montpensier. Begrijpelijk zijn de reacties van hen die geen buitenlander op de Spaanse troon willen en vanuit haar ballingsoord laat Isabella II een scherp protest horen tegen het schenden van de rechten die de Bourbons hebben op de troon.

Spanje onder koning Amadeus I

Gedurende het regentschap van Serrano komt het op vele plaatsen, met name in Andalusië, tot opstanden, vooral ontketend door het ontevreden volk dat het de regering kwalijk neemt zich niet te houden aan een aantal beloftes die gedaan zijn na de geslaagde revolutie zoals het beëindigen van de belastingen op verbruiksgoederen (de *consumos*) en het afschaffen van het gehate systeem van rekrutering voor het leger, de zogeheten *quintas* (de term *las quintas* dateert uit vijftiende eeuw toen onder koning Johan II van Castilië een systeem werd gecreëerd dat voorschreef dat één op de vijf mannen de militaire dienstplicht dienden te vervullen. Het werd opnieuw ingevoerd door Filips V in 1705). De *quintas* bestaat uit een vorm van loting onder mannen die de meerderjarige leeftijd hebben bereikt en omdat de mogelijkheid bestaat de dienstplicht af te kopen, draaien de armen altijd op voor de landverdediging. Ook de carlisten roeren zich - de voorbode van de Tweede Carlistenoorlog - en als vanaf juli 1869 ook nog de oorlog in Cuba uitbreekt, geraakt de regering Prim in ernstige moeilijkheden. Het politieke landschap van Spanje ondergaat een wijziging door de opkomst van het federalisme dat zich bestendigt door de oprichting van de *Partido Republicana Federal* (federalisten, de voortzetting van de *Partido Demócrata*) die autonomie op alle bestuurlijk niveaus bepleit en de stichting van een federale staat voor ogen heeft naar Amerikaans voorbeeld. Op 30 december 1870, dezelfde dag waarop Amadeus I arriveert in Cartagena, overlijdt generaal Prim aan zijn verwondingen ten gevolge van een op hem gepleegde aanslag. Wie de aanslag heeft gepleegd is nooit achterhaald, maar hij moet beschouwd worden als een culminatie van de toen heersende sociale spanningen. De dood van Prim veroorzaakt een scheuring onder de progressieven.

Behoudende progressieven vinden elkaar in de *Partido Constitucional*, die onder aanvoering staat van Sagasta en die ook leden van de Union-Liberal aantrekt zoals Serrano. Ter linkerkant ontstaat de *Partido Radical* onder leiding van de vooruitstrevende Manuel Ruiz Zorilla.

En zo begint Spanje onder een slecht gesternte aan zijn eerste experiment met een democratische monarchie. De ontvangst van de koning is lauw en de straten van Madrid zijn bijna leeg. De eerste regering onder Amadeus bestaat uit vertegenwoordigers van de partijen die de revolutie van 1868 hebben veroorzaakt. Op 8 maart 1871 vinden algemene verkiezingen plaats onder leiding van minister Sagasta, die voor die gelegenheid een districtenstelsel hanteert dat de regeringspartijen enorm bevoordeelt.

Zij veroveren 235 zetels en de oppositie 128, waarvan er 52 naar de republikeinen gaan en 51 naar de carlisten. Deze oppositiepartijen tonen daarmee aan dat, ondanks de manipulaties van Sagasta zij kunnen bogen op een stevige verankering in de maatschappij. De republikeinen in Andalusië en het mediterrane gebied en de carlisten in het noorden. Tot februari 1873, het moment dat Amadeus aftreedt, blijft de politieke situatie voortdurend instabiel vanwege de onderlinge meningsverschillen binnen en tussen de regeringspartijen. Gedurende die korte periode treden er zes verschillende regeringsploegen aan die achtereenvolgens onder leiding staan van Francisco Serrano (januari-juli 1871), Ruiz Zorilla (juli-oktober 1871), José Malcampo (oktober-december 1871) en zijn partijgenoot Sagasta (december 1871-mei 1872), wederom Serrano (mei-juni 1872) en tenslotte nogmaals Ruiz Zorilla (juni 1872-februari 1873). Vooral tussen de vooruitstrevende Ruiz Zorilla en de zich steeds conservatiever tonende Sagasta bestaan grote tegenstellingen. Een belangrijke discussie in de Cortes vindt plaats in 1871 over de positie van de Spaanse afdeling van de Socialistische Eerste Internationale op het moment dat de *Commune van Parijs* het licht ziet, een gebeurtenis die overal in Europa een schok teweeg brengt. Bang voor de eventuele komst uit het buitenland van honderden leden van de Eerste Internationale ofwel de *Asociación Internacional de Trabajadores* (AIT) naar Barcelona, waar de Spaanse tak van de AIT, de *Federación Regional Española* (FRE) congresseert, voert Sagasta een zeer repressieve koers en verbiedt hij alle activiteiten van de Spaanse organisatie. De genoemde tegenstelling tussen Sagasta en Ruiz Zorilla openbaart zich eens te meer bij de verkiezingen van april 1872. Er ontstaan dan twee blokken: dat van de conservatieven geleid door Sagasta en een oppositioneel blok onder Ruiz Zorilla waartoe de radicalen, federalisten en carlisten behoren. Net als in 1871 winnen de regeringspartijen die 236 van de 391 zetels bezetten.

Dat de verkiezingen opnieuw gemanipuleerd zijn onder verantwoordelijkheid van Sagasta is evident en het is misbruik van overheidsmiddelen dat leidt tot commotie in de Cortes en tot aftreden van de regering Sagasta. Het laatste kabinet onder Amadeus I wordt geleid door Ruiz Zorilla die verkiezingen uitschrijft op 24 augustus, nog geen half jaar na de vorige verkiezingen. De uitslagen liegen er niet om, van de 379 zetels verovert de Partido Radical er maar liefst 274 en de Partido Republicano Federal 77. Er is slechts één uitweg om het verder oplopen van sociale spanningen te voorkomen: de vestiging van een republiek.

De Eerste Spaanse Republiek

Het experiment van een democratische monarchie beheerst door de Spaanse gegoede middenklassen die zich vervreemd hebben van de arme bevolking, kan als mislukt worden beschouwd. Stabiliteit en een breed draagvlak onder de bevolking zijn nodig vanwege de toenemende agressiviteit van de carlisten, de opkomst van de *alfonsinos*, een beweging die prins Alfons - de zoon van Isabella II - steunt als troonpretendent, de onlusten in het Caribisch gebied ten gevolge van de voorgenomen opheffing van de slavernij en vooral ook vanwege de toenemende kracht van de socialistische beweging. Koning Amadeus, die niet toegeeft aan de wens van de geharnaste Spaanse monarchisten om de macht te grijpen, treedt op 11 februari 1873 af en verlaat het land. De Eerste Spaanse Republiek wordt uitgeroepen waarmee ruimte komt voor andere denkbeelden. Sociale bewogenheid en federalisme vormen de basis van de komende periode. De samenwerkende radicalen en federalisten beginnen het nieuwe regime door het Congres en de Senaat samen te voegen tot de Nationale Assemblee bij wie de soevereiniteit van het land berust. Het ontwerp voor invulling van de staatsvorm wordt overgelaten aan de nog te kiezen constituerende Cortes. Geestelijk vader van dit concept is de intellectueel Francisco Pi y Margall, lid van de Partido Republicano Federal. Hoewel er veel vragen overblijven, is duidelijk dat de omwenteling drie wezenlijke elementen omvat: het inwisselen van de monarchie voor een republiek, het inruilen van een confessionele staat voor een neutrale en de keuze voor een staat met een decentraal karakter. Daarnaast neemt door deze omwenteling de invloed van intellectuelen toe ten koste van die van de militairen en gaat het utopisch denken de boventoon voeren over de tot dan toe heersende praktische en bureaucratische politiek die de bestaande elite in de kaart speelt. Pièce de résistance in dit alles is ongetwijfeld de vraag of de republiek gedefinieerd moet worden als een federale staat of als eenheidsstaat. Hier botsen de opvattingen van de rechtlijnig denkende, veelal oudere politici uit de federalistische gelederen die de staat van onderop willen opbouwen met die van de radicalen die een eenheidsstaat voor ogen staat waarbij elk lager bestuursniveau verantwoordelijkheden kent, begrensd door het hogere niveau. Absoluut federalisme versus gedecentraliseerd bestuur. In afwachting van de formulering van een nieuwe grondwet blijft de constitutie van 1869 van kracht met uitzondering van de bepalingen die het monarchistisch karakter van de staat bepalen.

Het eerste kabinet na de omwenteling van radicalen en federalisten, dat aantreedt op 12 februari 1873, wordt voorgezeten door Estanislao Figueras, lid van de federalistische partij. Zijn partijgenoot Pi y Margall bezet de post van Binnenlandse Zaken. Het voortdurend aandringen van veelal agressieve aanhangers van het federalisme brengt laatstgenoemde in spagaat. Als politicus blijft hij het principe van federalisme trouw, maar als minister en staatsman ziet hij zich genoodzaakt de uitwassen ervan te bestrijden. Het eerste probleem waarmee de regering van Figueras wordt geconfronteerd is een staatsgreep geleid door Cristino Martos, voorzitter van de Nationale Assemblee, die weinig opheeft met het federalisme en wie een kabinet voor ogen staat onder leiding van de conservatief Serrano. De federalisten beschikken echter over een goed georganiseerde achterban die Pi y Margall in staat stelt deze poging van de radicalen te neutraliseren. Het resultaat is een homogeen kabinet van federalistische snit, wederom met Figueras en Pi y Margall in de hoofdrollen en Emilio Castelar op de post van Buitenlandse Zaken. Castelar is eigenlijk de enige die verzoening nastreeft tussen radicalen en federalisten. De poging van de radicalen om het heft in handen te krijgen herhaalt zich in april nadat vanuit Barcelona de proclamatie van een zelfstandige Catalaanse staat is aangekondigd, maar Pi y Margall weet de Catalanen van hun voornemen af te brengen en ook de radicalen in toom te houden. De verkiezingen van mei geven de doorslag als de federalisten, nadat de radicalen zich hebben teruggetrokken, een enorme overwinning behalen. Pi y Margall wordt leider van een kabinet in afwachting van wat de constituerende Cortes zal bepalen over de inrichting van de staat.

Opkomst van de arbeidersbeweging

Gedurende het Sexenio Revolucionario zet de arbeidersbeweging haar eerste schreden op weg naar volwassenheid. Het is een beweging die vanaf het begin sterk verbonden is met het republikanisme en betrokken bij de vele opstanden van 1873. Van grote invloed is het gedachtegoed van de Eerste Internationale en vooral van de Internationale Alliantie voor Socialistische Democratie, opgericht door Michael Bakoenin in 1869. De anarchistische denkbeelden van Bakoenin, voor de Spanjaarden verwoord door Pi y Margall, vinden onder de Spaanse arbeiders weerklank omdat het een uitstekend tegenwicht biedt aan het centralisme en confessionalisme van de liberale staat. Van grote invloed is ook het werk van de Italiaanse anarchist Giuseppe Fanelli die in 1868 op verzoek van Bakoenin Spanje bezoekt en contacten legt in Catalonië en Valencia.

Het leidt tot de oprichting van de eerste kernen van de *Asociación Internacional de Trabajadores* (AIT) in Madrid en Barcelona waar ook een Spaanse tak van de Alliantie voor Socialistische Democratie wordt geformeerd. In 1870 ziet de Spaanse afdeling van de AIT, de *Federación Regional Española* (FRE) het levenslicht. Zoals hierboven vermeld worden de activiteiten van de FRE in 1871 door Sagasta verboden en ziet het leidend comité zich genoodzaakt te vluchten naar Lissabon. Het ideologisch onderscheid tussen de FRE en de Alliantie is zeer onduidelijk omdat beide Spaanse organisaties het Bakoenisme als leidraad hanteren en het duurt tot 1879 het jaar waarin de socialistische *Partido Socialista Obrero Española* (PSOE) wordt opgericht, dat zich een heldere scheiding begint af te tekenen tussen de anarchistische en de Marxistische stroming binnen de arbeidersbeweging.

De Tweede Carlistenoorlog

Vanaf het einde van de guerra dels matiners in 1849 beleeft de carlistische beweging tot aan de revolutie van 1868 een periode van interne crisis. Troonpretendent Karel Lodewijk van Bourbon, graaf van Montemolín, overlijdt in 1861, waarna zijn broer Juan diens positie inneemt, wat echter tot grote strubbelingen leidt vanwege zijn liberale sympathieën. Nadat de revolutie een feit is en Juan heeft plaatsgemaakt voor zijn zoon Karel VII, volgt een periode van ideologische bezinning, reorganisatie en herbewapening. Tot de beweging treedt een nieuwe generatie rooms-katholieken toe die een legale strijd om de Spaanse troon als alternatief ziet voor oorlogvoering maar daarbij in botsing komt met de oorlogsheld generaal Cabrera, aanvoerder van de carlistische troepen. Cabrera verlaat het toneel en kroonpretendent Karel VII verzet de bakens, wat ertoe leidt dat de carlistische partij in de constituerende Cortes ruim vertegenwoordigd is.

Bij de volgende verkiezingen gaat het echter bergafwaarts wat opnieuw een draai veroorzaakt in de carlistische gelederen: de aanhangers van Cabrera winnen het pleit en Karel VII besluit weer over te gaan tot gewapende strijd. Het eerste treffen loopt in april 1872 uit op een eenvoudige overwinning van de regeringstroepen bij Oroquita in het noorden van Navarra. Generaal Serrano biedt de carlisten een lankmoedig vredesakkoord aan - de overeenkomst van Amoravieta - maar de leiders van de carlisten weigeren die te tekenen, wat aanleiding is voor veel van hun soldaten om te deserteren. De strijd zet zich voort en nadat in oktober de carlisten hun legers hebben gehergroepeerd en versterkt, veroveren zij in de loop van 1873 gaandeweg grote delen van het Baskenland, Navarra en Aragon.

Na de aankomst van Karel VII op Spaanse bodem uit zijn ballingschap volgen nieuwe veroveringen, maar de belangrijkste stad in het noorden, Bilbao, weten de carlisten niet in te nemen. Miguel de Unamuno weidt aan dit episch treffen tussen de belegerende carlisten en de zich met man en macht verdedigende liberalen zijn werk *Paz en la Guerra* (1897). Zoals altijd het geval in burgeroorlogen is het optreden van de legers aan beide kanten tegenover de in de veroverde gebieden wonende burgers van een gruwelijke wreedheid, die beschreven is door Ramón del Valle-Inclán in zijn boek *Gerifaltas de antaño* (1909).

Hoewel de kracht van de carlisten geleidelijk afneemt, slagen zij er wel in om in het noorden een soort alternatieve staat te creëren, gebaseerd op oeroude feodale opvattingen. Zij beschikken over een eigen pers en munt en herstellen in 1874 de *Real y Pontificia Universidad de Oñate*, bolwerk van conservatief rooms-katholicisme, waardoor de greep van de jezuïeten en franciscanen op het onderwijs terugkeert in de bezette gebieden. De overmacht van de liberale legers is uiteindelijk doorslaggevend en de oorlog eindigt in 1876. Interessant is de vraag waardoor het carlisme zo'n lang leven beschoren is geweest als maatschappelijk-politiek verschijnsel. Aannemelijk is dat deze ultra-conservatieve beweging aansloeg bij de rurale bevolking vanwege het feit dat de opkomst van het liberaal-kapitalisme de bestaande traditionele en rooms-katholieke cultuur op het platteland onder de voet dreigde te lopen, een overigens niet te stuiten proces.

De kantonnale opstand van 1873

Op 1 juni 1873 wordt de constituerende Cortes geïnaugureerd die een week later unaniem kiest voor een federale republiek. Maar voordat men daar handen en voeten aan kan geven ziet Pi y Margall zich genoodzaakt prioriteit te verlenen aan de bestrijding van de al vanaf 1872 om zich heen grijpende carlistische opstanden. Daarvoor vraagt hij de Cortes om verregaande bevoegdheden. Die krijgt hij, zij het zeer tegen de zin van de onverzoenlijke federalisten, bang als zij zijn dat de regering troepen inzet tegen de in het zuiden beginnende lokale revoluties. Eén ervan is de zogeheten petroleumrevolutie in Alcoy, waar het rebellerende volk de macht grijpt en ten strijde trekt voorzien van toortsen gedrenkt in petroleum. Het is het begin van de kantonnale opstand. Verdedigers ervan, de kantonnalisten, zien slechts één weg naar een nieuw staatsbestel: dat van geheel autonome staten of kantons verenigd in een federale staat. Afscheiding van Spanje (separatisme) is overigens niet aan de orde.

De ontwikkeling van het kantonnalisme vindt plaats op het moment dat Pi y Margall een aantal door de republikeinen zeer gewenste hervormingen voorbereidt zoals de regulatie van kinderarbeid, afschaffing van de slavernij op Cuba en een reorganisatie van het leger. Pi y Margall ziet zich genoodzaakt af te treden vanwege de interne tegenstellingen binnen het kabinet en de dreiging van de opstanden. Hij wordt op 18 juli vervangen door de meer conservatieve Nicolás Salmerón. Het aftreden van Pi y Margall brengt verandering van het regeringsbeleid met zich mee dat zich uit in een duidelijke koers richting eenheidsstaat en het krachtdadig de kop indrukken van het kantonnalisme. Nadat op 12 juli Cartagena zich als zelfstandig kanton heeft uitgeroepen, volgen nog 17 andere kantons gelegen in het zuiden van het land waaronder Valencia, Cádiz, Sevilla, Salamanca en Málaga. Het zijn door het volk gedreven opstanden dat daarmee hun wensen tot sociale hervormingen kracht bijzet, waarbij lokale omstandigheden een grote rol spelen, maar die in elk geval de eis tot afschaffing van de quintas en de consumos inhouden. Het is overigens geen antiklerikale beweging. Hiertegenover stelt de regering Salmerón een beleid van harde repressie. Eind juli is het afgelopen met de meeste kantons. In Málaga houden de opstandelingen het vol tot 19 september en Cartagena, dat door bombardementen vrijwel met de grond gelijk wordt gemaakt, geeft zich pas over in januari 1874.

De Antilliaanse opstanden

Nadat Cuba van 1857 tot 1866 geleden heeft onder een zware economische crisis, leeft het eiland in de jaren daarna op, mede dankzij de toenemende handel met de Verenigde Staten. Dit land, dat grondwettelijk de slavernij heeft afgeschaft, is economisch zeer expansief. Ook omdat de op Cuba nog bestaande slavernij hen een doorn in het oog is, doen de Verenigde Staten diverse pogingen om het eiland te kopen van de Spanjaarden. Behalve de instandhouding van de slavernij door de Spaanse heersers handhaven zij op het eiland een zeer ouderwetse bestuursstructuur, die de Cubanen weinig rechten en vrijheden toestaat. Cubanen kunnen geen openbare ambten bekleden, er is geen persvrijheid, vorming van politieke partijen is verboden en zonder de bevolking te raadplegen legt Madrid belastingen op. Revenuen van de Cubaanse economie worden vooral besteed aan doelen die voor Cuba van geen enkel belang zijn. Bovendien laten de Spanjaarden het aannemen van gesalarieerde arbeiders in de suikerindustrie niet toe, wat de normale ontwikkeling van deze economische motor belemmert. Ook Puerto Rico gaat gebukt onder een dergelijke bestuursstructuur en het is daar waar de bevolking in opstand komt nog voordat de revolutie uitbreekt in Spanje zelf.

Op 23 september 1868 wordt door opstandelingen de onafhankelijkheid uitgeroepen (de *Grito de Lares*), maar de Spaanse legereenheden maken er korte metten mee. Cuba volgde op 10 oktober (de *Grito de Yara*). Deze opstand begint op een kleine verwaarloosde suikerplantage in het arme oosten van het eiland waar Manuel Céspedes de slaven bevrijdt en de onafhankelijkheid uitroept. Er ontwikkelt zich een langdurige oorlog die de Spaanse legereenheden voor enorme problemen stelt vanwege de tropische hitte en regens, de moerassen, muskieten die ziektes als de gele koorts en malaria verspreiden en onder de Spanjaarden veel slachtoffers maken. Gedurende de eerste jaren van de onafhankelijkheidsoorlog weten de opstandelingen op te rukken richting het meer welvarende westen, maar worden gestuit in het centrale deel waar de Spanjaarden hun hoofdkwartier vestigen in Cienfuegos. Het wordt een taaie strijd waarin de opstandelingen door gebrek aan materieel en militair-strategische kennis weinig vorderingen maken. Deze stagnatie brengt de Spanjaarden ertoe de immigratie vanuit het moederland op gang te brengen om langs demografische weg meer greep te krijgen op de kolonie. De immigranten houden zich vooral bezig met het beheer van de suikerplantages waarop de negerslaven de suikerriet oogsten. In 1877 verzandt de oorlog en omdat rond die tijd de Cubaanse suikerproductie ernstig bedreigd wordt door de opkomst van de Europese bietsuikerteelt, besluiten de strijdende partijen de vrede te tekenen. Dat gebeurt met het vredesakkoord van Zanjón op 10 februari 1878, waarbij Cuba als een provincie van Spanje wordt erkend, vertegenwoordigers krijgt in de Cortes, slaven bevrijd worden en burgerrechten uitgebreid zoals de vrijheid van drukpers. Zowel Puerto Rico als Cuba moeten wachten op verzelfstandiging tot het eind van de negentiende eeuw.

Het einde van de republiek

In Spanje beginnen de debatten in de constituerende Cortes over de nieuwe grondwet in augustus 1873. Het concept ervoor is voorbereid door een commissie onder voorzitterschap van Castelar. Deze commissie is intern nogal verdeeld over het vraagstuk van federalisme versus gedecentraliseerde eenheidsstaat, maar uiteindelijk legt zij de Cortes een concept voor van de hand van Castelar zelf dat op principiële punten zoals de burgerrechten niet veel afwijkt van de grondwet van 1869, maar waarin wel sprake is van een andere kijk op de staatsinrichting. Uitgangspunt is de eenheidsstaat, de *Nación Española*, waarin zeventien afzonderlijke staten bestaan (het begrip kanton is zorgvuldig vermeden): dertien op het Iberisch schiereiland, twee eilandstaten (Balearen en de Canarische eilanden) en twee Amerikaanse staten (Cuba en Puerto Rico).

De overige Spaanse gebiedsdelen zoals de Filippijnen blijven voorlopig buiten dit systeem. Er worden drie bestuurlijke niveaus onderscheiden. Het nationale niveau van de federale staat, het regionale niveau van de staten en dat van de gemeenten. De twee lagere niveaus kennen een eigen soevereiniteit of autonomie die echter begrensd wordt door de competenties en rechten van het niveau erboven. Die autonomie van de lagere niveaus is ruim. Zo kunnen staten hun eigen grondwet formuleren, mits deze niet conflicteert met de nationale grondwet en hebben zij het recht om met elkaar verbintenissen aan te gaan. De gemeenten genieten volledige administratieve en economische zelfstandigheid. De debatten over de grondwet worden gevoerd terwijl de kantonnale opstand nog duurt en dat drukt een zwaar stempel op de discussies die zelfs geheel vast dreigen te lopen. Begin september wordt Castelar tot president benoemd in plaats van Salmerón die het voorzitterschap van de Cortes op zich neemt. Om het hoofd te bieden aan de onlusten in het land zoekt Castelar steun bij de meest conservatieve vleugel in de Cortes en bij het leger, wat hem in conflict brengt met de overtuigde federalisten.

Vlak na de jaarwisseling, als de kantonnale opstanden vrijwel voorbij zijn, verklaart Castelar de Cortes dat hij bereid is zijn idee over een federale staat te laten varen en dat hij kan leven met de grondwet van 1869 wat tot een verhit debat leidt en uitloopt op een stemming over dit voorstel. Castelar verliest deze stemming en treedt af waarna de Cortes overgaat tot het kiezen van een nieuwe regering. De vergadering wordt echter onderbroken door een gewelddadige interruptie van militairen die de afgevaardigden naar huis sturen. De staatsgreep van kapitein-generaal Mario Pavía is daarmee een feit. Na de staatsgreep van Pavía volgt een periode waarin de militairen het voor het zeggen hebben en die ook wel de *periodo macmahonista* wordt genoemd, naar analogie van de Franse veldmaarschalk Mac-Mahon die zich in 1873 tot president van Frankrijk heeft uitgeroepen. Het ligt niet in de bedoeling van Pavía om de republiek te liquideren, integendeel, Pavía voert zijn actie uit omdat Castelar is weggestemd en het leger een stabiele federale republiek wil die niet ten prooi valt aan de grillen van de kantonnalisten. Een nieuwe regering onder leiding van generaal Serrano voert een behoudend bewind waarbij Serrano een conservatief-maatschappelijk draagvlak zoekt en net als Castelar de grondwet van 1869 als richtsnoer neemt. In Sagasta vindt hij een civiel geestverwant die graag wil samenwerken met de militairen om een eind te maken aan de Carlistenoorlog.

Vanaf september neemt Sagasta de rol over van Serrano als president van de ministerraad nadat hij zich heeft ontdaan van generaal Arseno Martínez Campos, een belangrijke figuur binnen de beweging die een terugkeer naar de monarchie nastreeft en die geleid wordt door Antonio Cánovas del Castillo. Noch Serrano, noch Sagasta blijken in staat om voldoende politieke stabiliteit te creëren wat eens te meer voor Cánovas reden is om de terugkeer naar de monarchie te forceren. Op 1 december 1874 ondertekent kroonprins Alfons in Londen het Manifest van Sandhurst, dat naast een felicitatie aan de zeventien jaar geworden prins een blauwdruk inhoudt voor de vestiging van een constitutionele monarchie van rooms-katholieke snit, maar wel met de intentie het functioneren van het liberale politieke systeem te ondersteunen. Het manifest wordt op 27 december in Spanje gepubliceerd en twee dagen later organiseert Martínez Campos een opstand in Sagunto (nabij Valencia) onder het uitroepen van Alfons XII als koning van Spanje. Cánovas del Castillo werpt zich op als de nieuwe minister-president om de Bourbonrestauratie ter hand te nemen.

Alfons XII

Alfons XII komt ter wereld op 28 november 1857 te Madrid. Hij is het zesde kind van Isabella II en haar man Francisco van Assisi. Direct na de geboorte van Alfons doet het gerucht aan het hof de ronde dat hij niet door zijn wettige vader is verwekt, maar door een van de minnaars van Isabella, de aristocraat en militair Enrique Puigmoltó. Alfons XII is twee keer getrouwd geweest. Zijn eerste vrouw overlijdt kort na hun huwelijk en zijn tweede echtgenote, Maria Christina van Oostenrijk, schenkt hem bij zijn leven twee meisjes. Na zijn vroegtijdig overlijden aan tuberculose wordt er een jongetje geboren, Alfons XIII.

Cánovas del Castillo

Door zijn geboorte verkrijgt Alfons XII de titel van Príncipe de Asturias en daarmee het recht op de Spaanse troon. Omdat Isabella II sinds 1868 in ballingschap verkeert, voltrekt de opvoeding van Alfons zich in een niet-Spaanse omgeving, maar daardoor kan hij kennismaken met andere politieke systemen zoals dat van Frankrijk, Engeland en Oostenrijk en doet hij een schat aan ervaring op. In september 1869 verhuist het gezin naar Genève waar hij lessen volgt aan de kantonale academie. Later studeert hij aan de koninklijke academie - het Theresiarum - van Wenen en voltooit zijn opleiding aan de militaire academie van Sandhurst in Engeland. De leider der monarchisten, Antonio Cánovas de Castillo treedt op als mentor van de jonge prins.

Cánovas del Castillo, een historicus afkomstig uit Málaga, is ongetwijfeld de meest invloedrijke politicus gedurende het laatste kwart van de negentiende eeuw. Hij geeft vorm aan de Bourbonrestauratie nadat in 1874 militairen een eind hebben gemaakt aan de eerste republiek van Spanje. Cánovas is een briljant politicus en ook een behendig strateeg die inziet dat het herstel van de Bourbonmonarchie veel tijd zal vergen. Als in 1868 na de revolutie de constituerende Cortes wordt geformeerd, verzamelt Cánovas - eerder minister onder Isabella II - als afgevaardigde in het parlement een groepje conservatieve monarchisten om zich heen dat langzaam aan invloed wint. Deze *canovistas* beschouwen het als essentieel om allen die niets zien in republicanisme te verenigen in een gemeenschappelijke beweging en roepen daartoe tal van gezelschappen (netwerken) in het leven om draagvlak te creëren voor de terugkeer tot de Bourbonmonarchie. Daarbij heeft Cánovas niet de terugkeer voor ogen naar een systeem zoals dat bestaat voor de revolutie van 1868 en gedragen wordt door de gematigd liberalen (Partido Moderado) uit die tijd. Dit systeem wordt verguisd door de enorme invloed die militairen en het hof uitoefenen op de politiek ten faveure van de bestaande elite en daar moet Cánovas niets van hebben.

Wat Cánovas in gedachten heeft is een monarchaal stelsel dat ruimte biedt aan een weliswaar conservatief getint, maar niettemin liberaal-kapitalistisch systeem waarin het primaat van de politiek ligt bij de regering en de Cortes met de koning als bewaker van de liberale staat. Volgens Cánovas berust de soevereiniteit van de staat niet uitsluitend bij volksvertegenwoordiging - zoals vastgelegd in de grondwet van 1869 - maar bij koning en Cortes tezamen. Ook is hij van mening dat de staat confessioneel dient te zijn, maar ziet hij in dat een zekere mate van godsdienstvrijheid de Spanjaarden niet kan worden onthouden. Het politieke systeem dat door Cánovas wordt gecreëerd en dat zijn weerslag vindt in de grondwet van 1876, beoogt zonder twijfel de voortzetting van eeuwenoude Spaanse tradities, zij het dat de invloed van de kroon op de dagelijkse politiek afneemt ten gunste van de regering en met name van de premier. De koning speelt echter wel een centrale rol als bewaker van het staatsbestel. Hij staat boven de partijen en boven het leger dat in het verleden blijkt heeft gegeven van willekeur en naar believen ingreep in de politieke situatie. Om het beeld van de kroon als de ultieme gezagsdrager over de strijdkrachten kracht bij te zetten en daarmee de politieke invloed van de militairen te beteugelen, wordt de figuur van *rey-soldado* (koning-soldaat) geïntroduceerd. De koning als hoogste militair die garant staat voor de rechten der burgers. Koning Alfons XII is bij officiële gelegenheden dan ook stevast gekleed in uniform.

Sluitstuk van de politieke doctrine van Cánovas is de creatie van een systeem dat de conservatieve en meer progressief getinte bewegingen in staat stelt elkaar af te wisselen als regeringspartij. Als de ene partij is uitgeregeerd wordt de koning gevraagd de regering te ontslaan en de Cortes te ontbinden. De daaropvolgende manipulaties met de verkiezingen brengen dan automatisch de andere partij aan de macht. Dit systeem - het zogeheten *turnismo* - heeft als voordeel dat het voortbestaan van de monarchie gegarandeerd is en voor de nodige stabiliteit zorgt na decennialang oploeiende opstanden. Het *turnismo* wordt vooral in stand gehouden door lokale *caciques* die op grote schaal verkiezingsfraude plegen.

Caciquismo als fundament van de restauratie

In Spanje ontwikkelt zich, net als in andere landen in het Middellandse Zeegebied, in de loop van de negentiende eeuw het cliëntelisme, een systeem waarin binnen rurale gemeenschappen landeigenaren en boeren zich aan elkaar verbinden door het verlenen van wederzijdse diensten. De bevolking krijgt daardoor toegang tot de middelen die in het bezit zijn van de patroons - de *caciques* - en genieten bescherming in ruil voor diensten zoals het geven van een stem aan de door de patroon voorgestelde kandidaat. Dit systeem van sociaalpolitieke organisatie ontstaat in Spanje lang voordat de Restauratie begint, tijdens het regentschap van Espartero. Door diens onteigeningspolitiek komt veel land in handen van geestverwanten van de regent, die de macht over de rurale gemeenschappen overnemen en daar de lakens uitdelen. Het is een systeem dat kan functioneren onder voorwaarde dat het gecontroleerd wordt door een groep van particulieren, gevrijwaard van bemoeienis van buitenaf. Kenmerkend is dat het verlenen van wederzijdse diensten op persoonlijke basis plaatsvindt en niet gebaseerd is op collectief optreden van cliënten zodat geen klassenvorming en klassenactie optreedt. Het is zeker niet zo dat het *caciquismo* ontstaat vanwege het analfabetisme onder de bevolking, door hun vermeende politieke onkunde, passiviteit of door de armoedige situatie waarin zij zich bevindt. Ook is het onjuist te veronderstellen dat het uitsluitend de elite is die ervan profiteert. Het ontstaat als zeer effectieve methode om middelen en diensten te ruilen binnen kleine groepjes die zich niet bekommeren om de behoeften buiten de eigen groep, laat staan om die van de maatschappij. Dat betekent in dat de *caciques* om hun privébelang te dienen politiek manipuleerbaar zijn en de uitslag van verkiezingen in de richting kunnen sturen die op dat moment door de politieke elite in het land gewenst wordt geacht.

Daarbij laten zij geen middel onbenut. Stemmen worden gekocht, kiezers geïntimideerd, stemlokalen ingericht in partijkantoren waar uitsluitend leden toegang hebben, lokalen gesloten nadat eerst de eigen aanhang heeft gestemd, er wordt gesjoemeld met sluitingstijden van de verkiezingslokalen door kerkklokken vooruit te zetten en natuurlijk worden er talloze ongeldige stembiljetten toegevoegd en door de stemcommissie bij de telling als geldig verklaard. Bijvoorbeeld stembiljetten op naam van overledenen, de *votos de lázaros*, naar analogie van het Bijbelverhaal over Lazarus. Veelvuldig komt het voor dat een afgevaardigde wordt verkozen met een hoeveelheid stemmen dat het aantal kiesgerechtigden in een district ruimschoots overtreft. Dit alles staat in Spanje bekend als *el pucherazo*, afgeleid van het woord *puchero* ofwel de 'pot' waarin men de valse stemmen bewaart om later toe te voegen aan de stembussen. Deze term is nog steeds in zwang als aanduiding voor verkiezingsfraude.

Het is een onjuiste veronderstelling dat het caciquismo als instrument om de verkiezingen te manipuleren aan betekenis verliest als na de val van Isabella II het algemeen kiesrecht in de grondwet wordt vastgelegd. In de aan de Restauratie voorafgaande zes revolutionaire jaren winnen alle regeringen die verkiezingen uitschrijven en zij weten dus ook de uitslagen te manipuleren. Zo is het caciquismo een buitengewoon doeltreffend instrument in handen van de heersende klassen en in feite een nieuwe vorm van feodalisme die de nieuwe liberaal-kapitalistische elite net zozeer ten dienste staat als de revolutionaire elite van 1840. En het blijft intact zolang de rurale gebieden als belangrijkste sociaal-economische factor in Spanje bestaan. Pas wanneer de urbanisatie substantiële vormen begint aan te nemen, brokkelt het caciquismo af onder druk van klassenvorming onder de arbeiders.

Als Cánovas zijn beweging begint is er nog geen sprake van een uitgebalanceerde politieke doctrine en ligt het accent op werving van aanhang via een open project waarin iedereen die de monarchie een warm hart toedraagt kan participeren. Cánovas ziet al vroeg in dat herstel van de monarchie onder het huis van de Bourbons alleen kans van slagen heeft wanneer Isabella II terugtreedt ten gunste van haar zoon Alfons, die onder koningsgezinden een veel grotere populariteit geniet dan zijn moeder. Na langdurig aandringen weet Cánovas koningin Isabella II te winnen voor zijn plannen en op 25 juni 1870 doet Isabella II afstand van de troon. In 1873 begint de beweging van Cánovas populair te worden. Met name onder vrouwen uit de hogere standen raakt het in de mode om tot de zogeheten *alfonsinos* te behoren.

In gezelschappen - *tertulias* - bediscussiëren zij de ideeën voor de Restauratie en leveren daarmee een bijdrage aan de verspreiding van het gedachtegoed van Cánovas. Een belangrijke mijlpaal is de ondertekening van het manifest van Sandhurst dat door Cánovas is opgesteld en de contouren schetst van de door hem gewenste restauratie. Hiermee legt Cánovas zijn woorden in de mond van de kroonprins die op 1 december 1874 met de ondertekening van het manifest aangeeft bereid te zijn het koningschap te aanvaarden en terug te keren naar Spanje. Natuurlijk rekent Cánovas op steun van het leger, maar de staatsgreep van generaal Arseno Martínez Campos, een aanhanger van Isabella II, eind december, komt Cánovas ongelegen. De leider van de alfonsinos wil een herstel van de Bourbonmonarchie langs legale weg bereiken en hoewel de staatsgreep het proces in een stroomversnelling brengt, neemt hij er afstand van. Op 30 december wordt een voorlopige regering geformeerd onder leiding van Cánovas die Martínez Campos gedecideerd naar het tweede plan verwijst en hem niet beloont met een post in zijn regering.

Op 13 januari arriveert Alfons XII in Madrid, waar hem een warm onthaal wacht. Het volk waardeert hem om zijn verzoeningsgezindheid. Voor zijn zorgvuldige regeringsstijl en eerbiediging van de grondwet wordt hij beloond met de bijnaam *El Pacificador*.

Partijvorming tijdens de Bourbonrestauratie

Om er zeker van te kunnen zijn dat het door hem gewenste politieke stelsel kan functioneren is het voor Cánovas essentieel dat het zowel bij conservatieven als progressieven komt tot de formatie van nieuwe partijen die zijn model onderschrijven. Dat betekent dat Cánovas zelf de partij van de gematigde liberalen, de Partido Moderado, dient te incorporeren in zijn nieuwe partij, de *Partido Conservador*, terwijl ter linkerkant de in 1871 door Práxedes Sagasta opgerichte *Partido Constitucional* en andere progressieve partijen aaneengesmeed moeten worden. Om een rustig klimaat te scheppen en de conservatieven uit de Partido Moderado voor zich te winnen voert Cánovas een behoudend beleid. De meest drastische maatregelen neemt minister van Onderwijs Orovio, die een eind maakt aan de liberale idealen van vrijheid van onderwijs en wetenschapsbeoefening. Met het Vaticaan worden de relaties verstevigd door opnieuw middelen ter beschikking te stellen voor uitvoering van godsdienst-oefeningen en het kerkelijk huwelijk weer verplicht te stellen. Ook het aan banden leggen van de persvrijheid en de vrijheid van samenkomst en vereniging maken deel uit van het conservatieve repertoire. Vandaar dat de periode van 1875 tot 1881 wel de *dictadura canovista* wordt genoemd.

De beëindiging van de Tweede Carlistenoorlog (1876) en de tienjarige bevrijdingsoorlog op Cuba (1878), dragen bij aan de beeldvorming van een regering die orde op zaken stelt en de vrede handhaaft.

Als in Amadeus I 1871 de Spaanse troon bestijgt, ontstaat er een scheuring in de Partido Moderado. Sommigen geven te kennen Cánovas te willen volgen, maar anderen, reactionairen die de ruggengraat vormen van de partij, willen niets weten van veranderingen. Zij houden vast aan hun eis tot herinvoering van de grondwet van 1845 en de eenheid van kerk en staat. De jonge Alejandro Pidal y Mon is een van hun representanten en richt in 1881 de *Unión Católica* op. Dat gebeurt nadat Cánovas het aantal afgevaardigden van de Partido Moderado in de Cortes via verkiezingsmanipulaties in januari 1876 weet terug te brengen tot een schamele twaalf zetels, terwijl zijn eigen partij van de 391 zetels er 329 in de wacht sleept. Vanaf dat moment brokkelt de Partido Moderado af en verdwijnt in 1882 van het toneel. Daarmee zit de Partido Conservador vast in het zadel.

Wanneer in 1884 de Unión Católica van Pidal zich aansluit bij Cánovas, is de beoogde partijhervorming ter rechterzijde voltooid. Voor Cánovas is deze herstructurering een moeizaam karwei gebleken, maar zijn politieke tegenstander Sagasta moet nog meer obstakels uit de weg ruimen alvorens zijn *Partido Liberal* (ook wel *Partido Liberal-Fusionista* genoemd) in 1880 tot stand komt. Voor Sagasta is het essentieel dat hij zijn aanhangers zover krijgt dat zij de principes van het door Cánovas ontworpen politieke model willen onderschrijven. Alleen dan kan Sagasta als opponent van Cánovas middels het systeem van *turnismo* aan de macht komen. En dat is slechts mogelijk wanneer een aantal voor de progressieven belangrijke onderdelen uit de grondwet van 1869 worden opgenomen in de nieuwe constitutie. Dat laatste is de belangrijkste boodschap die de Partido Constitucional van Sagasta inbrengt bij de verkiezingen, maar niet nadat een aantal dissidenten uit zijn partij die ongeconditioneerd willen samenwerken met Cánovas hem de rug hebben toegekeerd en het *Centro Constitucional* oprichten. Voortrekker van deze beweging is Manuel Alonso Martínez, een bekwaam jurist die eerder diverse ministersposten heeft bezet en later van grote betekenis is voor de ontwikkeling van het Burgerlijk Wetboek van Spanje dat in 1889 tot stand komt. De partij van Sagasta komt met een redelijk resultaat van 43 zetels uit de bus, wat aan de partijleider een behoorlijke basis verschaft.

Sagasta slaagt erin een eventuele gooi van Alonso Martínez naar het leiderschap van de nieuwe Partido Liberal te verhinderen en wint vervolgens de strijd om het partijleiderschap van om in juni 1880 zijn Partido Liberal aan het parlement te presenteren.

De grondwet van 1876 en het bewind van Sagasta

In het voorjaar van 1876 beginnen de beraadslagingen over een nieuwe grondwet. Eerst in een groep van 350 ex-afgevaardigden en ex-senatoren die het erover eens zijn dat het voortbestaan van de monarchie niet ter discussie staat, waarna een kleinere commissie uit hun gelederen de tekst van de ontwerpgrondwet concretiseert. Als voorzitter van deze commissie fungeert Alonso Martínez. Uiteindelijk aanvaardt de constituerende Cortes de tekst van de grondwet zonder veel aanpassingen. Steun van de progressieven onder aanvoering van Sagasta is daarbij voor Cánovas onontbeerlijk. Deze Cortes is verkozen in januari 1876 via het algemene kiesrecht zoals vastgesteld in de grondwet van 1869 zodat de nieuwe grondwet kan bogen op brede steun. De constitutie blijft van kracht tot 1923 als Manuel Primo de Rivera aantreedt als dictator en hem buiten werking stelt. Hoofdpunt in de nieuwe grondwet is de bepaling dat de soevereiniteit van Spanje een gedeelde is en zowel bij de koning als de Cortes berust. De koning benoemt de ministers, heeft het vetorecht over wetsvoorstellen en is gerechtigd de Cortes te ontbinden. De constitutie voorziet in een tweekamerstelsel waarbij de volksvertegenwoordiging via rechtstreekse verkiezingen wordt samengesteld en de leden van de Senaat benoemd door de koning. Hoe die rechtstreekse verkiezingen van het Congres dienen plaats te vinden is niet in de grondwet vastgelegd, wat de deur openzet voor manipulatie en in de praktijk het afscheid betekent van het algemeen kiesrecht. Een belangrijke bepaling betreft de confessionaliteit van de staat, waarin het rooms-katholicisme als staatsgodsdienst wordt erkend. Andere geloofsrichtingen worden wel getolereerd, maar uitingen ervan zijn verboden. De constitutie van 1876 garandeert burgerrechten zoals vrijheid van meningsuiting, gelijkheid voor de wet, onschendbaarheid van bezit en is in dat opzicht een voortzetting van de grondwet van 1869, te danken aan de inbreng van Sagasta. Van federalisme is geen sprake, gemeenten functioneren onder centraal gezag. Met deze grondwet, die op 30 juni 1876 van kracht wordt, beschikken de regeerders over een flexibel instrument omdat wijziging ervan in samenspraak tussen koning en Cortes kan plaatsvinden. In 1878 komt een nieuwe verkiezingswet tot stand die de oude wet uit de revolutionaire periode vervangt en een weerspiegeling is van het reactionaire beleid van Cánovas.

Terwijl onder het regime van de oude wet nog bijna vier miljoen mensen naar de stembus konden, beperkt de nieuwe wet dit aantal tot 800.000. Stemrecht is voortaan afhankelijk van de belastingbijdrage en van intellectuele kwalificaties. Ook in ander opzicht beperkt de regering onder Cánovas bepaalde rechten en wel de eeuwenoude *fueros* (rechten) die bijvoorbeeld de Basken genieten. Cánovas wil paal en perk stellen aan het streven naar lokale autonomie. Direct na het aannemen van de constitutie worden de Baskische provincies al deze rechten ontnomen. Op zich een logische stap op weg naar de vorming van een eenheidsstaat, maar het lijkt zeer aannemelijk dat dit een bijdrage heeft geleverd aan de radicalisering van het Baskische nationalisme en daarmee zijn doel voorbij is geschoten.

Nadat Sagasta erin is geslaagd zijn Partido Liberal vorm te geven, staat hij klaar om regeringsverantwoordelijkheid te dragen. Die mogelijkheid doet zich voor in 1881 als de koning weigert een wetsvoorstel van de regering Cánovas te tekenen en Sagasta vraagt een nieuw kabinet te formeren. Hiermee wordt recht gedaan aan het *turnismo* dat immers voor stabiliteit en evenwicht moet zorgen door zowel aan de verlangens van de conservatieven als die van de progressieven tegemoet te komen.

Na jaren van uiterst restrictief beleid is het in de ogen van de koning tijd om de bakens te verzetten. Hij is de enige die daartoe de sleutel heeft en maakt van dit recht gebruik geheel conform de over de toepassing van het *turnismo* gemaakte afspraken. Het nieuwe kabinet onder voorzitterschap van Sagasta en met Alonso Martínez op Justitie treedt aan op 9 februari 1881 en bereidt een reeks van maatregelen voor die er vooral op zijn gericht de burgerrechten te waarborgen - waaronder het zo belangrijke recht op vrijheid van drukpers - die onder Cánovas zijn beknot. Ook de vrijheid van onderwijs en van meningsuiting staan hoog op de agenda van de Partido Liberal wat leidt tot de terugkeer van kritische hoogleraren die door toedoen van de regering Cánovas zijn ontslagen. Daarnaast schenkt de regering aandacht aan het promotiestelsel binnen het leger, aan het in evenwicht brengen van de rijksfinanciën en aan het stimuleren van de economie door middel van uitvoering van openbare werken. Niet alle wensen van de Partido Liberal worden omgezet in wetgeving. Zo slaagt Sagasta er niet in om de invloed van de rooms-katholieke kerk op het onderwijs aan banden te leggen. Wel geven intellectuelen handen en voeten aan de ontwikkeling van het *Institución Libre de Enseñanza*, een instituut dat in 1876 is opgericht door Francisco Giner de los Ríos in reactie op het conservatieve beleid van de toenmalige minister van Onderwijs Orovio.

Uitgangspunt van dit instituut is de filosofie van de Duitser Karl Krause en het groeit uit tot een gerenommeerd centrum voor onderwijsvernieuwing dat een bulletin uitgeeft waaraan grote denkers hun bijdragen leveren als Bertrand Russell, Charles Darwin, John Dewey, Miguel de Unamuno, María Montessori, León Tolstoi, H.G.Wells et cetera. Het blijft voortbestaan totdat de Spaanse Burgeroorlog de medewerkers ervan tot ballingschap dwingt. Ondanks de vele initiatieven die de regering Sagasta tentoonspreidt, valt dit kabinet in oktober 1883. Al snel na haar aantreden begint het namelijk te rommelen in de Partido Liberal en scheidt de meest progressieve vleugel zich af. Vanuit die kringen wordt in 1882 de naar eigen zeggen meest liberale partij uit die dagen gesticht, de *Izquierda Dinástica*. Dit is echter niet de enige oorzaak van de val van het kabinet. Die val is mede het gevolg van het uitbreken van door militaire republikeinen geïnitieerde opstanden en aan een diplomatiek incident met Frankrijk. Onder invloed van in ballingschap verkerende republikeinen zoals Manuel Ruiz Zorilla, tegenstrever van Sagasta tijdens de revolutionaire jaren van 1868-1874, breken er in de zomer van 1883 op diverse plaatsen opstanden uit die gewapenderhand worden neergeslagen.

De diplomatieke betrekkingen met het buurland Frankrijk komen onder druk te staan als op zijn reis door Europa koning Alfons XII een hem door de Duitsers aangeboden kolonelsuniform accepteert van een regiment dat in Elzas gelegerd is. Frankrijk ontsteekt in woede en dreigt de relaties met Spanje te verbreken. Onder druk van dit alles besluit Alfons dat de regering Sagasta beter kan plaatsmaken voor een kabinet onder aanvoering van Posada Herrera van de *Izquierda Dinástica*, die hij meer in staat acht tot het voeren van een evenwichtig beleid. Dit blijkt een vergissing en veroorzaakt de terugkeer van Cánovas als premier in januari 1884.

Het overlijden van Alfons XII

Tijdens de zitting van het laatste kabinet van de regeerperiode van Alfons XII slaagt Cánovas erin om de hierboven genoemde fusie van de Unión Católica van Pidal en de Partido Conservador tot stand te brengen. Daarmee weet hij een aanzienlijk aantal conservatieve katholieken, onder meer afkomstig uit carlistische kringen, aan zich te binden. In augustus 1885 ontstaat er een diplomatiek conflict met Duitsland dat de soevereiniteit van Spanje over de Carolinen, een eilandengroep in de Pacific, aanvecht. Deze eilanden zijn ooit 'ontdekt' door een Portugees in de zestiende eeuw, door de Spanjaarden ruim honderd jaar later geclaimd en vernoemd naar Karel II. Pogingen om de eilanders tot het christendom te bekeren blijken vruchteloos, waarna de Spanjaarden dit gebied verder negeren.

Opgeklopte nationalistische sentimenten zorgen voor veel onrust en er dreigt een treffen tussen de Spaanse en Duitse smaldelen, maar dit wordt afgewend. De Duitse kanselier Von Bismarck is van mening dat de eilanden niet de moeite waard zijn om er strijd voor te leveren en via bemiddeling van de paus worden zij toegewezen aan Spanje. Na de Spaans-Duitse oorlog van 1889 verkopen de Spanjaarden de Carolinen aan de Duitsers. Een veel ernstiger probleem voor de Spaanse regering vormt de binnenlandse situatie. Nog altijd zijn de sociale omstandigheden erbarmelijk en als er in 1883 een cholera-epidemie uitbreekt, blijkt zonneklaar dat er erg veel schort aan de sanitaire voorzieningen. Wanneer de ziekte de koninklijke residentie in Aranjuez bereikt, bezoekt koning Alfons XII persoonlijk de choleraslachtoffers, zeer tegen de zin van Cánovas. Dat is echter niet de oorzaak van de dood van de koning. Hij overlijdt in november 1885 aan tuberculose.

Het regentschap van Maria Christina van Oostenrijk

Op 24 november 1885, aan de vooravond van het overlijden van koning Alfons XII, vindt er een belangrijke ontmoeting plaats tussen de twee grote politieke figuren in het Spanje van die tijd: Antonio Cánovas del Castillo en Práxedes Sagasta. Cánovas - op dat moment premier - als leider van de Partido Conservador en Sagasta van de Partido Liberal. Beide politici hebben er belang bij dat er na de dood van Alfons XII geen strubbelingen ontstaan over de opvolging. Er zijn alleen twee vrouwelijke troonopvolgers, maar op het moment van overlijden van Alfons XII is Maria Christina zwanger en dat brengt een ongekende situatie met zich mee. Wanneer de nakomeling een meisje is, zal het geen probleem opleveren om de eerstgeborene uit te roepen tot erfopvolgster, maar wanneer dat gedaan zou zijn en de nakomeling blijkt een jongetje, ontstaat er een ernstig belangenconflict en is het juridisch moeilijk de aanwijzing van de eerstgeborene ongedaan te maken. Dus wordt besloten de geboorte af te wachten. De koningin bevalt op 17 mei 1886 van een zoontje: Alfons XIII. Cánovas en Sagasta komen overeen dat Maria Christina het regentschap op zich neemt ter bestendiging van de bestaande monarchie die onder druk staat van carlisten en republikeinen.

Het turno

Tevens besluiten zij tot een regeringswisseling. Cánovas draagt het premierschap over aan Sagasta geheel in de traditie van de tien jaar eerder door Cánovas ontwikkelde doctrine van het turno. Dit onder de conditie dat de onder gezag van Cánovas ontwikkelde grondwet van 1876 gehandhaafd blijft.

Deze afspraken staan bekend als het *Pacto de El Pardo*. Maria Christina wordt een vooral representatieve rol toebedacht. Zij blijft buiten het politieke strijdgewoel, maar bij een regeringswisseling benoemt zij formeel de nieuwe ministers. Ook zal zij enkele belangrijke wetten afkondigen. Haar politieke opvattingen liggen het dichtst bij die van Sagasta die gedurende haar regentschap langdurig aan de macht is.

Nadat Sagasta invloedrijke figuren - zoals Sigismundo Moret en Eugenio Montero Ríos weer aan zich heeft weten te binden, tracht zijn kabinet een aantal belangrijke hervormingen door te voeren. De verkiezing van 1886, geheel in stijl van het *turnismo* waarbij verkiezingsfraude niet wordt geschuwd, geeft Sagasta een royale meerderheid in het parlement en dus ligt de weg open naar nieuwe, progressief-liberale wetgeving. Het eerste succes is de aanvaarding van de wet op vereniging die in 1887 tot stand komt en waarin niet alleen het recht op associatie is vastgelegd, maar ook het recht op collectieve acties. Deze wet wordt internationaal geprezen vanwege haar vooruitstrevend karakter en is van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van de arbeidersbeweging. Zij is een flinke steun in de rug bij de oprichting van vakorganisaties zoals die van de *Unión General de Trabajadores* (UGT) in 1888. Een heet hangijzer vormt de poging tot hervorming van het leger. Cánovas del Castillo heeft bij zijn eerste aantreden de krijgsmacht nadrukkelijk onder burgerlijk gezag geplaatst met de koning als symbool ervan door creatie van de koning-soldaat maar hij betaalt er een hoge prijs voor: geen bemoeienis van burgerlijke autoriteiten met interne zaken van het leger. En toch is dat hard nodig, want het leger is slecht georganiseerd, telt veel te veel officieren, het kent een antiek systeem van rekrutering, de soldij is beneden de maat en qua gevechtskracht is het absoluut geen partij voor de legers van andere mogendheden. Minister van Oorlog Manuel Cassola stelt zich twee dingen ten doel: creatie van een autonoom en efficiënt functionerend leger naar Pruisisch model en het oplossen van de sociale problemen waarmee soldaten te maken hebben. Van al zijn wetsvoorstellen doet die van de invoering van algemene dienstplicht wel de meeste stof opwaaien. Daarmee beoogt Cassola het systeem van rekrutering af te schaffen dat afkoping of vervanging mogelijk maakt waardoor armen altijd de klos zijn. Essentieel is het idee - benadrukt door de jonge liberaal José Canalejas - dat iedereen gelijk is voor de wet en dat dit dus ook van toepassing is op jonge mannen die de plicht hebben hun vaderland te verdedigen. Over het complete pakket van wetsvoorstellen worden in de Cortes meer dan tweehonderd redevoeringen gehouden en ook buiten het parlement krijgt het enorme aandacht in de pers en in de vele tertulias die Spanje rijk is.

Het verzet tegen Cassola is hevig en in juni 1888 teedt hij af. Zijn opvolger, Tomás O'Ryan y Vázques probeert vervolgens om samen met de inmiddels tot het kabinet toegetreden Canalejas te redden wat er te redden valt en bepaalt per decreet dat eervolle bevorderingen en bijbaantjes voortaan vermeden worden. Ook voert hij een nieuw systeem van bevorderingen in dat promotie op grond van verdiensten in oorlogstijd mogelijk maakt. Dat neemt niet weg dat de hervormingen voorlopig van de baan zijn en de militairen kans hebben gezien het burgerlijk gezag buiten de kazernepoorten te houden. Zij hebben zich in feite weten te ontwikkelen tot een politieke pressiegroep van formaat die beschikt over een persorgaan waarin zij stelling nemen tegen de hervormingen en zich opwerpen als beschermers van het vaderland. Zo worden de zich roerende arbeidersbeweging en het opkomend antimilitarisme in de militaire pers fel aangevallen.

Een ander politiek zwaarwegend punt voor de Partido Liberal is de vormgeving van een nieuwe civiele orde. Al eerder - in 1870 - is een wetboek van strafrecht tot stand gekomen, maar er bestaat in 1885 een sterke behoefte eindelijk te komen tot een hecht Burgerlijk Wetboek. Een nieuwe handelswet komt tot stand die beter aansluit op de behoeften van de moderne liberaal-kapitalistische maatschappij en na lange discussies in de Cortes wordt de wetgevende arbeid van het kabinet Sagasta bekroond met de aanvaarding van het Burgerlijk Wetboek in 1889. In dit proces is de bijdrage van minister van Justitie Alonso Martínez als voorzitter van de commissie ter voorbereiding van de wet van doorslaggevende betekenis. Hoewel de liberalen streven naar uniformering, blijken zij bereid rekening te houden met de bestaande wetgeving op provinciaal niveau: de erfenis van een verleden waarin Spanje geen eenheidsstaat is en in de diverse rijken op het Iberisch schiereiland zich verschillende rechtssystemen (fueros) hebben ontwikkeld. Behalve het Burgerlijk Wetboek schrijft Alonso Martínez geschiedenis door de juryrechtspraak in te voeren, een wens van de progressieven die jarenlang is tegengehouden door conservatieve politici. Tenslotte is er de invoering van het algemeen kiesrecht voor meerderjarige mannen (vanaf 21 jaar) in 1890. Formeel betekent de herinvoering van het algemeen kiesrecht een bevestiging van het democratisch gehalte van de Spaanse natie, maar in de praktijk blijft het turnismo de overhand houden met de daarbij behorende grootschalige manipulaties van verkiezingsuitslagen. Nog altijd heerst er controle van bovenaf en is van politieke invloed van het volk weinig sprake.

Koloniale politiek

Aan het eind van de eeuw komt de Spaanse regering onder grote druk te staan van onafhankelijkheidsbewegingen in Cuba, Puerto Rico en de Filippijnen. De situaties op de twee Caribische eilanden verschillen sterk van elkaar. Puerto Rico heeft autonomie verkregen in 1872 en kans gezien zijn economie - vooral gebaseerd op de productie van koffie en tabak - op orde te brengen. De verstandhouding met het moederland is normaal en er bestaan nauwe economische banden met belangrijke Spaanse steden. De afschaffing van de slavernij op het eiland in 1872 heeft de maatschappelijke verhoudingen goed gedaan. Twee bewegingen beheersen het politieke toneel: de behoudende liberalen, een groep van landeigenaren en zelfstandigen die onder de paraplu van Spanje willen blijven en de degenen die autonomie wensen en in 1887 de *Partido Autonomista* vormen. Dankzij deze interne verdeeldheid ziet Spanje kans om de nationalistische beweging in toom te houden.

In Cuba ligt de situatie geheel anders. Daar is sinds de vrede van Zánjon in 1878, als sluitstuk van de tienjarige oorlog, maatschappelijk niet zo erg veel veranderd en wordt een te laat ingezette politiek van hervormingen gecombineerd met militaire repressie. De economische belangen van de conservatieven, vooral grootgrondbezitters, wegen nog altijd zwaar. Zij genieten alle voordelen van de suikerteelt en houden slavernij in stand. Aan de andere kant van het politieke spectrum is er een beweging die streeft naar volledige onafhankelijkheid van zowel het moederland als van de voor Cuba commercieel gezien zo belangrijke Verenigde Staten die veel investeren in het eiland. Daarnaast is er nog een derde politieke stroming, de autonomisten. Samen met hun geestverwanten van de Partido Liberal in Spanje trachten zij te komen tot een verhouding met het moederland zonder koloniale trekken waarbij Cuba als solidair onderdeel van de monarchie een eigen plaats krijgt. Het is gedoemd om te mislukken. In 1892 wordt de *Partido Revolucionario Cubano* opgericht door José Martí en in 1895 breken opstanden uit die leiden tot de laatste koloniale oorlog om Cuba.

Weer anders is het op de Filippijnen, waar de kolonisatie veel minder grondig is geweest dan in het Caribisch gebied. Er wonen maar weinig Spanjaarden en dan vooral in de hoofdstad Manilla. Van totale controle over de archipel is absoluut geen sprake en de diverse delen van de kolonie bezitten dan ook een hoge mate van autonomie.

In tegenstelling tot Puerto Rico en Cuba heeft de kolonisatie van de Filippijnen eerder een godsdienstig dan een commercieel karakter ten gevolge van de inzet van augustijner missionarissen, zij het dat de Spanjaarden daar veel handel drijven met Britten, Amerikanen en Chinezen. Het inefficiënte en racistische koloniale bewind op de Filippijnen brengt protesten teweeg van de kant van intellectuelen onder de mestiezen (nageslacht van gemengde huwelijken tussen Spanjaarden en inheemsen). Protesten die samensmelten met de eerder ontstane Filippijnse interpretatie van het evangelie: de *pasyon* die verwachtingsvol is, de komst van de hemel op aarde veronderstelt en daarmee voeding geeft aan antikoloniale sentimenten.

Aan het eind van de negentiende eeuw wordt het steeds duidelijker dat de pogingen om Cuba voor het moederland te behouden geen enkele steun krijgen van de separatisten die het verdrag van Zánjon als beëindigd beschouwden en in opstand komen. Opstandelingenleider Martí kan daarbij rekenen op steun vanuit de Verenigde Staten waarmee hij goede relaties heeft aangeknoopt.

In de eerste fase van de strijd (februari - oktober 1895) begint de opstand vorm te krijgen, maar brengt de separatisten een groot verlies met de dood van Martí. Gedurende de maanden daarna boeken de opstandige strijdkrachten flinke terreinwinst oprukkend vanuit het oosten van het eiland. De Spaanse generaal Martínez Campos probeert het tij keren vanaf een al rond 1870 gebouwde 68 kilometer lange fortificatie van forten en hekken, de zogeheten *Trocha*, waarlangs ook een spoorbaan ligt. Als deze tactiek onvoldoende vruchten afwerpt en overal op het eiland opstanden uitbreken, besluit men in Madrid Martínez Campos te vervangen door generaal Weyler die een enorme strijdmacht inzet en via meedogenloos geweld poogt de opstand te breken. Het wordt een kostbare mislukking. Van de 200.000 militairen sterven er meer dan 50.000 binnen korte tijd, voor het overgrote deel niet in de strijd, maar door ziektes als de gele koorts. Ook onder de boerenbevolking is het aantal doden hoog. Weyler detineert hen in concentratiekampen om te voorkomen dat zij zich aansluiten bij de opstandelingen en onder onbeschrijfelijke omstandigheden sterven in deze kampen ongeveer 100.000 mannen, vrouwen en kinderen. Eind 1897 is het Spaanse leger uitgeput en gedemoraliseerd. Ook ontbreekt het de Spaanse regering aan middelen om de strijd voort te zetten. Intussen is in augustus premier Cánovas del Castillo door een anarchist vermoord, wat weer een regeringswisseling teweeg brengt en de Partido Liberal aan de macht helpt. Het luidt een verandering van strategie in.

Per decreet verkrijgen Cuba en Puerto Rico volledige autonomie, een politiek van hervormingen wordt ingezet en Weyler maakt plaats voor de meer gematigde generaal Blanco. De toch al penibele situatie van de Spanjaarden bereikt een dieptepunt met de ontploffing van de Amerikaanse kruiser Maine, op bezoek in de haven van Havana om te laten zien dat het de Verenigde Staten menens is. Het schip zinkt onmiddellijk en driekwart van de bemanning komt om. De oorzaak van dit incident is nooit achterhaald, maar de agressieve Yellow Press in de Verenigde Staten geeft onmiddellijk de schuld aan de Spanjaarden. In de woorden van Randolph Hearst: 'Remember the Maine, to Hell with Spain!' Het is de opmaat tot de Spaans-Amerikaanse oorlog.

De Spaans-Amerikaanse oorlog van 1898

In 1823 lanceert de Amerikaanse president James Monroe zijn beroemde doctrine waarin hij onder meer duidelijk maakt dat de nog in handen van Spanje zijnde koloniën in het Caribisch gebied behoren tot het Amerikaanse continent. Op den duur moeten zij bevrijd worden uit de greep van de Spanjaarden en geïncorporeerd in de Verenigde Staten. Verzoeken aan de Spaanse regeringen om Cuba te verkopen, net als dat gebeurd is met Florida, zijn aan dovemansoren gericht. Spanje beschouwt Cuba als zijn rechtmatig bezit en is niet van plan afstand te doen van dit commercieel zo lucratieve bezit. Het is dus niet verwonderlijk dat als er opstanden uitbreken op Cuba, de Verenigde Staten er als de kippen bij zijn om dit onafhankelijkheidsstreven te ondersteunen. Vanuit New York en Washington coördineert de *Junta Cubana* de operaties onder aanvoering van Juan Estrada Palma, de latere president van Cuba. Deze operaties bestaan voornamelijk uit het zenden van wapens en munitie en ofschoon de Verenigde Staten op dat moment formeel neutraal zijn in het conflict, worden niet minder dan 60 verschepingen gerealiseerd vanaf Amerikaanse kust. Onder deze vlag van neutraliteit verzoeken de Verenigde Staten aan Spanje om de Caribische eilanden autonomie te verlenen, een status waarmee de Amerikanen voldoende greep krijgen op het gebied. Met dit voorstel bevestigen zij de Spaanse soevereiniteit en beloven zij zich in te zetten om het militaire conflict tot een einde te brengen. Premier Cánovas de Castillo wijst dit verzoek van de hand met als argument dat er eerst een einde moet komen aan de rebellie alvorens te onderhandelen over hervormingen. Eind 1896 legt Grover Cleveland, de toenmalige democratische president van de Verenigde Staten, aan Spanje drie mogelijkheden voor om een eind te maken aan de Caribische problemen.

Verlening van autonomie aan de eilanden (voor de opstandelingen niet aanvaardbaar), verkoop of inmenging door de Noord-Amerikanen. In maart 1897 winnen de republikeinen de Amerikaanse presidents-verkiezingen en treedt William McKinley aan die zich veel harder opstelt dan zijn voorganger. De door Sagasta in allerijl genomen maatregelen vallen bij McKinley niet in goede aarde. Hij verlangt of de verkoop van Cuba, of annexatie. Het ongeluk met de kruiser Maine op 15 februari 1898 maakt aan alle illusies van Spanje een einde. Noch internationale diplomatie, noch een bemiddelingspoging van de paus kunnen voorkomen dat er een gewapend conflict uitbreekt. Eind april van dat jaar verklaren de Verenigde Staten en Spanje elkaar de oorlog.

Op de Filippijnen hebben zich vanaf 1896 diverse opstanden voorgedaan, die met toestemming van de aartsbisschop van Manilla hardhandig zijn bestreden, maar niet volledig geneutraliseerd. In december 1897 komt generaal Fernando Primo de Rivera - oom van de latere dictator over Spanje, Miguel Primo de Rivera - het zogeheten pact van Biak-Na-Bató overeen met de opstandelingen. Zij geven de strijd op en verlaten tegen een geldelijke vergoeding het land.

Nog geen jaar later arriveert de Amerikaanse vloot en in augustus 1898 geeft Manilla zich over waarmee de Filippijnen in handen vallen van de Verenigde Staten. Pogingen van de Spanjaarden om de kolonie te heroveren lopen stuk op een weigering van de Engelsen op doortocht door het Suezkanaal. In het Caribisch gebied is de strijd eveneens snel gestreden. De onder commando van admiraal Pascual Cervera staande Spaanse vloot is genoodzaakt zich te herbevoorraden in Santiago de Cuba, maar wordt geblokkeerd door de Amerikanen die vernietigend uithalen. Nog voor de capitulatie van Manilla bevinden Puerto Rico en Cuba zich in handen van de Verenigde Staten. Het vredesverdrag van Parijs dat op 10 december 1898 gesloten wordt, brengt Cuba onafhankelijkheid terwijl Puerto Rico, de Filippijnen en Guam (onderdeel van de Marianen in de Pacific) overgaan in Amerikaans bezit tegen een vergoeding van 20 mln dollar. Later, in 1899, worden de in Spaans bezit zijnde eilandengroepen van de Carolinen en de Marianen (behalve Guam) overgedragen aan Duitsland tegen betaling van 25 mln dollar. Spanje heeft een gevoelig verlies geleden. Materieel, maar vooral in aanzien, is van het eens zo machtige imperium niets meer over behalve de bezittingen in Marokko.

Spanje tijdens de oorlog

Voor de hand ligt de vraag waarom Spanje zich laat meeslepen in een oorlog met de oppermachtige Verenigde Staten. Uit militair oogpunt staat dat gelijk aan zelfmoord, want het overwicht van de Amerikanen is enorm. Het antwoord daarop is gelegen in de destijds heersende mening dat het voeren van deze ongelijke strijd noodzakelijk is om de Spaanse monarchie van de ondergang te redden. Verdediging van het Spaanse erfgoed staat centraal, niet alleen bij Sagasta, maar zeker ook bij regentes Maria Christina. Verlies van de koloniën is daaraan ondergeschikt. Het loopt zoals men heeft verwacht, strijdend gaat Spanje ten onder, maar de monarchie, gepersonifieerd in de jonge koning Alfons XIII, blijft intact. De president van de Spaanse Senaat en voorzitter van de onderhandelingsdelegatie in Parijs verzucht: 'Alles is teloor gegaan, behalve de monarchie.' Binnenslands wordt over deze kwestie uiteraard verschillend gedacht. Voorstanders ervan, die zich uitdrukken in patriottische bewoordingen, doen dat niet zozeer uit liefde voor het koningshuis, dan wel uit eigenbelang. Het zijn vooral de grootgrondbezitters, handelaren en de Catalaanse industriëlen die profiteren van hun monopolieposities. De graanverbouwers van Castilië nemen een wat gematigder positie in en geven vanuit hun verbondenheid met het gedachtegoed van de Partido Liberal steun aan de pogingen van Sagasta om Cuba te behouden door verlening van autonomie.

Tegenstanders van de oorlog zijn natuurlijk te vinden onder de gewone bevolking die zucht onder de extra belastingen ter financiering ervan en die door de midden- en hogere klassen kunnen worden ontdoken. De carlisten ontpoppen zich weliswaar als echte patriotten, maar hopen dat een militaire nederlaag de kansen van hun troonpretendent vergroot. Wie zich openlijk verzet tegen de oorlog is Pi y Margall, oud-premier en afgevaardigde in het parlement die de wreedheden van de oorlog hekelt en een duidelijk antikolonialistisch beleid voorstaat. Hij vormt een kleine minderheid in het politieke krachtenveld en krijgt alleen steun van republikeinen en socialisten. Laatstgenoemden voeren campagne tegen de oorlog, vooral na de dood van Cánovas en hun leider Pablo Iglesias, oprichter van de PSOE, publiceert tal van artikelen in het blad *El Socialista* waarin hij blijk geeft van pacifistische opvattingen en zich een fervent tegenstander toont van het kolonialisme. Het leidt tot een aantal grote samenkomsten in steden als Gijón, Santander en Madrid waarbij arbeiders demonstreren tegen de oorlog in de wetenschap dat zij moeten bloeden voor de belangen van de heersende klassen. De anarchisten bevinden zich in een lastige positie, want al eerder hebben zij getoond geweld niet te schuwen.

Niettemin is de oorlog voor een aantal anarchisten het aangrijpingspunt om zich te presenteren als een alternatieve beweging van antimilitaristische en antinationalistische signatuur. Voor hen is het ook het moment om kracht bij te zetten aan hun eisen voor onafhankelijkheid van Cuba en op te komen voor de rechten van een aantal anarchisten die opgesloten zitten in de gevangenis van Montjuic (Barcelona) en daar blootstaan aan ernstige martelingen. Demonstraties lopen uit op een heftige reactie van de overheid als in juni 1896 tijdens de viering van Sacramentsdag een onbekende een bom werpt in een van de straten van de stad wat twaalf doden en tal van gewonden veroorzaakt. Niet in staat om de dader te vinden, arresteert de politie 400 mensen van linkse huize. Zij worden opgesloten in het kasteel van Montjuic en op de meest gruwelijk manieren gemarteld. Voor 28 van hen wordt de doodstraf geëist en voor 59 levenslange gevangenisstraf. In de hoofdstad wordt lauw gereageerd op deze gruwelijke gebeurtenissen in Catalonië, maar wel leiden ze tot reacties in Frankrijk dat op dat moment worstelt met de Dreyfus-affaire. Het is uiteindelijk Alexander Lerroux, de toenmalige directeur van de krant *El País*, die de wreedheden van Montjuic keer op keer aan de kaak stelt wat demonstraties in tal van Spaanse steden teweeg brengt. Lerroux onderneemt een twintigtal reizen door het land om overal een lans te breken voor de gevangenen van Montjuic.

Er heerst een opgewonden sfeer die de Italiaanse anarchist Angiolillo ertoe brengt naar Spanje te reizen om terroristische acties te ondernemen. Hij dringt zonder enige moeite 8 augustus 1897 het kuuroord van Santa Águeda binnen waar hij vervolgens met drie pistoolschoten premier Cánovas del Castillo het leven beneemt.

Het regeneratiedenken rond de eeuwwisseling

De processen van Montjuic eindigen in 1900 met slechts één vrijspraak waarna er heftige debatten worden gevoerd in de kranten door een nieuwe generatie van intellectuelen die zich verzetten tegen de bestaande orde en blijf geven van hun republikeinse opvattingen, hun antiklerikalisme en antimilitarisme. Het zijn de pleitbezorgers van een regeneratie, het herstel van het in hun ogen decadente Spanje dat dient af te rekenen met het verleden en met een politiek systeem dat gecorrumpeerd is door het turnismo van Cánovas. Twee stromingen zijn onderscheiden, die van intellectuelen en politici met een heldere, objectieve en wetenschappelijk verantwoorde vernieuwing voorstaan en de stroming van schrijvers en kunstenaars die hun eigen, subjectieve opvattingen laten prevaleren en zich uiten in literaire geschriften. Laatstgenoemde stroming, met een van de belangrijkste vertegenwoordigers Joaquín Costa, wordt doorgaans de 'Generatie van 98' genoemd.

Het besef zoals dat leeft onder de eerste stroming van regeneratiedenkers, de mening dat Spanje de bakens moet verzetten en vooral in moreel opzicht schoon schip moet maken, wordt ook in de Partido Conservador, de schepping van Cánovas del Castillo, door velen gedragen. Vooraanstaande figuren als Antonio Maura en Francisco Silvela, beiden zeer gelovige rooms-katholieken, pleiten vanuit die overtuiging ervoor om een eind te maken aan de verkiezingsfraudes bewerkstelligd door de plaatselijke caciques die elke verkiezingsuitslag naar hun hand kunnen zetten. Zij willen dat de politiek haar waardigheid hervindt. Daarnaast zijn zij ervan overtuigd dat Spanje als Europese mogendheid pas serieus kan worden genomen wanneer de financiën op orde zijn en het land weer beschikt over een volwaardig leger. In maart 1899 vindt weer een wisseling van de macht plaats en wordt Sagasta opgevolgd door de conservatief Silvela met aan diens zijde de vanwege zijn verdiensten gedurende het Spaans-Amerikaanse conflict zeer populaire Camilo de Polavieja als minister van Oorlog. Polavieja vertegenwoordigt de gevestigde orde, maar deelt Silvela's oordeel dat het logisch is om in het kader van een politiek van regeneratie, voorrang te verlenen aan de versterking van het leger.

Dat voornemen stuit echter op weerstand van de sober ingestelde Raimundo Fernández Villaverde, de minister van Financiën, die het op orde brengen van de rijksfinanciën belangrijker vindt dan het doen van investeringen in de krijgsmacht. Zijn restrictief beleid betekent tevens dat er geen tegemoetkomingen kunnen worden gedaan aan de wensen van de Catalaanse industriëlen en Castiliaanse graanhandelaren, die vervolgens stelling nemen tegen de regering Silvela. De regering gaat kopje onder. Ondanks de breed gevoelde noodzaak voor regeneratie blijken de onderlinge tegenstellingen te groot om handen en voeten te geven aan hervormingen. De andere stroming van regeneratiedenkers bestaat zoals aangegeven uit een groep schrijvers en artiesten waartoe vooraanstaande intellectuelen behoren als Joaquín Costa, Miguel de Unamuno, Ramón Menéndez Pidal, Ramón María del Valle-Inclán en Ramiro de Maeztu. Door velen wordt de filosoof José Ortega y Gasset ook tot de Generatie van 98 gerekend, maar zelf noemt Ortega deze de *Generación del Desastre* (onheilsgeneratie) en hoort hij in feite tot de optimistischer gestemde beweging die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog van zich doet spreken: de *Generatie van 14* ofwel de generatie van de hoop. En inderdaad, de generatie van 98 is er een die zich pessimistisch toont over de kansen van Spanje om er weer bovenop te komen en meent dat de Spanjaarden daarvoor niet de capaciteiten in huis hebben.

Costa verwoordt deze kijk op Spanje in zijn in 1901 gepubliceerde werk *Oligarquía y caciquismo*. Daarvoor heeft hij ervaring opgedaan op bestuurlijk vlak en als leider van de Nationale Liga van Producenten tal van hervormingsprogramma's op agrarisch, economisch en bestuurlijk terrein ontwikkelt. Maar hij heeft ondervonden dat voor alle spelers op economisch gebied het hemd nader is dan de rok en elke poging verouderde systemen te veranderen schipbreuk lijdt op het laten prevaleren van het eigen- of groepsbelang.

Alfons XIII en de dictatuur van Primo de Rivera

Op 17 mei 1902 bereikt Alfons XIII de meerderjarige leeftijd van 16 jaar en aanvaardt hij het koningschap daadwerkelijk. Het regentschap van zijn moeder Maria Christina is ten einde. Zij overlijdt in de ouderdom van 71 jaar in 1929. Sagasta sterft kort na de ambtsaanvaarding van Alfons XIII in 1903. Met hem verdwijnt de laatste gezichts-bepalende politicus uit de negentiende eeuw van het toneel.

Koning Alfons XIII treedt in 1906 in het huwelijk met de Britse prinses Victoria Eugénie van Battenberg. Vooraf rijst tegen deze echtverbintenis wel bezwaar in Spanje vanwege de lage komaf van de Battenbergs en het feit dat de prinses anglicaans is. Om te voorkomen dat het huwelijk niet serieus lijkt wordt Ena, zoals men de prinses noemt, getooid met de titel Koninklijke Hoogheid. Ook bekeert zij zich tot het rooms-katholicisme. Als het paar na de huwelijkssluiting terugkeert naar het koninklijke paleis werpt de anarchist Mateo Morral een bom naar de koets, elf personen komen om en er zijn diverse gevonden, maar Alfons en Ena lopen geen letsel op. Uit het huwelijk worden zeven kinderen geboren, waarvan de eerste en de laatste, Alfons en Gonzalo, aan hemofilie lijden. De tweede zoon, Jaime, komt doof ter wereld en het is vanwege deze handicaps dat Alfons en Jaime in 1933 afstand doen van hun rechten op de troon ten gunste van de derde toen nog in leven zijnde zoon Juan, de vader van de latere koning van Spanje, Juan Carlos I. Hoewel Alfons XIII zich voordoet als een puritein, is hij in werkelijkheid iemand die het met de huwelijkstrouw niet erg nauw neemt en er diverse minnaressen op na houdt. Zijn privé-opvattingen zijn zeer liberaal in vergelijking met de heersende moraal en hij heeft grote belangstelling voor in die tijd onder de elite zeer populaire *cine pornográfico*. Alfons XIII is intelligent, verzot op techniek en ziet het belang in van goed onderwijs en onderzoek, wat tot uiting komt in een donatie van gronden ter realisering van universitaire instituten.

Nieuwe politieke leiders

De jonge koning begint zijn regeerperiode in een tijd van grote sociale omwentelingen, vooral gekenmerkt door de opkomst van de arbeidersbeweging. In tegenstelling tot zijn moeder bemoeit de koning zich indringend met de dagelijkse politiek. De betitelingen van Alfons XIII als koning-politicus of als politicus op de troon misstaan hem dan ook niet. Gebruikmakend van de verwarring die er heerst binnen de grote politieke partijen sinds de dood van hun leiders Cánovas del Castillo en Sagasta, slaagt de zelfverzekerde koning erin veelvuldig zijn stempel te drukken op de politiek. Dikwijls negeert hij leden van het kabinet door hen geen toestemming te vragen bij het nemen van belangrijke beslissingen, met name als het gaat om de benoeming van hoge officieren. Tot aan zijn aftreden in 1931 onderhoudt Alfons XIII uitstekende relaties met de krijgsmacht en in geval er meningsverschillen opdoemen tussen ministers en het leger, kiest hij steevast de kant van de militairen. Bekendste voorbeeld is zijn steun aan generaal Miguel Primo de Rivera als deze in 1923 een staatsgreep pleegt. Met deze houding frustreert hij regering en parlement en vormt hij een beletsel voor de ontwikkeling van burgerlijke initiatieven.

Zowel binnen de Partido Conservador, de schepping van Antonio Cánovas del Castillo, als binnen de Partido Liberal waarvan Práxedes Sagasta de onbetwiste leider is geweest, begint na de dood van deze politici de strijd om de macht. Ondanks het breed gedragen gevoel dat het turnismo, het telkens wisselen van de regeringsmacht gepaard aan grootschalige verkiezingsfraude, dient te verdwijnen, blijft het in stand. Het leidt tot het aantreden van een conservatieve regering in december 1902 onder Francisco Silvela. Opkomend talent in de Partido Conservador is Antonio Maura - grootvader van de schrijver Jorge Semprún - die op termijn de eerste viool speelt onder de conservatieven. Maura geniet de steun van Silvela en neemt na diens dood in 1905 het partijleiderschap van hem over. Belangrijk voor de diepgelovige Maura is dat hij kan rekenen op adhesie van de groep van conservatieve katholieken geleid door Alejandro Pidal y Mon, ooit afgescheiden van de partij, maar in 1884 definitief door Cánovas geïncorporeerd in de Partido Conservador. Vanaf december 1902 tot juni 1905 treden maar liefst vijf kabinetten aan van conservatieve snit, respectievelijk onder Silvela, Villaverde, Maura, Azcárraga en wederom Villaverde.

In de Partido Liberal gaat de strijd vooral tussen de behoudende Eugenio Montero Ríos en de vooruitstrevende Segismundo Moret die zich sterk maakt voor een grondwetsherziening en toenadering zoekt tot Nicolás Salmerón, voorman van de republikeinen.

Montero Ríos wint en volgt Sagasta op als politiek leider van de partij. José Canalejas, diverse keren minister onder Sagasta, voert een groep van liberaal-democraten aan binnen de Partido Liberal. Hij richt zijn eigen partij op: de *Partido Liberal-Demócrata*, maar keert terug om in 1905 het partijleiderschap van Montero over te nemen. In juni van datzelfde jaar komt de Partido Liberal weer aan de macht en net als in de vorige periode is het tot januari 1907 een komen en gaan van premiers die telkens net weer andere nuances wilden aanbrengen in het regeringsbeleid. Het zijn achtereenvolgens: Montero Ríos, Moret, López Domínguez, wederom Moret en Aguilar. In een tijdsbestek van vier jaar en twee maanden zijn er tien kabinetten aangetreden, verdeeld over conservatieven en liberalen en is het wetgevende proces ernstig gefrustreerd.

Dat wil overigens niet zeggen dat er geen enkel resultaat wordt geboekt. In 1903 slaagt men erin om het frauduleuze kiessysteem enigszins op te schonen door de lokale caciques aan te pakken wat leidt tot voor de oppositie gunstige verkiezingsuitslagen. De republikeinen van Salmerón veroveren 35 zetels. Ook op bestuurlijk-administratief gebied verandert het een en ander. Ambtenarij en politiek worden ontvlochten, het begin van een onafhankelijk administratief apparaat. Dit geldt zowel de ministeries en publieke diensten als de posterijen, de inspectie op de gezondheidszorg en de politie.

De wet op de jurisdicties en de opkomst van het antiklerikalisme

Eind november 1905 vindt in Barcelona een ernstig incident plaats. Een groep militairen attaqueert redactielokalen van de satirische tijdschriften *iCu-Cut!* en *La Veu de Catalunya*, die een aantal satirische tekeningen hebben gepubliceerd waarmee zij het leger te kijk zetten. Op dat moment is Montero Ríos van de Partido Liberal premier en lopen de spanningen tussen de regering en het leger hoog op. Montero neemt in de ogen van de militairen onvoldoende afstand van de aan hun adres gerichte beledigingen, terwijl de premier te kennen geeft niet te kunnen dulden dat legereenheden naar eigen goeddunken handelden. In december komt Montero ten val en wordt hij opgevolgd door zijn partijgenoot Moret met aan diens zijde generaal Agustín de Luque als minister van Oorlog. Dit om een mogelijke militaire staatsgreep te voorkomen, maar de hoge officier zit er meer om de belangen van het leger te behartigen dan dat hij zich inzet voor de versteviging van het burgerlijk gezag. Moret toont zich principieel voorstander van de soevereiniteit van de civiele macht maar kan de militaire dreiging slechts afwenden door een wet in te dienen waarin een aantal burgerlijke vrijheden wordt ingeperkt en die beledigingen van het vaderland en leger onder militaire jurisdictie stelt. Koning Alfons XIII kan zich er geheel in vinden.

Voor de liberalen een regelrechte nederlaag. Deze wet, die bekend staat als de *Wet op de jurisdicties*, blijft van kracht tot 1931. Al die tijd is hij veelvuldig gebruikt om kritiek op het leger in de kiem te smoren. De Catalanen vatten de wet op als een inbreuk op hun autonomie en ook republikeinen als Salmerón, carlisten en federalisten protesteren heftig. Gevolg is de oprichting van *Solidaridad Catalana*, een regionaal front, bestaande uit de in 1901 opgerichte partij *Lliga Regionalista*, carlisten en republikeinen. Ook intellectuelen laten protest horen tijdens een door Miguel de Unamuno georganiseerde conferentie. Om de Catalanen enigszins tegemoet te komen dient Moret enkele wetten in die neerkomen op protectie van de Catalaanse industriëlen en handelaars.

Na het rampjaar van 1898, waarin Spanje de oorlog met de VS verliest en zijn overzeese koloniën kwijtraakt, zijn alle politici van links tot rechts overtuigd van de noodzaak tot een politiek van wederopbouw ofwel regeneratie. De politiek dient haar waardigheid te herwinnen en het land moet financieel en economisch er weer bovenop komen. Hand in hand daarmee gaan pogingen om het vertrouwen van de bevolking in de monarchie te herwinnen. Maura tracht dat te doen door van bovenaf bestuurlijke veranderingen aan te brengen, terwijl Canalejas het zoekt in hervormingen verkregen langs democratische weg, van onderop. Ook ziet Canalejas het belang in van de dialoog met de opkomende arbeidersbeweging.

Maar meer nog dan deze verschillen van inzichten markeert het denken over de rol van religie in de samenleving de waterscheiding tussen de Partido Conservador en de Partido Liberal. Canalejas streeft naar onderwerping van kerkelijke instituties aan staatscontrole, naar secularisatie van het bestel, maar Maura moet daar niets van hebben en gunt de kerk haar geprivilegieerde positie. Deze scheiding der geesten, klerikalisme versus secularisering, is vanaf het begin van de twintigste eeuw niet slechts een kwestie die politici bezighoudt, maar speelt decennialang een hoofdrol op alle niveaus in de Spaanse samenleving. Eén van de dingen die ongetwijfeld heeft bijgedragen aan de plotselinge groei van het antiklerikalisme is het huwelijk van prinses María de las Mercedes, de oudste zuster van Alfons XIII, met de carlist Karel Maria van Bourbon-Sicilië. Deze uiting van de verbondenheid tussen staat en rooms-katholieke kerk wekt veel weerzin en vanaf dat moment speelt de strijd tussen gelovigen en ongelovigen zich niet alleen af op het politieke toneel, maar ook op straat. Daar zetten anarchisten, federalisten en republikeinen de toon en wint het verzet tegen de klerikalen aan omvang door onder meer de mobiliserende kracht van jonge intellectuelen.

Demonstraties en acties zijn het gevolg en om tegenspel te bieden aan de seculiere arbeidersbeweging bouwen kerk en bedrijven aan een stelsel van alternatieve arbeidersorganisaties van rooms-katholieke signatuur dat onder controle staat van de ondernemers.

Het langdurige kabinet van Maura en de Tragische Week

Na de bomaanslag op het pas getrouwde koninklijk paar in mei 1906 valt de regering Moret en volgen nog drie kabinetten van liberale snit. Pogingen van de Partido Liberal om greep te krijgen op de religieuze ordes mislukken en verscherpen de tegenstelling tussen klerikalen en antiklerikalen. Een nieuwe politieke crisis is het gevolg waarna de conservatieven aan de macht komen.

Antonio Maura wordt premier van een kabinet dat het volhoudt van januari 1907 tot oktober 1909 - een voor die tijd lange zittingsduur - en dat zich onderscheidt door een grote wetgevende productiviteit, waarmee Maura handen en voeten wil geven aan zijn concept van de revolutie van bovenaf. De nieuwe regering begint met het aanpakken van de organisatie van de lokale rechterlijke macht en het kiesstelsel. Dat is nodig omdat op gemeentelijk niveau allerlei belangenverstrengelingen bestaan die ontvlochten moeten worden om een eind te maken aan de verkiezingscorruptie. Eerste maatregel is een wijziging van de benoemingsprocedure van rechters. Elke aan het bewind zijnde politieke partij kon rechters aanstellen afkomstig uit de eigen gelederen, maar bij de nieuwe maatregel gebeurt dat door een onafhankelijke commissie van juristen. De taak om kiesregisters vast te stellen wordt overgeheveld van de gemeenten naar het Nationale Geografisch en Statistisch Instituut en controle op uitvoering van de verkiezingen valt voortaan onder verantwoordelijkheid van het centrale College voor de Census. Ter verhoging van de participatie wordt stemplicht ingevoerd. Opmerkelijk is de bepaling om bij gebrek aan politieke concurrentie in een district niet te stemmen, maar de enige kandidaat uit te roepen tot afgevaardigde. Dit biedt de lokale elite toch weer kansen om zaken naar hun hand te zetten. Het leidt ertoe dat in 1910 dertig procent van de afgevaardigden via deze weg benoemd wordt. Deze maatregel doet beslist afbreuk aan de zo goed bedoelde hervormingen. Op andere gebieden neemt de regering eveneens maatregelen - herstel van de strijdkrachten, legalisatie van stakingen - maar wat Maura niet lukt is een grondige reorganisatie van het lokale bestuur. Ook een wetsvoorstel ter bestrijding van terrorisme haalt het niet. Dit voorstel stuit op groot verzet van de republikeinen en socialisten - verenigd in het *Bloque de las Izquierdas* (links blok) - die het beschouwen als een aantasting van hun burgerlijke vrijheden.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1909 werpt deze samenwerking zijn eerste vruchten af en behaalt het links blok goede resultaten in de grote steden.

Rond de eeuwwisseling hebben zowel Frankrijk, Duitsland als Spanje grote animo om hun invloedssfeer in Noord-Afrika te versterken. Besprekingen hierover resulteren in het verdrag van Algeciras, waarin onder meer bepaald is dat Spanje het noordelijk deel van Marokko krijgt toegewezen als protectoraat. Een deel van dit gebied staat onder beheer van de lokale heerser Bu Hamara, die Spanje mijnconcessies verleent als in 1907 ontdekt wordt dat er rijke ertsvoorraden aanwezig zijn. Exploitatie van de mineralen komt grotendeels in handen van aan de Spaanse machthebbers geaffilieerde families. De lokale bevolking ziet dit als uitverkoop en verraad.

Op 9 juli 1909 vindt een incident plaats. Dertien Spaanse arbeiders die werken aan een spoorweg vanuit het binnenland naar Melilla worden aangevallen en vier van hen komen om. De Spaanse pers in Melilla schildert dit af als een laffe daad van de inheemsen en generaal Marina, de plaatselijke commandant, vindt het een teken van disloyaliteit aan het zo genereuze Spanje. De oorlog van Melilla breekt uit als Spaanse troepen het Moorse gebied binnendringen en diverse arrestaties verrichten. Maura besluit onmiddellijk om hard in te grijpen en beveelt een mobilisatie die een groot aantal reservisten treft. Het zijn mannen met gezinnen en kinderen die absoluut niet genegen zijn hun naasten in de steek te laten en hun leven in de waagschaal te stellen voor de belangen van rijke Spaanse mijnbezitters. Protestdemonstraties zijn het gevolg, met name in Barcelona waar tussen 26 juli en 1 augustus - de Tragische Week - enorme rellen losbarsten. Het politieke klimaat in Catalonië is zeer gespannen want al sinds jaren groeit er het antiklerikalisme en antimilitarisme onder de in omvang toenemende arbeidersbeweging. Een belangrijke rol daarin speelt Alejandro Lerroux, de uit Andalusië afkomstige republikein die eerder van zich heeft doen spreken tijdens de repressie in Barcelona in 1896. Hij is een talentvol redenaar en probeert antiklerikale, republikeinsgezinde arbeiders voor zich te winnen waarbij hij vooral mikt op de massaal uit andere delen van het land in Catalonië geïmmigreerde werkzoekenden. Lerroux is overigens wel een uitgesproken tegenstander van het Catalaanse streven naar autonomie. Gezegd wordt dat het ministerie van Binnenlandse Zaken hem financieel steunt omdat zij in hem een middel zien om verwarring te zaaien onder de arbeiders en tegengas te geven aan de nationalistische sentimenten in Catalonië. Lerroux is vooral actief in Barcelona en vertoont zich dikwijls in de lokaliteiten aan de *Paralelo*, de belangrijke uitgaansboulevard in die tijd. Daaraan ontleent hij zijn bijnaam: *Keizer van de Paralelo*.

De situatie in Barcelona is ingewikkeld, geagiteerd en het volk verdeeld. Er bestaat de al eerder genoemde Solidaridad Catalana die een verbintenis vormt van burgerlijke politici, de geharnaste republikeinen van Lerroux en de in 1908 opgerichte arbeidersorganisatie *Solidaridad Obrero* waarin allerlei arbeiders zich hebben verenigd. In dit klimaat kan het protest tegen de mobilisatie snel omslaan in een revolutionaire opstand. Dat gebeurt dan ook door toedoen van anarchisten en republikeinen en overal in Catalonië laait het verzet op. Door het verhaal te verspreiden dat het gaat om een typisch Catalaanse separatistische beweging kan de regering voorkomen dat de opstand zich over het hele land uitbreidt. In Barcelona lopen de zaken snel uit de hand. Guardia Civil, politie en leger worden ingezet en na enkele dagen is de rebellie de kop ingedrukt.

Meer dan tachtig opstandelingen en drie militairen vinden de dood en er zijn honderden gewonden. Van de 112 in brand gestoken gebouwen is meer dan driekwart een kerk of een aan de kerk gerelateerd pand, wat het antiklerikale karakter van de opstand illustreert. De consequenties voor de Catalanen zijn enorm. Vijf mensen worden geëxecuteerd, bijna zestig krijgen levenslange gevangenisstraf en meer dan honderd worden verbannen. Als algemene zondebok figureert de pedagoog Francisco Ferrer, oprichter van de seculiere *Escuela Moderna* (moderne school) die geacht wordt aanstichter te zijn geweest van de opstand. Een terdoodveroordeling blijft niet uit. Onder de gevangenen bevindt zich de voorman van de PSOE, Pablo Iglesias en de rijzende ster binnen de arbeidersbeweging, Francisco Largo Caballero, die overigens snel weer worden vrijgelaten. De gebeurtenissen tijdens de Tragische Week hebben voor de regering Maura grote gevolgen. In reactie op de veroordeling van Ferrer ontketen zijn geestverwanten een internationaal offensief tegen de regeringsleider onder het motto: 'Maura no.' Bang dat deze actie het aanzien van de monarchie schade zou kan berokkenen, besluit de koning om de liberaal Moret tot premier te benoemen die na een korte zittingsperiode van vier maanden vervangen wordt door zijn partijgenoot Canalejas. Een andere consequentie van de Tragische Week is de strategische ommezwaai van de socialisten. Iglesias heeft zich altijd afgezet tegen de republikeinen, in zijn ogen de vertegenwoordigers van de bourgeoisie die via revolutionaire acties bestreden dienen te worden. Nu echter begrijpt hij de noodzaak om één front te vormen tegen de monarchie en gaat hij een alliantie aan met zijn antagonisten.

Daarmee stelt de PSOE zich tevens open voor het culturele erfgoed van de republikeinen en treden voor het eerst intellectuelen toe tot de socialistische gelederen zoals dat al veel eerder het geval is geweest in Duitsland, Frankrijk en Italië. Bij de verkiezingen van 1910 werpt deze samenwerking direct zijn vruchten af, Pablo Iglesias weet een zetel te veroveren in het parlement. Maar de ommezwaai van de socialistische voorman brengt ook een tegenbeweging op gang binnen de arbeidersbeweging die leidt tot de oprichting van de anarchistische vakbond *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT), eveneens in 1910. De CNT groeit in recordtijd uit tot een grote landelijke organisatie.

De regering Canalejas en politieke fragmentatie

Door Canalejas tot premier te benoemen opent Alfons XIII de mogelijkheid om nieuwe hervormingen door te voeren zonder dat de monarchie in het geding komt. Het bestaan daarvan staat voor Canalejas nu eenmaal niet ter discussie. Wel zoekt de liberale voorman naar wegen om de participatie van onderaf te bevorderen teneinde het democratisch gehalte van de monarchie te vergroten. Zijn politieke programma concentreert zich op vier belangrijke onderwerpen: sociaal beleid, verhouding kerk en staat, de Marokkaanse kwestie en decentralisatie van bestuur. Als het gaat om verbetering van de positie van de arbeiders kiest Canalejas voor een systeem van onderop, van collectieve onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers. Dit in contrast met zijn voorganger Maura die de sociale partners steeds maatregelen van bovenaf heeft opgelegd. Daarnaast werkt Canalejas aan verbetering van de woonsituatie van arbeiders, instelling van werknemerscoöperaties, goede arbeidsomstandigheden (sanitair, hygiëne, veiligheid), zondagsrust en bevordering van het sparen voor het pensioen. Minder succes heeft Canalejas met zijn pogingen om in het reine te komen met de kerk. Zijn inzet is om met goedkeuring van het Vaticaan via een nieuwe wet op vereniging alle kerkelijke ordes onder het regime te brengen van het concordaat van 1851 waarin heldere regelingen met betrekking tot kerkelijke bezittingen zijn opgenomen. De behandeling van dit voorstel loopt een vertraging op van twee jaar en het bezorgt Canalejas het imago een vijand te zijn van de kerk. Heet hangijzer voor Canalejas is de decentralisatie van bestuur, vooral bepleit vanuit Catalonië. Binnen zijn eigen partij ontstaat verzet om aan de wens van de Catalanen tegemoet te komen. Niet alleen toont Moret zich een tegenstander, maar ook de sterk naar voren komende Niceto Alcalá Zamora (in 1931 wordt hij gekozen tot president van de Tweede Republiek) is fel gekant tegen Catalaanse autonomie.

Alcalá Zamora weet te voorkomen dat de wet op de *Mancomunidades* - regionale samenwerkings-verbanden met beperkte autonomie - door het parlement wordt aangenomen, maar deze krijgt uiteindelijk toch formele status via een koninklijk decreet. De Marokkaanse kwestie staat eveneens hoog op de agenda nadat Frankrijk zijn bezorgdheid heeft uitgesproken over de voortvarendheid van Spanje om van Noord-Marokko een protectoraat te maken. Met daadkrachtig optreden via militaire campagnes versterkt Canalejas het vertrouwen van de Fransen, maar een definitief akkoord met het buurland om de invloedssferen af te bakenen kan pas door zijn opvolger worden getekend. Op 12 november 1912 wordt de premier vermoord door de anarchist Manuel Pardiñas Serrano.

De dood van Canalejas luidt een verandering in van het politieke stelsel dat vanaf 1875 heeft gefunctioneerd en dat steunt op het *turnismo* met de bijbehorende verkiezingsfraude. Als Alfons XIII de liberaal Álvaro de Figueroa, graaf van Romanones, tot premier benoemt ontstaat binnen de Partido Conservador grote onrust vanwege het felle verzet dat hun leider Maura in het parlement daartegen tentoonspreidt. Zijn harde kritiek op de regering - en daarmee impliciet op de monarchie - komt veel van zijn traditionele aanhangers ongelegen. Zij vrezen dat Maura hiermee het *turnismo* in gevaar brengt dat hen zolang tot voordeel is geweest en manen tot kalmte. Een ander deel van de partij keert zich openlijk tegen Maura en wil ruim baan geven aan de succesvolle advocaat en parlementariër Eduardo Dato, een pleitbezorger van afschaffing van het corrupte politieke systeem. Een en ander leidt tot het ontstaan van een nieuwe politieke stroming, het *maurismo*, een ultraconservatieve beweging, streng katholiek en neigend tot fascisme. Deze beweging - die overigens niet geleid wordt door Maura zelf - slaat vooral aan in urbane gebieden bij leden van de gegoede burgerij. Ook binnen de Partido Liberal ontstaat een strijd om de macht. Na het overlijden van Moret interpreteert Romanones zijn benoeming tot premier als bevestiging van zijn partijleiderschap, maar een deel van de afgevaardigden denkt er anders over en stelt zich achter de meer democratisch ingestelde García Prieto. In korte tijd zijn de partijen die al bijna dertig jaar het politieke toneel hebben beheerst gefragmenteerd en hebben zij voortaan de grootste moeite het stelsel van *turnismo* te handhaven. Het cliëntelisme, dat tot op dat moment gekoppeld is aan partijen als geheel en waardoor zij de verkiezingsuitslagen naar hun hand kunnen zetten, is met deze fragmentatie een wapen in handen geworden van personen of minderheden, wat het behalen van een parlementaire meerderheid een stuk lastiger maakt.

Er ontstaat ruimte voor anderen zoals de *Lliga Catalana* en de *Partido Reformista*. Laatstgenomede partij is van republikeinse en seculiere origine, opgericht in 1912 door Melquíades Álvarez. Deze partij profileert zich als een gezelschap van competente specialisten, goed in staat om het land te leiden, en streeft naar herstructurering van het politieke systeem in de richting van een democratische monarchie. Onder haar aanhang bevinden zich tal van intellectuelen zoals José Ortega y Gasset. Het is overigens nog niet afgelopen met het turnismo. Vanaf de dood van Canalejas tot aan de revolutionaire opstand van 1917 treden nog vijf kabinetten aan, respectievelijk onder aanvoering van Romanones, Dato, Romanones, Prieto en Dato en ook daarna houdt het turnismo stand tot aan de staatsgreep in 1923.

Spanje tijdens de Eerste Wereldoorlog

Onmiddellijk na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verklaart Spanje bij monde van premier Dato neutraal te zijn in het conflict. Begrijpelijk, want het land staat er economisch slecht voor, heeft een zwak leger, bevindt zich diplomatiek in een isolement en heeft er dus geen enkel belang bij om deel te nemen aan deze oorlog. Dat neemt niet weg dat de oorlog in hoge mate van invloed is geweest op de interne ontwikkelingen in Spanje. Natuurlijk kunnen de strijdende partijen in de Eerste Wereldoorlog - de Centraal-Europese machten en de westelijke alliantie - beide rekenen op sympathie van delen van de Spaanse bevolking, maar tot daadwerkelijke steun komt het niet. Conservatieven (legertop, grootgrondbezitters, carlisten, clerus) scharen zich achter de Centraal-Europese staten en worden als *germanófilos* aangeduid, terwijl progressieven (republikeinen, socialisten, intellectuelen, middenklasse) aan de kant van de geallieerden staan, de *aliadófilos*. Het hof en met name de uit Oostenrijk afkomstige Maria Christina steunt het Centraal-Europese blok. De koning, gehuwd met een Engelse prinses, handhaaft een strikte neutraliteit. Sommige liberalen bekritisieren de neutrale houding van Spanje en verwijten Spanje lafheid. Romanones weidt er in 1914 een beroemd geworden artikel aan onder de titel *Neutralidades que matan* (Dodelijke neutraliteit) en schaart zich openlijk onder de aliadófilos. Voor hem en zijn geestverwanten staat de West-Europese staatsinrichting model voor Spanje en heeft dat van de Centraal-Europese machten afgedaan.

De oorlog betekent voor Spanje dat er zich een buitenlandse markt opent voor producten die tot dan toe vrijwel uitsluitend voor de binnenlandse markt worden geproduceerd: textiel, leerwaren, metaal- en chemische producten en voedingsmiddelen.

Dat brengt de Spaanse economie in een stroomversnelling en tal van nieuwe fabrieken worden geopend. In de urbane gebieden groeit de economie daarom sterk, maar op het platteland stapelen de problemen zich op. De export van agarische productie kalft af ten gevolge van transportproblemen veroorzaakt door blokkades en dat doet de werkloosheid toenemen. Een enorme toestroom van werkzoekenden naar de steden komt op gang. Dit brengt sociale onrust met zich mee die nog wordt aangewakkerd door een oplopende inflatie, veroorzaakt door het niet kunnen voldoen van ondernemingen aan de toenemende binnenlandse vraag. Ondanks alle pogingen van de regering om de inflatie tot staan te brengen lopen de prijzen sneller op dan de lonen. In deze situatie besluiten de beide grote vakbonden UGT en CNT ertoe de handen ineen te slaan. Op 17 juli 1916 ondertekenen zij het *Pacto de Zaragoza* met als doel een gemeenschappelijk front te vormen en de regering te dwingen een eind te maken aan de crisis. Romanones, die in 1915 Dato is opgevolgd als premier, laat onmiddellijk de ondertekenaars van het verdrag arresteren, maar kan niet voorkomen dat UGT en CNT veel steun krijgen zodat in het voorjaar van 1917 een hecht links front is ontstaan.

De crisis van 1917 en de verkiezingen van 1918

Bij militairen van het Spaanse leger is grote onvrede ontstaan over de door de inflatie aangetaste salarissen, maar onderling bestaat onenigheid omdat militairen te velde in Marokko, de *Africanistas*, vanwege hun verdiensten wel bevorderd kunnen worden om zo hun financiële positie te verbeteren, terwijl deze mogelijkheid voor hun collega's op het Iberisch schiereiland ontbreekt. Maar vooral de plannen ter reorganisatie van het leger - waaronder een flinke reductie van het aantal divisies - zaaien onrust, vooral onder officieren beneden de rang van kolonel. In tal van kazernes ontstaan syndicaten ofwel junta's die begin 1917 worden overkoepeld door de *Junta Nacional de Defensa* in Barcelona. Deze organisatie, eigenlijk alleen bedoeld om de belangen van lagere militairen te behartigen, ontpopt zich als een machtig instrument dat zich onder meer verzet tegen de vriendjespolitiek van de koning bij officiersbenoemingen. Een regelrechte confrontatie tussen de junta's enerzijds en de koning en de regering anderzijds laat niet lang op zich wachten. In juni verordonneert de regering van García Prieto arrestatie van de leiders van het verzet, maar zij geven niet op en dwingen Prieto tot aftreden. Met de terugkeer van de conservatief Dato als premier wordt een mogelijke militaire staatsgreep afgewend. Dato, die niet over een meerderheid beschikt in het parlement, sluit de Cortes en stelt censuur in op de pers. Deze actie zet uiteraard veel kwaad bloed bij de linkse partijen.

Het eerste protest komt vanuit de Partido Reformista die de regering openlijk verwijt verantwoordelijk te zijn voor de mogelijke gevolgen van een massaal verzet van links. Niet lang daarna roepen leiders van de Lliga Regionalista in Barcelona alle Catalaanse afgevaardigden op tot een bijzondere zitting: de *Asamblea de Parlamentarios de Barcelona*. In een manifest stellen de Catalanen dat Spanje door onwaarschijnlijke politici wordt geregeerd die niet in staat blijken de junta's onder de duim te houden. Het enige middel om uit de crisis te komen is voor de assemblee een herziening van de grondwet, gebaseerd op federalistische principes. Een idee dat aanslaat in andere regio's die net als Catalonië uit zijn op verkrijging van autonomie.

Deze pogingen tot hervorming vanuit politieke hoek worden ingehaald door de algemene opstand van 13 augustus 1917 die in feite is uitgelokt door Dato en hem een voorwendsel in handen geeft om een mogelijke revolutie in de kiem te kunnen smoren. Op het moment dat de assemblee in Barcelona bijeenkomt, breekt in Valencia een staking uit van transportarbeiders bij de spoorwegen die Dato aangrijpt om links uit te dagen in opstand te komen. Door de noodtoestand af te kondigen wordt de zaak op scherp gezet en na de weigering om op de eisen van de stakers in te gaan roept hun vakbond haar leden op in verzet te komen. Het moment voor UGT en PSOE om hun oproep te doen voor een algemene revolutionaire staking is aangebroken. Dat doen zij op 12 augustus met als eis de benoeming van een voorlopige regering die eerlijke verkiezingen en een grondwetsherziening dient voor te bereiden. Oorspronkelijk is het de bedoeling dat de oproep uitgaat van de partijen die een jaar eerder zich hebben verenigd in het pact van Zaragoza en waaraan ook de anarchistische CNT verbonden is. Maar aan de wensen die UGT en PSOE hebben geformuleerd wil de CNT nog een aantal zeer onhaalbare eisen toevoegen als vervanging van het reguliere leger door lokale milities, afschaffing van de diplomatie en douanetarieven, scheiding van kerk en staat, nationalisatie van de grond et cetera. Voor de socialisten onaanvaardbaar. Vanaf het begin is de staking een mislukking. Alleen in de grote industriële centra zoals Madrid, Catalonië, Valencia, Baskenland en Asturië vindt de oproep gehoor, maar de arbeiders in de rurale gebieden - Castilië en Extremadura - komen niet in beweging. En Dato is goed voorbereid. Daags na het begin van de staking worden de leiders ervan gearresteerd en kort daarop hebben politie en leger het heft in handen. Alleen in Asturië is het verzet taai - daar doen de anarchisten mee - en moet het leger tot het uiterste gaan om de staking te breken. De opstand kost aan ruim honderd mensen het leven en er zijn tal van gewonden. Ruim 2000 stakers worden gearresteerd.

Onder hen bevinden zich de stakingsleiders, vooraanstaande figuren als Julian Besteiro van de PSOE en Largo Caballero van de UGT, die allen veroordeeld worden tot levenslange gevangenisstraf. Ondanks het mislukken van de revolutionaire staking is er winst voor links. Koning Alfons XIII besluit na alle politieke leiders te hebben geconsulteerd om Dato plaats te laten maken voor de liberaal García Prieto als premier van een nationaal kabinet waarin ook Francisco Cambó, de vertegenwoordiger van de Lliga Catalana een plaats krijgt toebedeeld.

Op 3 november treedt de nieuwe regering aan en begint voorbereidingen te treffen voor het houden van eerlijke algemene verkiezingen. Maar voordat het zover is vinden gemeenteraadsverkiezingen plaats die zowel de conservatieve *mauristas* (aanhangers van het gedachtegoed van Antonio Maura) als republikeinen en socialisten winst brengen in Madrid. Dit is aanleiding voor links om een protestmars te organiseren in de hoofdstad ter ondersteuning van hun eis om de na de staking gevangengenomen leiders, waaronder Julián Besteiro en Francisco Largo Caballero, in vrijheid te stellen. Tienduizenden nemen deel aan deze mars waaronder Pablo Iglesias, Miguel de Unamuno en Alejandro Lerroux. Het feit dat de veroordeelden zijn verkozen als afgevaardigden in de gemeenteraad van de hoofdstad zet dit protest extra kracht bij. Begin 1918 wordt de Cortes ontbonden en bij de algemene verkiezingen van 24 februari weten de gedetineerde stakingsleiders een zetel in het parlement te veroveren. De nieuwe Cortes besluit de gevangenen amnestie te verlenen.

Het politieke landschap biedt na de verkiezingen een sterk gefragmenteerd beeld. De conservatieven (Partido Conservador), die vroeger moeiteloos een parlementaire meerderheid wist te behalen, valt uiteen in twee fracties waarvan die van de gematigde Eduardo Dato met 98 zetels uit de bus komt en die van Maura met 31. De ultraconservatieven onder aanvoering van Juan de la Cierva komen op 24 zetels. Ter linkerzijde bevinden zich de liberalen van Prieto met 92 zetels, die van de graaf van Romanones met 43, terwijl links-liberalen, geleid door Santiago Alba 29 zetels bemachtigen. Opmerkelijk is het resultaat van de Linkse Alliantie onder aanvoering van Melquíades Álvarez, bestaande uit republikeinen, socialisten en federalisten. Deze alliantie verovert 35 zetels waaronder zes voor de PSOE. Het ontbreken van vertegenwoordigers van de linkse fracties in de regering maakt het haar moeilijk omdat telkens gezocht moet worden naar parlementaire meerderheden. De regering wankelt als minister van Oorlog De la Cierva op zijn eentje besluit de nog in behandeling zijnde reorganisatievoorstellen voor het leger per decreet in te voeren.

Hiermee schopt hij de machtige militaire junta's tegen de schenen. Daarbij komt nog de sociale onrust als gevolg van de steeds groeiende staking van de Posterijen die al voor de verkiezingen begonnen is en die net als in het leger tot vorming van junta's leidt binnen ambtelijke diensten. Onder dreiging van een militaire staatsgreep besluit de koning de conservatief Antonio Maura opdracht te geven een kabinet van nationale eenheid te formeren. Dit kabinet treedt aan op 22 maart 1918, de dag waarop ook de staking bij de Posterijen tot een einde komt.

Het kabinet van Maura - waarin alle belangrijke politieke leiders zijn opgenomen - blijkt minder stabiel dan gehoopt. Belangrijke splijtzwam is de afloop van de Eerste Wereldoorlog. Het einde van de oorlog vraagt om herijking van het door Spanje gehuldigde neutraliteitsprincipe en gebrek aan overeenstemming tussen leden van de regering Maura draagt bij aan de val van diens kabinet. Dit einde krijgt zijn beslag als Francisco Cambó, minister van Publieke Werken en leider van de Lliga Catalana, een crisis forceert door in Catalonië de geesten rijp te maken voor het houden van een plebisciet over de autonomie van de provincie. Bijna 100% van de Catalaanse gemeenten verklaren zich voor een autonome status van het gebied en de voorzitter van de Catalaanse Mancomunidad legt vervolgens een petitie neer bij de premier die door de conservatieve meerderheid van de Cortes wordt afgewezen. Cambó en zijn partij verlaten daarop het kabinet. Met de benoeming van García Prieto tot formateur van een kabinet van liberalen komt een einde aan het concept van het kabinet van nationale eenheid. García Prieto begint zijn nieuwe regeringsperiode op 11 november 1918, maar houdt het slechts enkele weken vol. Zijn opvolger is de liberaal Romanones die bekend staat om zijn genuanceerde opvattingen over het autonomievraagstuk. Diens pogingen om het Catalaanse vraagstuk op te lossen stranden echter in de wanorde die zich rond die tijd van Catalonië en de hoofdstad Barcelona meester maakt.

Spanje en de Volkenbond

Voor de overtuigde aliadófilo Romanones betekent het premierschap een geweldige kans om Spanje een rol te laten spelen op het internationale toneel. Zijn aantreden als regeringsleider van een minderheidskabinet op 5 december 1918 volgt immers vlak na de wapenstilstandsdag van 11 november waarmee een eind komt aan de door de geallieerden gewonnen Eerste Wereldoorlog. Spanje bevindt zich in een lastige positie.

Weliswaar hebben de strijdende mogendheden in WO I begrip getoond voor het feit dat de Spaanse regering zich neutraal heeft opgesteld, maar de geallieerden kijken nu met enige argwaan naar Spanje en verwachten dat het land een voorbeeld aan hen neemt en de nodige economische hervormingen doorvoert. Internationalisering en modernisering van het economische stelsel van Spanje, veranderingen waar de aliadófilos wel voor voelen, maar die op tegenstand kan rekenen van de germanófilos. Laatstgenoemden zijn gelieerd aan geprivilegieerde sectoren van de industrie - met name in Catalonië - die flink hebben geprofiteerd van Spanjes neutraliteit en hun monopolieposities niet wensen op te geven.

De geallieerden zijn niet erg ingenomen met de activiteiten van het Spaanse leger in Noord-Afrika tijdens de oorlog. Veel militairen zijn germanófilos en hebben de Duitsers alle ruimte gegeven om in dat gebied de lokale bevolking op te zetten tegen de Fransen. Zelfs bestaat bij de geallieerden, met name bij de Amerikaanse president, twijfel aan het democratisch gehalte van de Spaanse staat. Voor de republikeinen en de meerderheid van de Spaanse intellectuelen die Spanje willen moderniseren is dit alle reden om een beweging op gang te brengen die toetreding van Spanje tot de door Wilson gepropageerde Volkenbond kan bewerkstelligen. Romanones ruikt zijn kans en kondigt aan naar Parijs te gaan voor overleg met de geallieerden, wat hem op een storm van kritiek komt te staan. Vooral uit conservatieve hoek, waar gevreesd wordt voor pressie vanuit de Volkenbond op verregaande democratisering van Spanje. Maar ook progressieven zijn sceptisch en geven Romanones weinig kans. Tegen alle verwachtingen wordt de reis van de premier een succes. Dankzij zijn inspanningen worden aan Spanje geen voorwaarden gesteld om het lidmaatschap van de Volkenbond te verwerven en krijgt Romanones de gelegenheid om bevredigende oplossingen te zoeken voor de Marokkaanse kwestie. In augustus 1919 treedt Spanje officieel toe tot de Volkenbond en toont direct de wil tot samenwerking door zijn inspanningen op het gebied van de oprichting van de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO), een agentschap van de Volkenbond. In dit proces speelt de socialistische parlementariër Largo Caballero voor zijn land een belangrijke rol als leider van de Spaanse vakorganisatie UGT.

Ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen en escalatie van geweld

Hoewel de Spaanse vakorganisaties, de socialistische UGT en de anarchistische CNT bij lange na niet de omvang hebben van hun zusterorganisaties elders in Europa, maken zij indruk tijdens de staking van 1917, waarbij zij ervan blijken te geven in hoge mate politiek gemotiveerd te zijn.

Daarin verschillen UGT en CNT nogal. Voor de UGT is het belangrijkste politieke doel de creatie van een sociale overheid die betere arbeidsverhoudingen afdwingt, terwijl de CNT juist helemaal geen overheids-bemoeienis wenst. Voor de CNT zijn de traditionele verhoudingen in Spanje heilig, waarbij persoonlijke arbeidsovereenkomsten het gebruikelijke patroon vormen.

Tot dan toe hebben politici het probleem van integratie van de vakorganisaties in het staatsbestel wat stiefmoederlijk behandeld, want arbeidsconflicten spelen zich vrijwel alleen af in de urbane gebieden die zich als eilanden bevinden in het overwegend agrarische Spanje. Lokale conflicten dus, die niet de benodigde aandacht krijgen van landelijke politici. Maar na de staking van 1917 kan de centrale overheid niet meer heen om het vraagstuk hoe de arbeidsverhoudingen een gedegen wettelijke basis te geven. Geen eenvoudige zaak vanwege de genoemde politieke opstelling van de syndicaten die klassenstrijd hoog in het vaandel hebben en ook vanwege een nieuwe ontwikkeling: de organisatie van de vrije beroepsuitoefenaren zoals advocaten, leraren, ingenieurs en medici. Deze beroepsgroepen krijgen steeds meer last van de economische crisis. Naar analogie van de militairen vormen zij lokale junta's die op regionaal of landelijk niveau uitgroeien tot krachtige politieke pleitbezorgers van hun belangen. Het is de hoogste tijd om het hoofd te bieden aan deze ontwikkelingen door nieuwe wetgeving, maar er bestaan grote meningsverschillen tussen politici van diverse huize over de vraag hoever de vrijheid van vereniging mag gaan. De politiek neigt ertoe om te kiezen voor een organisatiemodel dat overeenkomt met dat van de professionele beroepsgroepen wat natuurlijk op verzet stuit van de klassieke arbeidersorganisaties die een absolute vrijheid van vereniging wensen en alles wat riekt naar corporatisme afwijzen. Net als bij de Catalaanse kwestie maakt de toenemende chaos in het land elke redelijke discussie voorshands onmogelijk.

De arbeidsonrust neemt na het neerslaan van de staking van 1917 toe en de syndicaten groeien sterk in omvang. Niet alleen in Catalonië, maar vooral ook in Andalusië, dat sterk geleden heeft onder de wegvallende vraag naar agrarische producten en dalende prijzen, wordt op grote schaal gestaakt. Het gaat daarbij niet meer alleen om verbetering van arbeidsvoorwaarden, maar ook eisen de vakorganisaties dat er een eind komt aan de archaïsche eigendomsverhoudingen en een begin gemaakt wordt met de ontwikkeling van nieuwe vormen van exploitatie en productie.

Na de voor de socialisten zo succesvol verlopen verkiezingen in 1918 maken de syndicaten van de landhervorming een speerpunt in hun programma's. In die periode - die wel de drie jaar van Bolsjewisme wordt genoemd - wortelt de begin jaren dertig formeel opgerichte *Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra*, (nationale federatie van landarbeiders), kortweg FNTT, gelieerd aan de UGT. Aan de periode van stakingen komt een eind in 1922 als gevolg van harde repressie en onderlinge strijd tussen anarchisten en socialisten.

Gedurende de drie jaar van Bolsjewisme wordt ook veelvuldig gestaakt in het Baskenland, Asturië en Madrid, maar de meeste aandacht trekt de staking in februari 1919 bij een energiebedrijf in Barcelona: de *Barcelona Traction Light and Power*, doorgaans *La Canadiense* genoemd. De staking is goed voorbereid door de gematigde anarchosyndicalist Salvador Seguí en wordt door de werkgevers beantwoord met *lockouts* (het buitensluiten van arbeiders van werk zonder doorbetaling van loon) die veel kwaad bloed zetten. De staking bij La Canadiense is compleet en Barcelona zit zonder water en licht. Ook rijden er geen trams. Het klimaat waarin dit grote arbeidsconflict plaatsvindt is buitengewoon gewelddadig. Dat anarchisten het vermoorden van protagonisten uit het vijandelijk kamp niet schuwen is bekend, maar ook de ondernemers schrikken er niet voor terug en laten zich bedienen door speciale eenheden van *pistoleros* die tal van aanslagen plegen. Het zijn de *Sindicatos Libres*, georganiseerd door carlisten als tegenwicht tegen de CNT, vooral bestaande uit jonge arbeiders, die hand- en spandiensten verlenen aan de ondernemers en onder meer verantwoordelijk zijn voor de moord op Seguí in maart 1923. Naast de *Sindicatos Libres* dragen ook groepen bestaande uit gewapende burgers bij aan de escalatie van het geweld: de zogeheten *Somatén*, milities die oorspronkelijk vooral in rurale gebieden opereerden. Deze vorm van burgerlijke zelfbescherming - vooral tegen bandoleros - bestond al in de twaalfde eeuw en bereikte een hoogtepunt ten tijde van de Spaanse Onafhankelijkheidsoorlog aan het begin van de negentiende eeuw als de *Somatén* vanaf dat moment ingezet worden als beschermers van grootgrondbezitters. De altijd tot onderhandelen geneigde premier Romanones probeert de gemoederen tot bedaren te brengen en dringt bij de werkgevers aan op een concessie in de vorm van invoering van de achturige werkdag, een reeds lang gekoesterde wens van de arbeiders. De werkgevers tonen zich echter onverzettelijk en roepen de hulp in van de kapitein-generaal van Catalonië, Joaquín Miláns del Bosch, die besluit om hard in te grijpen, een beslissing waarmee de koning - die immers vrijwel altijd de kant kiest van de militairen - zich kan verenigen.

Tallose stakers worden gevangengenomen en overheidsdiensten onder militair toezicht geplaatst. De staking is daarmee gebroken, maar ondanks alles ziet Seguí toch lichtpunten, want met zijn actie heeft hij niet alleen de regering zover gekregen dat zij wil onderhandelen, maar ook heeft hij de controle behouden over zijn achterban, die hij ertoe beweegt het werk te hervatten. Daarmee bewijst hij greep te hebben op de CNT en is de basis gelegd voor normaal arbeidsvoorwaardenoverleg.

Resteert het probleem van de vele gevangenen die onderworpen zijn geweest aan het rauwe militaire gezag van Miláns. Als deze weigert op de wens tot vrijlating der gevangenen in te gaan en ook de werkgevers zich daar niets van aantrekken, kondigt de CNT, zich bewust van haar kracht, een algemene staking af die de Catalaanse hoofdstad nogmaals verlamt, waarop Miláns de staat van beleg afkondigt.

Romanones tracht Alfons XIII ertoe te bewegen Miláns te vervangen, maar wanneer de koning opnieuw de kant kiest van de militairen, rest de premier niets anders dan zijn ontslag in te dienen. Tot nieuwe premier wordt Maura, de man van de harde hand, benoemd die de productie militariseert, de CNT ontbindt en hun leiders laat arresteren, terwijl hij de bewaking van de openbare orde overlaat aan de milities van de Somatén. Het weerhoudt de anarchisten er niet van in actie te komen waarop de werkgevers, verenigd in de *Federación Patronal*, de als zeer wreed bekend staande ex-politieman Bravo Portillo inhuren om een eigen politiemacht te formeren die ingezet wordt tegen de CNT. Eén van Portillos compagnons is een voor de Duitse inlichtingendienst werkende spion die als trait-d'union had fungeert tussen de Duitsers en de germanófilos onder de Catalaanse industriëlen. Hij noemt zich baron van Koning en leidt een bende van huurmoordenaars die dood en verderf zaait onder de anarchisten.

Behalve dat Maura de lijn volgt van de harde hand, maakt hij als zeer vrome katholiek van Spanje een waar rooms-katholiek bolwerk en richt hij met steun van een aantal notabelen in 1919 een monument op: het *Monumento al Sagrado Corazón* (monument van het heilig hart) op de Cerro de los Ángeles, een heuvel iets ten zuiden van Madrid die beschouwd wordt als het geografische centrum van Spanje. Tijdens de inwijding door Alfons XIII refereert de koning aan de innige relatie tussen kerk en monarchie. Om zich te verzekeren van een goede electorale basis schrijft Maura verkiezingen uit, maar dat pakt ongunstig uit voor zijn partij. Een novum, want het is voor het eerst sinds het begin van de restauratie in 1875 dat een zittende regering de verkiezingen verliest. Joaquín Sánchez de Toca, een partijgenoot van Maura, wordt per 20 juli 1919 de nieuwe regeringsleider.

Hij zet in op verzoening en overleg, maar het is tevergeefs en als in september van dat jaar een anarchistische actiegroep Bravo Portillo vermoordt, laait het straatgeweld weer in alle hevigheid op. Binnen de CNT constateert men het mislukken van de strategie van Seguí en krijgen de radicalen en pro-bolsjewieken de overhand.

Onder zware druk van de werkgevers treedt Sánchez de Toca op 12 december af en wordt Manuel Allendesalazar - ook afkomstig uit de Partido Conservador - in diens plaats benoemd. Het betekent een terugkeer naar de repressieve politiek van Maura en de bende van Koning wordt geen strobreed in de weg gelegd. Om de indruk weg te nemen dat de militairen feitelijk de baas zijn, besluit de koning Miláns del Bosch opzij te zetten, maar dat maakt geen einde aan het geweld. Wel nemen de werkgevers afstand van de bende van Koning als blijkt dat de valse baron het bestaan heeft schijnaanslagen te plegen op kapitalisten om zich zo van werk te verzekeren. Aangezien Mauro noch een van zijn opvolgers erin slaagt om de rust in Barcelona te laten terugkeren wordt Eduardo Dato, de andere politieke zwaargewicht van de Partido Conservado maar tegenpool van Maura, gevraagd een poging te wagen. Hij treedt aan op 5 mei, maakt korte metten met Koning, benoemt de verzoeningsgezinde Carlos Blas tot civiel bestuurder van Barcelona en bereidt een aantal sociale wetten voor. Het helpt niet: de gewelddadigheden in de Catalaanse hoofdstad blijven aanhouden en ook Dato ziet zich gedwongen tot een hardere lijn nadat UGT en CNT besluiten een gemeenschappelijk front te vormen. Blas wordt opzij gezet en vervangen door een hardliner. Daarmee is Dato terug bij af en escaleert het straatgeweld verder. Eind 1920 vindt opnieuw een politieke moord plaats. Francisco Layret, een Catalaanse advocaat en afgevaardigde in de Cortes, die zich heeft ingezet voor de bevrijding van de arbeiders opgesloten na de staking van La Canadiense, wordt door leden van een van de Sindicatos Libres omgebracht. Terwijl de druk vanuit de Cortes op de regering om de bakens te verzetten toeneemt vermoorden anarchisten Dato op 8 maart 1921. Allendesalazar wordt andermaal premier, maar Barcelona vormt niet meer het hoofdpunt van de politieke agenda. De situatie in Marokko vraagt alle aandacht.

De ramp van Annual

Tegen het eind van de eerste Wereldoorlog neemt het debat over de rol die Spanje zich heeft aangemeten als formeel heerser over het Spaanse protectoraat in Noord-Afrika in alle hevigheid toe. In elk geval kan het economisch zwakke Spanje zich de uitgaven ter bescherming van haar positie aan de andere zijde van de straat van Gibraltar nauwelijks permitteren.

Niettemin hebben opeenvolgende regeringen steeds de betekenis van Spanjes aanwezigheid in Noord-Afrika verdedigd, waarbij vooral prestigeoverwegingen een rol spelen. Het leger is altijd een fervent voorstander geweest van de koloniale politiek en met name de in Afrika gelegerde troepen, de *africanistas*, zijn onder geen beding bereid om zich ook maar iets aan te trekken van de groeiende kritiek van de linkse oppositie die vraagtekens zet bij de legitimiteit van de Spaanse aanwezigheid op het Afrikaanse continent.

Frankrijk heeft gedurende WO I Spanje min of meer zijn gang laten gaan in Marokko, maar na de overwinning op de Duitsers zoekt het naar wegen om de invloed van het buurland in de koloniale gebieden terug te dringen. Spanje heeft precies het tegenovergestelde voor ogen en bereidt zich voor om zijn positie daar te bestendigen en de Marokkanen in het oostelijk deel van het protectoraat daadwerkelijk aan zich te onderwerpen. Dit wordt een volgende fase in de al in 1909 begonnen Rifoorlog. De nieuw benoemde Hoge Commissaris, generaal Dámaso Berenguer en de eveneens nieuw aantredende opperbevelhebber generaal Manuel Fernández Silvestre, geven vorm aan dit voornemen. In de zomer van 1920 beginnen de Spaanse troepen onder aanvoering van Silvestre aan hun opmars vanuit Melilla westwaarts richting Beni Urriagel, een zone ten zuiden van de baai van Alhucemas, waar sultan Abd-el-Krim een door de bevolking gerespecteerd heerser is. Diens zoon heeft voor de oorlog constructief samengewerkt met de Spanjaarden, maar als hij tijdens WO I steun verleent aan de Duitsers, wordt hij op last van Frankrijk door de Spanjaarden opgesloten. Waarschijnlijk doet dit zijn houding jegens de Spaanse overheersers veranderen, maar hoe dan ook, Abd-el-Krim junior krijgt na de oorlog zijn baan als vertaler op het militaire hoofdkwartier te Melilla weer terug. Niet lang daarna vertrekt hij naar zijn geboortestreek, waar hij zonder veel moeite de stammen van Beni Urriagel mobiliseert om de Spaanse opmars staande te houden. Silvestre is bereid om met de Riffijnse leider een vredesovereenkomst te sluiten, maar moe van diens verregaande eisen vervolgt de generaal zijn veldtocht waarbij hij op weinig weerstand stuit. In mei 1921 is Silvestre 130 km naar het westen opgerukt en bereikt hij Annual in het Rifgebergte. Niets wijst erop dat er problemen te verwachten zijn en de strategie van Silvestre kan steeds op de volledige instemming van de regering in Madrid en van Berenguer rekenen. Wat noch Berenguer, noch Silvestre zich realiseren, is dat zij niet kunnen rekenen op enige steun van lokale leiders die zich rond die tijd aaneensluiten.

De Spanjaarden besluiten door te zetten en een expeditie te ondernemen om Abd-el-Krim een slag toe te brengen. Weliswaar zijn zij zich ervan bewust dat Abd-el-Krim een campagne voert tegen de Spanjaarden, maar dat dit tot een complete opstand kan leiden komt niet bij hen op. Wat zij zich ook niet realiseren is de afnemende loyaliteit van inboorlingen. Deze loyaliteit wordt tot dan toe door de Spanjaarden gekocht, maar als de geldstromen opdrogen leidt dat tot protesten. Ook steekt het de vele inboorlingen in dienst bij het Spaanse leger dat zij onevenredig vaak in de frontlinie geplaatst worden door de bevelhebbers die soldaten afkomstig uit het moederland willen sparen. Silvestre, die tijdens een kort verlof in Madrid overstelpt is met complimenten - ook van de koning - keert eind mei in Marokko terug. Direct geeft hij bevel het offensief te hervatten met de verovering van Monte Abbarán, ten noordwesten van Annual waar het Spaanse leger op heftig verzet stuit van de troepen van Abd-el-Krim en zware verliezen moet incasseren. Enkele dagen daarna vallen de Marokkanen Sidi Dris aan, gelegen aan de kust ten noorden van Annual waarbij honderden Spaanse manschappen omkomen. Voor de Spaanse opperbevelhebbers komt dat als een volslagen verrassing. Silvestre is er zwaar door aangeslagen, maar vertrekt niettemin naar Melilla om versterkingen te vragen. Berenguer, met zijn troepen verwickeld in de strijd tegen el Raisuni, een andere Marokkaanse leider, kan aan de vraag van Silvestre niet tijdig voldoen en van de Minister van Oorlog is op dat moment ook geen steun te verwachten. Na de Tragische Week wil deze tegen geen enkele prijs reservisten sturen. Op 17 juli opent Abd-el-Krim - wiens leger intussen gegroeid is van 4.000 tot 11.000 manschappen - een aanval op de ten zuiden van Annual gelegen Spaanse legerplaats Ingueriben die door de commandant Benítez na vijf dagen moet worden opgegeven. Intussen heeft Silvestre vanuit Melilla op 21 juli met een troepenmacht van 4.500 Annual weten te bereiken, maar hij begrijpt dat de situatie hopeloos is. Hoewel Berenguer nog op diezelfde dag koers zet richting Annual betekent de opgave van Ingueriben de dag daarop de nekslag voor het Spaanse moreel. Silvestre geeft bevel tot terugtrekking op Ben Tieb, ten zuidoosten van Annual. De ramp begint zich af te tekenen. Terwijl de Marokkaanse soldaten in Spaanse dienst massaal aan het muiten slaan, vluchten de Spanjaarden in paniek. Silvestre tracht in eerste instantie de orde te handhaven en te voorkomen dat zijn soldaten hun wapens neergooien. Er zijn getuigen die hem te paard in alle rust het vijandelijk vuur tegemoet zien treden. Over zijn dood is niets bekend geworden. Zijn opvolger, generaal Navarro, tracht het legerkamp van Monte Arruit te behouden voor de Spanjaarden, maar ook dat loopt uit op een mislukking.

De slachting onder de Spaanse troepen is enorm: meer dan 9.000 manschappen vinden de dood of verdwijnen en 5.000 Marokkanen deserteren. Op 9 augustus geeft Berenguer het bevel tot overgave aan Abd-el-Krim. In enkele dagen hebben de Spanjaarden alle gebied dat zij gedurende jaren hadden veroverd verloren. Alleen de steden Melilla en El-Atalayón blijven in Spaanse handen.

De staatsgreep van Manuel Primo de Rivera

De ramp van Annual veroorzaakt een politieke crisis en de val van het kabinet Allendesalazar. Opnieuw doet koning Alfons XIII een beroep op Antonio Maura om een kabinet van nationale eenheid te formeren. Het vijfde kabinet Maura treedt aan op 14 augustus 1921 en besluit opdracht te geven aan het leger om de orde in het protectoraat te herstellen en de verloren gegane gebieden te heroveren. Tevens wordt een commissie benoemd onder leiding van generaal Juan Picasso om de oorzaken van de ramp van Annual in kaart te brengen. Deze maatregelen veroorzaken grote problemen, want niet alleen is er een nijpend gebrek aan financiële middelen, maar ook brengen de conclusies van Picasso de militaire top in verlegenheid. Berenguer, Navarro, Silvestre en ook de minister van oorlog wordt verregaande nalatigheid en onvoorzichtigheid verweten. Intussen slaagt het Spaanse leger er wel in om tussen september 1921 en februari 1922 grote delen van het protectoraat op Abd-el-Krim te heroveren. Een veldtocht waarbij een nieuwe lichting officieren zoals José Sanjurjo, José Millán Astray en de jonge commandant Francisco Franco zich onderscheiden door hun militair inzicht. Ondanks deze militaire successen valt het kabinet Maura. De conclusies van Picasso over de rol van de politiek in de affaire Annual bieden de nieuwe regering onvoldoende speelruimte voor het nemen van besluiten inzake de te volgen weg in Marokko. De nieuwe leider van de Partido Conservador, José Sánchez Guerra neemt op 8 maart 1922 het premierschap van Maura over. Om de politieke druk vanuit het leger op de politiek te verminderen ontbindt Sánchez Guerra per decreet de militaire junta's. Begrijpelijk, maar het roept wel een tegenbeweging op en samen met leden uit kringen rond het hof die niets willen weten van de conclusies van Picasso, vormen zij een front dat zich keert tegen het civiele gezag. Daarbij wijzen zij vooral op Catalonië, waar het volk de straat op gaat om opheldering te vragen over de kwestie Annual. De situatie dreigt uit de hand te lopen. Het brengt Sánchez Guerra ertoe om generaal Primo de Rivera te vragen daar orde op zaken te stellen.

Zoals aangegeven liegt de kritiek van de commissie Picasso op de legerleiding er niet om en hoewel hun rapport destijds niet officieel gepubliceerd is, dringt er genoeg door om het publieke debat te doen oplaaien. Bijzonder blijkt de rol van de koning. Alfons XIII heeft nooit onder stoelen of banken gestoken dat hij om reden van internationaal prestige geen duimbreed wil wijken in Marokko en er zijn aanwijzingen dat hij blindelings de onverantwoorde acties van Silvestre heeft gesteund. Nog opmerkelijker evenwel is zijn geïmproviseerde redevoering in Córdoba vlak voordat de ramp zich voltrekt, die een duidelijk antiparlementair karakter draagt. In de Cortes ontspint zich een verhitte discussie waarbij de socialist Indalecio Prieto de schuld van Annual ronduit bij de monarchie legt. Prieto krijgt een proces aan zijn broek, maar bereikt met zijn opstelling dat de ogen van het publiek zich richten op de rol van de monarchie. Het betekent tevens het einde van het kabinet Sánchez Guerra dat wordt opgevolgd door een regering van liberalen onder leiding van García Prieto. Maar ook de nieuwe premier weet de kwestie rond de verantwoordelijkheden voor de ramp van Annual niet tot een goed einde te brengen. Zij die weigeren consequenties te verbinden aan de bevindingen van Picasso en de militairen willen ontzien, blijven lijnrecht staan tegenover degenen die dat wel willen. Het is op dat moment dat Primo de Rivera, hevig verontrust door zijn ervaringen in Barcelona, een staatsgreep pleegt met als voornemen het vaderland te redden van de ondergang. Hij heeft daarbij de volledige steun van Alfons XIII die daarmee een groot risico neemt, want zijn akkoord met het feitelijk buitenwerkingstellen van de grondwet betekent dat hij zijn constitutionele plicht verzaakt. Bovendien, bij mislukken van Primo de Rivera wordt de monarchie in diens val meegesleurd. Dat laatste gebeurt uiteindelijk ook in 1931.

Miguel Primo de Rivera is een telg uit een familie uit de streek van Jerez met een rijke militaire traditie. Op veertienjarige leeftijd begint hij zijn studie aan de militaire academie en daarna wordt hij gestationeerd in Melilla, waar hij snel opklimt tot de rang van kapitein. Vele jaren brengt hij vervolgens door in de koloniën, onder meer in de Filippijnen, waar hij zijn oom en gouverneur Fernando terzijde staat. In 1902 huwt hij Casilda Sáenz de Heredia die echter al in 1908 overlijdt bij de bevalling van haar zesde kind. In datzelfde jaar wordt Primo de Rivera tot kolonel bevorderd waarna hij naar Marokko verkast en ingezet in de Rifoorlog tegen de lokale opstandelingen. Enkele jaren later volgt de promotie tot generaal. In 1915 keert hij terug naar Spanje als militair gouverneur in Cádiz. Opmerkelijk genoeg wordt Primo de Rivera vanwege zijn loopbaan tot de groep van africanistas gerekend, ofschoon hij zich heeft uitgesproken voor terugtrekking van het Spaanse leger uit Marokko.

Op 13 september 1923 vaardigt Primo de Rivera een manifest uit waarin hij uit naam van het leger zijn staatsgreep bekend maakt. Daarmee wordt de grondwet niet formeel ingetrokken, maar met het afkondigen van de staat van beleg legt Primo wezenlijke burgerrechten aan banden, wat feitelijk het ter zijde schuiven van de constitutie inhoudt. Daarbij komt dat de dictator ook de Cortes naar huis stuurt. Twee dagen later roept hij het Militair Directoraat in het leven dat het landsbestuur op zich neemt. Hij krijgt onmiddellijk steun van de machtige industriëlen uit Catalonië en het Baskenland en van de kerk. De reactie van de bevolking is gelaten. Bang voor de Bolsjewieken zoals velen elders in Europa, hebben de meeste burgers eigenlijk meer vertrouwen in de militairen dan in de krachteloze en over elkaar heen buitelende politieke partijen. Socialisten en vooral de UGT nemen een afwachtende houding aan in de wetenschap dat de dictator hun steun zal vragen ter legitimering van zijn ambitieuze sociale hervormingsplannen. Met de door de werkgevers zo gehate CNT maakt Primo de Rivera korte metten door deze organisatie als illegaal te bestempelen, wat bijna tot haar ondergang leidt. Ook de in 1921 van de PSOE afgescheiden *Partido Comunista de España* (PCE) ondergaat dat lot.

Geïnspireerd door hoe Mussolini vorm gegeven heeft aan de Italiaanse staat, kiest Primo de Rivera ervoor om alle politieke partijen te verbieden en over te gaan tot een eenheidspartij: de *Unión Patriótica*. Daarnaast begint de dictator aan een grootscheepse herstructurering van het bestuurlijk apparaat. Ministers en departementen verdwijnen en alle verantwoordelijkheden komen in handen van het Directoraat en de daaraan verbonden secretariaten. Zoals de meeste centralistisch ingestelde politici en militairen heeft Primo de Rivera een gruwelijke hekel aan alles wat zweemt naar separatisme en het komt dus niet als verrassing als hij in januari 1924 de provinciale besturen per decreet ontbindt, met uitzondering van die in het Baskenland en Navarra. Voortaan kunnen de nieuwe (militaire) gouverneurs provinciale afgevaardigde kiezen uit zelfstandige professionals, ondernemers of uit directeuren van culturele en onderwijsinstellingen. De persvrijheid wordt aan banden gelegd, het gebruik van andere talen dan het Castiliaans verboden evenals het vertonen van regionale symbolen als de Catalaanse of Baskische vlag. Primo de Rivera steunt al voor de staatsgreep op de Somatén voor het handhaven van de openbare orde in Catalonië. Zijn sympathie voor dit instituut brengt hem ertoe om hen als burgermilities overal in het land de verdediging van het vaderland toe te vertrouwen. Daarbij gaat het om zaken als misdadbestrijding, het voorkomen van stakingen oftewel het waakzaam optreden tegen het rode gevaar.

Het leger heeft Primo de Rivera gesteund bij zijn greep naar de macht, maar een aantal onverzoenlijke africanistas kijkt met argwaan naar voornemens van de dictator om troepen terug te trekken uit het protectoraat en vredesonderhandelingen te starten. Ook van de koning en het Militaire Directoraat krijgt de dictator daarin geen steun en in de loop van 1924 maken de africanistas de dictator duidelijk dat zij geen enkele vorm van terugtrekking accepteren. In de wetenschap dat Primo zich in een netelige positie bevindt en de Spaanse bevolking de oorlog moe is, zette Abd-el-Krim opnieuw aanvallen in op Spaanse stellingen in de hoop dat de Spanjaarden het zullen opgeven. De Marokkaanse leider waant zich heer en meester en roept de Republiek van de Rif uit. Met moeite weet Primo de Rivera te voorkomen dat het nieuws over deze nederlagen en met name de terugtocht van de Spaanse troepen uit Xauén, het zoveelste bloedbad, bekend wordt bij het Spaanse publiek. Abd-el-Krim overspeelt zijn hand door in 1925 Frans gebied binnen te dringen wat de Franse militaire bevelhebber Pétain doet besluiten om samen met de Spanjaarden de Riffijnen een halt toe te roepen. De beroemde landing bij Alhucemas is het resultaat en staat bekend als de eerste landing waarbij de marineluchtvaart een rol speelt. Spaanse en Franse troepen worden op 8 september op de stranden van Alhucemas aan land gezet die onder bevel staan van generaal Sanjurjo. Het offensief eindigt in een overwinning voor de Spaans-Franse alliantie en voor zijn bijzondere prestaties in het gevecht wordt Francisco Franco, dan al kolonel, de rang van brigadegeneraal toegekend. Naar verluid heeft vele jaren later generaal Eisenhower gebruik gemaakt van het concept van de landing bij Alhucemas ter voorbereiding van die in Normandië. In 1926 voltooien de Spaanse en Franse troepen hun missie en ziet Abd-el-Krim zich gedwongen tot overgave.

De staatsgreep van Primo de Rivera wekt op het internationale toneel weinig beroering. Eigenlijk beperkt de buitenlandse politiek van Spanje zich tot Noord-Afrika en bestaan de internationale contacten uit die met Frankrijk, Engeland en Italië. Engeland vreest even dat de dictator Gibraltar wil claimen, maar al gauw gaat de diplomatieke discussie alleen maar over de vraag hoe de problemen in Marokko snel en met inzet van zo weinig mogelijk middelen kunnen worden opgelost. Een ander punt is de rol van Spanje binnen de Volkenbond, een kwestie die gerelateerd is aan de omstreden status van de stad Tanger, waar zowel Frankrijk, Engeland als Spanje aanspraken op maken. Spanje zet hoog in en wil zowel zijn aanspraak op Tanger verzilveren als een permanente zetel in de raad van de Volkenbond toegewezen krijgen.

Er wacht de diplomaten van de Spaanse dictator een regelrechte nederlaag. Spanje wordt niet toegestaan Tanger te integreren in het protectoraat en noch Engeland, noch Frankrijk is van plan om Spanje een rol te laten spelen op het hoogste niveau binnen de Volkenbond. Niettemin blijft Primo de Rivera stevig in het zadel. Met zijn acties in Noord-Afrika heeft hij binnenslands het nodige krediet verworven.

Het Civiel Directoraat en het einde van de monarchie

De populariteit die Primo de Rivera geniet vanwege zijn succes in Marokko stelt hem staat een poging te wagen zijn regime te bestendigen door het een meer civiel karakter te geven. In december 1925 wordt het Militaire Directoraat vervangen door een burgerlijk bestuur, het Civiel Directoraat waarin overigens de sleutelposten als het presidentschap - dat hijzelf blijft bekleden - en die van Binnenlandse Zaken en Oorlog nog wel door militairen worden bezet. De dictator maakt ook bekend dat hij geen verkiezingen uitschrijft en de grondwet buiten werking gesteld houdt. Primo de Rivera heeft grootse plannen op sociaaleconomisch gebied: een combinatie van staats-interventie in de economie en een programma van sociale hervormingen. Zijn angst is op dat moment een eventuele destabilisering van de binnenlandse productie ten gevolge van buitenlandse concurrentie en door verhoogde arbeidsonrust. Vandaar zijn maatregelen in de sfeer van invoerbescherming via tariefmuren en de instelling van paritair samengestelde commissies in de bedrijven om arbeidsconflicten op te lossen. Bij de uitvoering van deze programma's steunt hij vooral op de nog jonge jurist en politicus José Calvo Sotelo, die als directeur-generaal van het binnenlands bestuur al van zich heeft doen spreken en nu benoemd wordt tot minister van Financiën. In die rol ontwikkelt hij een programma van staatsinvesteringen om de economie aan te jagen. Voor de realisatie van dit programma is hij genoodzaakt omvangrijke staatsleningen af te sluiten met alle risico's van dien voor de schatkist. In 1926 worden de *Confederaciones Hidrográficas* opgericht die als opdracht krijgen binnen de diverse stroomgebieden in Spanje de energievoorziening uit waterkracht te verzorgen (o.a. via de aanleg van stuwwerken) en de kwaliteit van het water te bewaken. In die periode worden ook duizenden kilometers nieuwe wegen aangelegd en oude, vaak onverharde wegen opgeknapt. Elektriciteit - tot dan toe alleen in gebruik in de steden - komt beschikbaar op het platteland en ook het spoorwegennet ondergaat verbetering. In 1927 zien de (staats)vliegmaatschappij Iberia en het paradepaardje van de dictatuur: de *Compañía Arrendataria del Monopolio de Petróleos* ofwel de CAMPSA het levenslicht. CAMPSA is een staatsmonopolie, gefinancierd door een aantal Spaanse banken, dat de toelevering van olie en benzine regelt.

Het bedrijf *Telefónica*, opgericht in 1924, kent deze verregaande staatsinmenging niet. Het Amerikaanse bedrijf ITT, waarvan *Telefónica* technologische knowhow betreft, levert die alleen onder voorwaarde dat *Telefónica* opereert als een normale onderneming. De verregaande staatsinmenging in het economisch proces zoals regulering van prijzen en het beheer van de arbeidsmarkt wekt overigens al gauw irritatie op bij zowel de grote ondernemingen als bij zelfstandigen.

Welhaast nog belangrijker is voor Primo de realisatie van een sociaal beleid geschoeid op corporatistische leest ofwel een beleid dat via een harmonieuze samenwerking tussen werkgevers en werknemers vorm krijgt, zonder confronterende acties. Om dit beleid te legitimeren kan hij echter niet zonder medewerking en instemming van de arbeidersklasse. Daarvoor zoekt hij steun bij de UGT, de bond die er blijk vaan geeft zich niet in de hoek van de illegaliteit te willen laten drukken waarin de CNT zich bevindt en in samenwerking een middel ziet om niet alleen invloed te kunnen uitoefenen op het beleid, maar ook om haar positie ten opzichte van andere syndicaten te verstevigen. Het initiatief tot samenwerking wordt genomen door generaal Bermúdez de Castro die veel ervaring heeft opgedaan met de conflicten in Asturië en een ontmoeting arrangeert van de dictator met de leider van de Asturiaanse mijnwerkersbond. Hierdoor gesterkt in het wederzijds vertrouwen verkrijgt de UGT een legale status die voor de ander bonden onbereikbaar is. Met deze samenwerking treedt de UGT in het voetspoor van arbeidersbewegingen elders in Europa die lang niet zo gepolitiseerd zijn als de Spaanse, zoals die in Engeland en België. De Spaanse socialisten zijn verdeeld, sommigen kunnen zich vinden in de koers van de UGT, maar anderen wijzen haar af, bang om de andere syndicaten van zich te vervreemden. Voor de socialist Indalecio Prieto is de collaboratie van de UGT met het bewind domweg een vorm van opportunisme en werd het door niets gerechtvaardigd. Largo Caballero trekt zich als leider van de UGT weinig aan van deze kritiek en aanvaardt de door de dictator uitgestoken hand. Zijn medewerking levert hem een plaats op in de Raad van State. De scheuring in socialistische gelederen is daarmee duidelijk zichtbaar geworden.

Al vanaf het begin van de dictatuur van Primo de Rivera is er, zelfs vanuit kringen die de staatsgreep als heilzaam beschouwen, gepleit voor een gezagsstructuur die de steun heeft van de burgers en niet louter stoelt op militairen. Antonio Maura, de vroegere premier en man van de harde hand, doet in 1925 een poging om de dictator tot andere gedachten te brengen en steun te werven onder de burgers, maar desinteresse van Primo de Rivera en het overlijden van Maura tegen het eind van dat jaar maakt aan deze poging een einde. In september 1927 komt Primo de Rivera enigszins tegemoet aan de pleitbezorgers van het constitutionalisme door de Nationale Consultatieve Assemblée in het leven te roepen. Het is geen parlement zoals dat bestaat voor de staatsgreep, maar een raadgevend orgaan dat advies wordt gevraagd over controversiële onderwerpen. Ook krijgt deze assemblee de opdracht om in drie jaar een voorontwerp te maken van algemene en allesomvattende wetgeving. Van verkiezing der leden via democratische procedures is geen sprake. Zij worden geselecteerd door gemeenten, provinciale besturen, de afdelingen van Unión Patriótica, het leger, culturele instellingen, de rechterlijke macht, kerk en tal van andere in de ogen van de dictator relevante instellingen. Zeker een derde van alle afgevaardigden heeft nauwe banden met industriëlen, de agrarische oligarchie of met de bancaire wereld, een schoolvoorbeeld van het corporatistische model dat eerder in Italië tot ontwikkeling is gekomen. Weer openbaart zich de tegenstelling in socialistische kringen. Largo Caballero accepteert deelname aan de assemblee vanuit de hoek van de UGT, terwijl Prieto zich een fel tegenstander betoont. Maar ook uit andere kringen klinkt kritiek, zelfs de koning is niet enthousiast over dit door Primo de Rivera genomen besluit en geeft openlijk blijk van zijn groeiende antipathie jegens de dictator.

Principiële kritiek op de dictatuur vanuit kringen der intellectuelen zoals Miguel Unamuno en Indalecio Prieto is er vanaf het begin van de dictatuur. Die kritiek leidt niet alleen in 1924 tot ontslag van Unamuno als rector van de universiteit van Salamanca, maar ook andere hoogleraren worden uit hun ambt ontzet. Studenten komen in opstand en wenden zich tot de koning wat irritatie wekt bij de dictator. De kritiek vanuit de intellectuelen zwelt aan als blijkt dat het Civiele Directoraat en de Nationale Consultatieve Assemblée in feite doekjes voor het bloeden zijn en dat bij Primo de Rivera geen enkele neiging bestaat om terug te keren naar een democratisch stelsel waarin de soevereiniteit van het volk zich kan uiten via algemene verkiezingen. Maar gaandeweg groeien ook in andere kringen twijfels, vooral omdat zonneklaar is dat de enorme staatsinmenging alle ruimte biedt aan corruptie en begunstiging.

In 1926 komt Primo de Rivera in botsing met het leger. Nadat medio juni een eerste samenzwering tegen de dictator ontstaat: de zogeheten *Sanjuanada* (het gebeurt op de geboortedag van San Juan ofwel Johannes de Doper), probeert hij in september het gehele leger het zogeheten open systeem van bevorderingen op te leggen, dat wil zeggen, een systeem dat niet uitsluitend gebaseerd is op anciënniteit. De artillerie, een van de meest prestigieuze legeronderdelen, komt hiertegen in verzet en wendt zich tot de koning in zijn functie als de hoogste legerautoriteit. Bijna komt Primo de Rivera ertoe het legeronderdeel op te heffen. Hoewel veel lagere officieren wel voelen voor de hervorming van het bevorderingsstelsel, sluiten zij zich aan bij hun meerderen in protest tegen de voorgenomen opheffing. Het is de volgende stap in de groeiende tweespalt tussen de koning en Primo de Rivera die zich bij de vorst evenmin populair maakt met zijn pogingen de legeractiviteiten in Noord-Afrika ten einde te brengen. Ook het verzet vanuit linkse kringen neemt toe en vanaf dat moment begint de samenwerking tussen leger en politieke opposanten om een einde te maken aan de dictatuur en de republiek uit te roepen. Begin 1929 is er opnieuw een samenzwering tegen de dictator waarbij naast de artillerie ook Sánchez Guerra, de oud-leider van de Partido Conservador, betrokken is. Het is het zoveelste signaal richting Primo de Rivera die klaarblijkelijk geen notie heeft van de veranderende politieke situatie.

In juli ziet het ontwerp van een grondwet het licht, samengesteld door ideologen uit de Unión Patriótica. Het is een ontwerp van ultraconservatieve snit waarin niets te vinden is over volkssoevereiniteit en de scheiding van machten. Wel bevat het een bepaling dat de soevereiniteit over Spanje een gedeelde zaak is van de koning en de Cortes. Dat zorgt wederom voor het oplopen van de spanningen tussen Alfons XIII en Primo de Rivera die eigenlijk alleen te vinden is voor de vestiging van een puur militair regime. Zijn oorspronkelijke medestanders binnen het leger en ondernemerskringen beginnen zich tegen hem te keren. Ook de socialisten breken met het regime na een heftig debat over het nut van de rol die de UGT speelt. In december geeft Primo de Rivera het op en biedt zijn ontslag aan. Door iedereen verlaten, ziek en uitgeput vertrekt hij naar Parijs waar hij enkele maanden later in eenzaamheid overlijdt.

Met de val van Primo de Rivera opent zich voor alle geledingen van de Spaanse samenleving het perspectief op terugkeer naar normale politieke verhoudingen. Dat de dictatuur een fiasco is geweest, staat voor vrijwel iedereen vast. En toch benoemt Alfons XIII opnieuw een generaal, Dámaso Berenguer, tot premier alsof er niets gebeurd aan de hand is.

Weliswaar kondigt Berenguer algemene verkiezingen aan, herstelt hij de burgerrechten en ontbindt hij de Nationale Assemblée, maar het republikeinse tij is niet meer te keren. Op 17 augustus sluiten opposanten van de monarchie het *Pact van San Sebastián*. Belangrijke deelnemers zijn Alejandro Lerroux van de *Partido Republicano Radical*, Manuel Azaña van de *Acción Republicana*, Niceto Alcalá Zamora van de *Partido Liberal Republicana* en de socialist Indalecio Prieto die op persoonlijke titel de bijeenkomst bijwoont. Ook zijn er diverse vertegenwoordigers van regionale partijen. De PSOE treedt in oktober toe tot het pact. Besloten wordt tot oprichting van een revolutionair comité onder leiding van Alcalá Zamora die een militaire opstand voorbereidt. Op 15 december 1930 vindt de opstand plaats vanuit het garnizoen van Jaca die echter mislukt en de leiders ervan worden gefusilleerd. Dat leidt tot een golf van protest in geheel Spanje en het betekent het einde van de regering Berenguer. Alfons XIII doet een laatste poging de monarchie te redden door admiraal Juan Bautista Aznar aan het hoofd te stellen van een kabinet van monarchisten. Aznar zegt toe gemeenteraadsverkiezingen te houden, belooft een herziening van de grondwet en aan Catalonië autonomie, maar het brengt het volk niet tot kalmte. Op 12 april 1931 vinden gemeenteraadsverkiezingen plaats die uitlopen op een eclatante overwinning voor de republikeinse partijen in de steden. Op 14 april is het zover; de koning treedt af en gaat in ballingschap. De Tweede Spaanse Republiek wordt uitgeroepen. De in het Baskenland gelegen plaats Éibar heeft de primeur: om half zeven in de ochtend van 14 april wordt op het balkon van het gemeentehuis de Republikeinse driekleur gehesen.

Naschrift

Lange tijd heerste in Nederlandse geschiedenisboeken de gewoonte om buitenlandse eigennamen te vertalen, wat merkwaardige resultaten oplevert, omdat voor sommige voornamen moeilijk een equivalent te vinden is. Zo treft de lezer dan op de lijst van Spaanse koningen tussen alle Alfonsen en Ferdinands ineens een kennelijk onvertaalbaar bevonden Ordoño, Ramiro of Sancho aan. Tegenwoordig wordt ingezien dat het vertalen van voornamen niet zo zinnig is en consequent de Spaanse voornamen gehanteerd. We spreken nu van Juan Carlos I en van Felipe VI, niet van Johan Karel I of Filips VI.

In 1936 komen militairen in opstand tegen de republikeinse regering en onbrandt de Spaanse Burgeroorlog, een wrede broederstrijd die niet alleen uitloopt op de zesendertigjarige dictatuur van Franco, maar ook diepe sporen trekt in de Spaanse samenleving. Sporen die vandaag de dag nog niet zijn uitgewist. Franco regeert met zeer strakke hand, maar realiseert zich dat hij niet het eeuwige leven heeft en zoekt een geschikte opvolger waarmee na zijn dood de monarchie - gesmeed naar franquistisch model uiteraard - kan terugkeren. Die opvolger ziet hij niet in de zoon van Alfons XIII, Juan, die door de dictator als incompetent wordt beschouwd en die hij ook niet kan kneden en modelleren. In Juan Carlos, de zoon van Juan, ziet Franco mogelijkheden en hij haalt hem op tienjarige leeftijd vanuit zijn ballingschap in Portugal naar Madrid om hem in franquistische traditie op te voeden. De visioenen van Franco komen niet uit. Juan Carlos heeft een andere blik op de toekomst van Spanje en zet na het overlijden van Franco in 1975 als koning een koers in van democratisering en zoekt aansluiting van het land bij de West-Europese burens. Daarin slaagt deze telg uit het huis van Bourbon door de benoeming van de relatief jonge franquistische ambtenaar Adolfo Suárez tot premier, een meesterzet. De koning ondersteunt Suárez die het land naar de democratie loodst zonder dat het uiteenspat. Met de vaststelling van een nieuwe grondwet in 1978 levert dit duo een weergaloze politieke prestatie.

*) Alvarez, G. The Role of Inbreeding in the Extinction of a European Royal Dynasty, PLOS one, april 2009.

Literatuur

- Barrio Alonso, Á., La Modernización de España (1917-1939), Editorial Síntesis, Madrid, 2004.
- Beevor, A., The Battle for Spain, Penguin Books, New York, 2001.
- Capel Martínez, R.M. / Cepeda Gómez, J., El Siglo de las Luces, Editorial Síntesis, Madrid 2006.
- Fuentes, J.F., El Fin del Antiguo Régimo (1808-1868), Editorial Síntesis, Madrid 2007.
- Fuentes, J.F., Adolfo Suárez, Planeta, Barcelona, 2011.
- Granja, J.L. e.a., La España de los Nacionalismos y las Autonomías, Editorial Síntesis, Madrid 2003.
- Kamen, H., Philip V of Spain, Yale University Press, New Haven, 2001.
- Morena Alonso, M., El nacimiento de una nación, Ed. Cátedra, Madrid 2010.
- Morena Alonso, M., La Constitución de Cádiz, Ed. Alfar, Sevilla, 2011.
- Preston, P., Franco, Harper-Collins, London, 1993.
- Suarez Cortina, M., La España Liberal (1868-1917), Editorial Síntesis, Madrid, 2006.
- Tomás y Valiente, F., Génesis de la Constitución de 1812, Urgoiti Editores, Pamplona, 2011.